

Hacettepe Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Hacettepe University/Journal of Economics and Administrative Sciences

Derginin Sahibi/Publisher: Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN, Dekan/Dean
H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
on behalf of H.U. Faculty of Economics and Administrative Sciences

Yayın Kurulu Başkanı/Chief Editor : Necmiddin BAĞDADIOĞLU

Yayın Kurulu Başkan Yardımcısı/Deputy Editor : Uğur SADIOĞLU

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager : Şerife GÜRAN

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Havva KÖK ARSLAN	Hacettepe Üniversitesi, TR
Selin Metin CAMGÖZ	Hacettepe Üniversitesi, TR
Tarkan ÇAVUŞOĞLU	Hacettepe Üniversitesi, TR
Dean GARRATT	Nottingham University, UK
Halit GÖNENÇ	University of Groningen, NL
Burak GÜNALP	Hacettepe Üniversitesi, TR
Pınar KARACA MANDIC	University of Minnesota, US
Kasım KARATAŞ	Hacettepe Üniversitesi, TR
Bican ŞAHİN	Hacettepe Üniversitesi, TR
İsmet ŞAHİN	Hacettepe Üniversitesi, TR
Arzu ŞENER	Hacettepe Üniversitesi, TR
Simon WIGLEY	Bilkent Üniversitesi, TR

H.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda dört defa yayımlanır ve hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, abone işleri ve diğer konularla ilgili yazışmalar aşağıdaki adrese yapılmalıdır:

Adres/Address:
Şerife GÜRAN
Hacettepe Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü 06800, Beytepe, ANKARA
e-posta/e-mail: iibf_dergisi@hacettepe.edu.tr

Dergiye yayımlanmak üzere gönderilecek yazılar Dergi'nin son sayfasında ve Dergi web-sitesinde (<http://www.iibfdergi.hacettepe.edu.tr/>) yer alan "Yazar Rehberi" ndeki kurallara uygun olmalıdır.

H.U. Journal of Economics and Administrative Sciences is a refereed journal, published biannually. Manuscripts must conform to the requirements indicated on the last page of the Journal –Guide for Authors- and in the web-site (<http://www.iibfdergi.hacettepe.edu.tr/>).

Yayının Türü: Ulusal (Yerel) Akademik Dergi, yılda 4 sayı

Basım Tarihi:

Basım Yeri: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, Sıhhiye-Ankara, Tel: (0312) 310 97 90

Yayının Yönetim Yeri: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Beytepe-ANKARA,
Tel: (0312) 297 68 30

Danışma Kurulu/Advisory Board

Victor ASAL	State University of New York, US
Erhan ASLANAOĞLU	Piri Reis Üniversitesi, TR
Sevil ATAÜZ	Maltepe Üniversitesi, TR
Doğın Yaşar AYHAN	Başkent Üniversitesi, TR
Kamil Ufuk BİLGİN	TODAİE, TR
Nurettin BİLİCİ	Çankaya Üniversitesi, TR
Geert BOUCKAERT	KU Leuven, BE
Dimitrios BUHALİS	University of Bournemouth, UK
Charles E. BUTTERWORTH	University of Maryland, US
Mitat ÇELİKPALA	Kadir Has Üniversitesi, TR
Aybala DEMİRCİ AKSOY	Gazi Üniversitesi, TR
Wolfgang DİETRICH	University of Innsbruck, AT
Alan DOIG	Northumbria University, UK
Andre DORSMAN	VU University, NL
Metin Kamil ERCAN	Gazi Üniversitesi, TR
Korkut ERTÜRK	University of Utah, US
Roya GHOLAMI	Aston University, UK
S. Robert HERNANDEZ	University of Alabama, US
Matthias FINGER	Ecole Poly.Federal de Lausanne, CH
Michael S. GUTTER	University of Florida, US
Nguyen Thai Yen HUONG	Diplomatic Academy of Vietnam, VN
Peter M. JACKSON	Leicester Üniversitesi, UK
Ayşegül KAPLAN MENGİ	Ankara Üniversitesi, TR
Adnan KISA	Zirve Üniversitesi, TR
Aykut KİBRİTÇİOĞLU	Ankara Üniversitesi, TR
Toshihiro MINOHARA	University of KOBE, JP
Aylin ÖZMAN ERKMAN	TED Üniversitesi, TR
Ahmet Fazıl ÖZSOYLU	Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, TR
Bill PARK	King's College London, UK
Simon ROBINSON	Leeds Beckett University, UK
Erol TAYMAZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, TR
Süleyman TÜRKEL	Toros Üniversitesi, TR
Horst UNBEHAUN	Georg Simon Ohm TH, DE
Wim WESTERMAN	Groningen University, NL
Mary Ellen ZUCKERMAN	State University of New York, US
Erinç YELDAN	Bilkent Üniversitesi, TR
A. Nuri YURDUSEV	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, TR

HAKEMLER / REFEREES

Anıl GÖKKUŞ AKÇAĞLAYAN	Ankara Üniversitesi
Yüksel AKKAYA	Gazi Üniversitesi
Hakan Naim ARDOR	Gazi Üniversitesi
Serdal BAHÇE	Ankara Üniversitesi
Benan ERES	Ankara Üniversitesi
Gökçer ÖZGÜR	Hacettepe Üniversitesi
Filiz Elmas SARAÇ	Gazi Üniversitesi
Mehmet Gürsan ŞENALP	Atılım Üniversitesi
Arzu AKKOYUNLU WIGLEY	Hacettepe Üniversitesi
Galip YALMAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Dergimizin mevcut sayısına (Cilt 34, Sayı 1, Mart 2016) gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us to review the articles sent for the current issue (Volume 34, Number 1, March 2016) of the Journal.

İÇİNDEKİLER

Hakan MIHÇI	Özel Sayı Editörünün Notu: “70. Yılında Bretton Woods Anlaşması” Üzerine.....1
Bilsay KURUÇ	Bretton Woods Antlaşması'nın 70. Yılı.....7
Korkut BORATAV	IMF: Dün ve Bugün.....27
Sinan SÖNMEZ	Bretton Woods, Fordizm ve Hegemonya.....43
Muammer KAYMAK	Hegemonya Tartışmaları Işığında 19.Yüzyıl İngiliz ve 20. Yüzyıl Amerikan Hegemonyası: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya63
Hatice KARAÇAY	Bretton- Woods Kuruluşları, New York Uzlaşısı ve Yoksullukla Mücadele Politikaları.....93
Hasan CÖMERT	İmkansız Üçleme'den İmkansız İkilem'e: Bretton Woods ve Sonrası Para Politikası 115
Yazar Rehberi / Guide for Authors	137

ÖZEL SAYI EDİTÖRÜNÜN NOTU: “70. YILINDA BRETTON WOODS ANLAŞMASI” ÜZERİNE

Hakan MIHÇI

Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü

hakan@hacettepe.edu.tr

Bu notta **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**'nin 2016 yılı Özel Sayısına temel oluşturan “70. Yılında Bretton Woods Anlaşması Sempozyumu” hakkında bilgi aktarmak ve sayının ortaya çıkış hikayesini sizlerle paylaşmak istiyorum.

Sempozyumun fikir babasının Prof. Dr. Bilsay Kuruç Hocamız olduğunu belirterek başlamak istiyorum. Bilsay Hoca, Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD)'nin 26 Nisan 2014 tarihinde yapılan Genel Kurulu'nda içinde bulunduğumuz yılın Bretton Woods Anlaşmasının 70. Yılına karşılık geldiğini vurguladıktan sonra, bu önemli yıldönümünü akademik bir etkinlik düzenleyerek irdelemenin anlamlı olacağını belirtmişti. Bu önerinin Genel Kurulda seçilen TSBD'nin yeni Yönetim Kurulu tarafından da benimsenerek 2014 yılı bitmeden hayata geçirilmesi hedeflendi. Etkinliğin Ankara'da bulunan bir devlet üniversitesinde gerçekleştirilmesi düşünüldü. Bu çerçevede daha önce benzer etkinliklerde işbirliği yapılan üniversitelerden biri olan Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü'ne yönelindi.

Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü 2-3 Aralık 2010 tarihlerinde “*Küresel Kriz ve İşsizlik*” başlıklı Sempozyumu TSBD ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Türkiye Temsilciliği'nin ortak organizasyonu kapsamında başarıyla gerçekleştirmişti. Dolayısıyla, İktisat Bölümü ile TSBD'nin işbirliği deneyiminin geçmişi bulunmaktaydı. Tasarlanan yeni bilimsel etkinlikle bu işbirliği deneyiminin ileri boyuta taşınması gündeme gelmekteydi. Sonuç olarak, 5 Aralık 2014 tarihinde gün boyuna yayılan akademik etkinlik Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü ile TSBD'nin ortak işbirliğinde düzenlenen ilgi çekici bir etkinlik olarak kayıtlara geçti. Beytepe Yerleşkesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Tuğrul Çubukçu Salonu İktisat Bölümünün diğer tüm etkinliklerinde olduğu gibi bu etkinliğin de mekânını oluşturdu. Sempozyum o kadar büyük bir ilgiyle karşılandı ki, 230 oturma kapasitesine sahip salon ayakta duranlar, getirilen ek sandalyelere oturanlar, oturumdan oturuma dolup boşalanlarla birlikte yaklaşık 400 kişiye ev sahipliği yapmaya çalıştı. Sempozyuma sadece

Ankara'nın tüm üniversitelerinden öğrenci ve akademiker değil, Ankara dışından kimi üniversitelerinden araştırmacılar da yoğun bir ilgi gösterdi.

Sempozyuma farklı kurumlardan (Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Atılım Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İş Yatırım, Orta Doğu Teknik Üniversitesi) konunun uzmanı çok değerli araştırmacılar davet edilmişti. Katılımcılarımız, kalabalık ve hararetli ortama rağmen, sundukları bildirilerle dinleyicilerin ilgisini sürekli diri tutmayı becerecek yetkinlikteydiler. Sempozyumda yaptıkları sunuşlarla katkı sunan bilim insanları ve araştırmacılar şunlardı: Korkut Boratav, Naci Canpolat, Hasan Cömert, Muammer Kaymak, Ahmet Haşim Köse, Bilsay Kuruç, Şant Manukyan, Hüseyin Özel, Gökçer Özgür, Sinan Sönmez, Galip Yalman ve Erinç Yeldan.

Sempozyum Bilsay Kuruç'un “Çerçeve Sunuş”unu izleyen üç oturum altında düzenlenmişti. Hakan Mihçı'nın oturum başkanlığında öğleden önce gerçekleştirilen birinci oturumun başlığı “*Bretton Woods Sisteminin Kökenleri ve Yapısal Dayanakları*”ydı. Öğleden sonra iki oturum tasarlanmıştı. İlki Fikret Şenses'in oturum başkanlığında gerçekleştirilen “*Bretton Woods Sistemi ve Kapitalizmin Ekonomi Politikası*” başlıklı oturum, sonuncusu da Pınar Bedirhanoğlu'nun başkanlığında yapılan “*Bretton Woods Anlaşması ve Uluslararası Para Sistemi*” başlıklı oturumdu. Tüm bu oturumlarda 11 farklı sunum yer aldı.

Sempozyum programının oluşturulması aşamasında pek çok hocamızdan destek alındı. Bunların başında Bilsay Kuruç Hoca'yı anmak gerekiyor. Bilsay Hoca Sempozyum programının oluşturulmasında değerli katkılar sundu. Bu çerçevede TSBD Başkanı Galip Yalman ve Ahmet Haşim Köse Hocalarımızın katkılarını da anmadan geçmek olmaz. Kendilerine müteşekkirimiz.

Sempozyumun gerçekleştirilmesinde çok ciddi katkılar alındı. Bu katkıların bir kısmı kurumsal, bir kısmı da bireyseldi. Sempozyumun ortak organizatörlerinden biri yukarıda da belirtildiği gibi TSBD'ydı. TSBD hem kurumsal olarak, hem de Yönetim Kurulu üyeleri aracılığıyla katkılarını esirgemedi. Hacettepe Üniversitesi de kurumsal düzeyde önemli destek sundu. Sempozyum Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi (BAB) tarafından maddi olarak desteklendi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Sempozyuma yakından destek verdi. Sempozyum mekânını kullanımımıza açtılar. Sempozyum afişlerinin basılmasını sağladılar. İktisat Bölümündeki çalışma arkadaşlarımız Sempozyumun her aşamasında destekçiydiler. Bazı meslektaşlarımızın katkılarının altını özellikle çizmek isterim. Doç.

Dr. Muammer Kaymak, Doç. Dr. Gökçer Özgür, doktora adayları asistan arkadaşlarımız Pınar Sezer Sorkun, Selin Zengin Taşdemir ve Sempozyumun düzenlenmesinde aktif rol üstlenen Lisans Programı öğrencilerimiz ayrı bir teşekkürü fazlasıyla hak ettiler.

Sempozyum beklentilerimizin üstünde büyük bir ilgiyle karşılanıp yapılan sunumların niteliğinin yüksekliği izleyiciler tarafından öne çıkarılınca sunulan bildirilerin bir kısmını yayına dönüştürme eğilimi belirdi. Bu eğilim Sempozyum katılımcıları ve konuya ilgi duyan diğer meslektaşlarımızla paylaşıldı. Ancak bildirilerin çoğu henüz metne dönüştürülmemiş ve ham haldeydiler. Yazıların makale formatına dönüştürülmesi ve olgunlaştırılması için ilgi duyan katılımcılara belirli bir zaman tanınması kararlaştırıldı. Sempozyum dışından da konuya ilgi duyan bazı meslektaşlarımıza yayın niyeti aktarıldı.

Bir yandan da, çalışmaların nerede yayına dönüştürülebileceği konusu araştırıldı. Sempozyum Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde düzenlenmiş olduğu için akla gelen ilk seçeneklerden biri Fakülte Dergisi oldu. Aynı süreçte, Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi yayın sıklığını arttırmış, bazı sayılarını Özel Sayı olarak tasarlamayı hedefine koymuştu. Bu çerçevede 2015 yılının ikinci yarısı veya 2016 yılının başında çıkarılacak bir sayının özel sayı olarak belirlenmesine ve “70. Yılında Bretton Woods Anlaşması”na ayrılmasına karar verildi. Bu kararın alınmasındaki teşvik edici ve yapıcı tutumlarından dolayı Derginin mevcut sahibi Hacettepe Üniversitesi İİBF Dekanı Prof. Dr. Uğur Ömürganülşen’e ve Derginin Editörü Prof. Dr. Necmiddin Bağdadioğlu’na teşekkürlerimi sunmak isterim. Bu özel sayının davetli editörü olarak benim sorumluluk almamı istediler. Seve seve kabullendim. Umarım bu zorlu işin altından kalkmayı biraz olsun becerebilmişimdir.

Derginin ilerleyen sayfalarında görebileceğiniz gibi, bu özel sayıda altı çalışma yer almaktadır. İlk iki yazı Türkiye’deki iktisat biliminin duayen ve üretken hocalarından Prof. Dr. Bilsay Kuruç ve Prof. Dr. Korkut Boratav’a aittir. Kendilerinden davetli yazar olarak bu özel sayımızda yer almalarını rica ettik. Bizleri kırmadılar. Sempozyum sırasında tutulan bant kayıtlarından da yararlanarak ancak o kayıtların da ötesine geçerek ilgi çekeceğini umduğumuz yazılarını dergimize gönderdiler. Bilsay Hoca tarihsel görsellerle süslediği “Bretton Woods Antlaşmasınının 70. Yılı” başlıklı yazısında ana tartışma konusunun tarihsel ve kuramsal arka planını okuyuculara sunuyor. Korkut Hoca ise, “IMF: Dün ve Bugün” başlıklı çalışmasında Bretton Woods ikizlerinden Türkiye’de yaşayanların daha yakından bildiği uluslararası kuruluşlarından biri olan İMF’nin geçmişini ve bugünü Türkiye deneyimini de hesaba katarak eleştirel bir bakış açısıyla ele alıyor.

Bu iki değerli yazının ardından gelen dört yazı için geleneksel kör hakemlik süreci işletildi. Yazıların tamamı Dergi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen hakemler tarafından titizlikle değerlendirildi. Bu bağlamda, değerli zamanlarını isabetli eleştirileriyle gönderilen makalelerin iyileştirilmesine ayıran hakemlere teşekkürlerimizi sunmak isteriz.

Üçüncü çalışma değerli Hocamız Prof. Dr. Sinan Sönmez’e aittir. Sinan Hoca “*Bretton Woods, Fordizm ve Hegemonya*” başlığını taşıyan çalışmasında Bretton Woods sistemi ile Fordist birikim rejiminin dünya ölçeğinde yaygınlaşması arasındaki ilişkiden hareketle bir yandan bu yaygınlaşmanın kapitalizmin merkez ve çeperinde yarattığı farklı etkilere değinmekte, diğer yandan da sistemin 1970’lerin başında çözülmesiyle birlikte birikim rejiminde post-Fordist eğilimlerin canlanmasına dikkat çekmektedir.

Doç. Dr. Muammer Kaymak’ın kaleme aldığı “*Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya*” başlıklı izleyen çalışma ise, Sinan Sönmez’in açtığı tartışmayı görece uzun dönemli tarihsel bir perspektiften hareketle farklı bir boyuta taşımaktadır. Yazıda hegemonya tartışmaları temel alınarak, kapitalizmin son iki yüzyıllık geçmişinde sistemin uluslararası düzeyde işleyişini şekillendiren temel ilkeleri ve normları oluşturan İngiltere ve ABD’nin üstünlüğü karşılaştırmalı olarak ele alınmakta ve bu bağlamda Bretton Woods kuruluşlarının işlevi tartışılmaktadır.

“*Bretton Woods Kuruluşları, New York Uzlaşısı ve Yoksullukla Mücadele Politikaları*” başlıklı beşinci makalede Prof. Dr. Hatice Karaçay Bretton Woods kuruluşlarının yoksullukla mücadele politikalarını kapsayıcı kalkınma yaklaşımını temel olarak incelemekte ve bu politikaların yeni liberal yönelimlerin can simidi olarak ele alınıp alınamayacağını tartışmaktadır. Ek olarak, kapsayıcı kalkınma yaklaşımını çerçevesinde Bretton Woods ikizleri ile Birleşmiş Milletler kuruluşları arasındaki yakınsama tartışmaları da çalışma içinde değerlendirilmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Hasan Cömert’in “*İmkansız Üçleme’den İmkansız İkilem’e: Bretton Woods Dönemi ve Sonrası Para Politikası*” başlığını taşıyan çalışması Derginin bu özel sayısının son makalesini oluşturmaktadır. Yazar, Bretton Woods sisteminin işlediği ve sistemin çözüldüğü dönemde uygulanan para politikalarının farklı özelliklerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmekte, bunu yaparken de imkansız üçleme kavramını araç olarak kullanmayı önermektedir.

Gerek düzenlenen Sempozyumda yapılan ilginç sunumlardan gerekse bu Dergi kapsamında gündeme getirilen farklı tartışma konularından ortaya çıkan temel sonuçlardan bir tanesi, bir sistem olarak Bretton Woods’un bundan neredeyse yarım yüzyıl önce çözülmeye başlamasına rağmen, disiplinlerarası pek çok kuramsal ve uygulamaya yönelik tartışma konusuna zemin hazırlayan unsurları içinde barındırmaya devam ettiğidir. Bu özel sayı bu çok boyutlu tartışma alanına kısmen ışık tutabildiyse amacına ulaşmış olarak görülebilir.

Katkıda bulunanlara teşekkürlerimizle...

**BRETTON WOODS
ANTLAŞMASI'NIN
70. YILI**

*Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi,
Cilt 34, Sayı 1, 2016
s. 7-26*

Bilsay KURUÇ
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Emekli Öğretim Üyesi

*Bu konuşmayı yazılır ve okunabilir biçime
getirerek okuyucuyu ve beni akademik olarak
ferahlatan, yine, dostum İler Ertuğrul'dur.
Bretton Woods toplantısını görüntüleyen fotoğrafları
sağlayan da dostum Serdar .Şahinkaya'dır.
İki arkadaşıma teşekkürlerimi tazeliyorum*

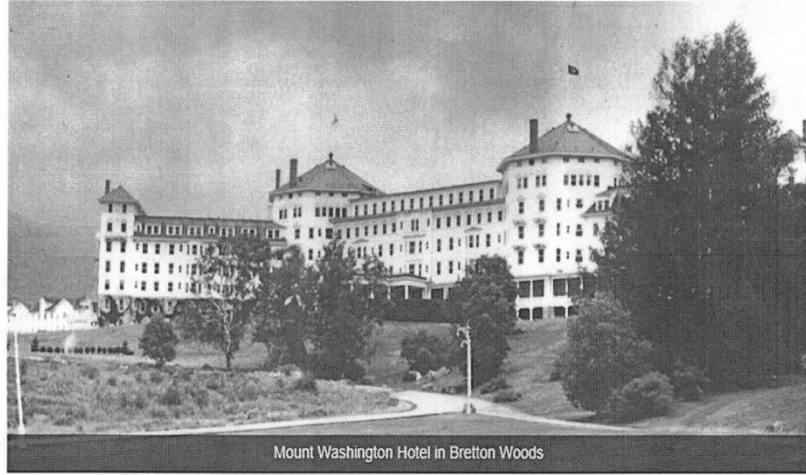
*Davetli konuşmacı tebliğidir.
Hakem sürecine dahil edilmemiştir.*

Tüm dostlarımız, genç öğrenci arkadaşlarımız günaydın. Gençlere söylüyorum, bir “toplantı yapılısın” diye bir yerde öneride bulunursanız, onun günahını size keserler. “İlk konuşmayı sen yap” derler. Bu konuda Galip Yalman çok ustadır. Onun civarında böyle bir öneri yapmayın, dolaşmayın. Bu günahın bedeli olarak bu konuşmayı yapıyorum!

Efendim, Bretton Woods niçin önemli? Bretton Woods şunun için önemli; kapitalizmin penceresinden bakarak 20. yüzyılı anlamaya çalışıyoruz ve bana öyle geliyor ki 20. yüzyılı Bretton Woods sayesinde daha iyi kavrayabiliriz. Bretton Woods olmasaydı ne olurdu? İktisatçıların altın standardı olarak bildiği 19. yüzyıl belki körtopal, daha çok sorunlar yaratarak ve bizim ekonomik büyüme kavramıyla tanışmamızı geciktirerek devam ederdi. Çünkü, 19. yüzyıl bildiğiniz gibi 1914’te bitti. 1900’de değil de, 1914’te bitti. 20. yüzyıl siyasi olarak 1919’da Versay antlaşmasıyla başladı. Yani, fatura Almanya’ya kesildi. Almanya’nın boynuna Versay’ı astılar. Ekonomik olarak bir türlü başlayamadı. Çünkü, ekonomik düzende geriye dönüş mümkün değildir. Mutlaka ileriye doğru bir şeyin başlaması lâzım. O da zaman aldı ve büyük bir krizden (1929’dan) geçti. Altın standardının **resmen** sona erişiyile 19. yüzyıl sona erdi diyebiliriz. Yani, Eylül 1931’de.

İngiltere, 1931’in Eylülünde, “ben sterlini altından ayırıyorum” dedi. “Artık **Commonwealth**’de benim param geçerlidir. Onun sahibiyim” dedi. “Dünya parası olarak sterlini oynayabilirsiniz ama ben ayırıyorum” dedi ve altın standardı dönemi ve bir iktisadi dönem kapanmış oldu. Anglosakson kapitalizminin bir modeli ilk perdesini kapatmış oldu. Anglosakson modelinin ikinci perdesi Bretton Woods’tur. Bunun için 1930’ların bitmesi beklenecektir. Yani, her kapitalist ülkenin ayrı ayrı kendine iktisat politikaları biçtiği ve aralarında bir mutabakatın olmadığı bir dönem geçecektir. Ondan sonra bir mutabakat yapılacaktır. İşte o mutabakatın (uzlaşımın) adına Bretton Woods diyoruz. Bretton Woods kurallarla geliyor. Altın standardı gibi kurallarıyla geliyor. Tarihi, resmi olarak 1944, fiili gerçek olarak başlaması, belki 1950. Sonu 1971-73. 1971 de diyebiliriz, 73 de. 71 dersek Amerikan başkanı Nixon’un “Ben doları altından ayırıyorum” demesi. Yani, âdeta 1931’in Eylülünde **Bank of England**’ın ve daha sonra İngiliz başbakanı Ramsay MacDonald’ın “ben sterlini altından ayırıyorum” demesi gibi, Nixon’un 1971’de “Artık altın taahhüdüm yok, dolar getirene altın vermem” demesiyle sona ermiş sayılabilir. Artçı depremleriyle 73 diyebiliriz. Demek ki, uzun bir dönemden söz ediyoruz.

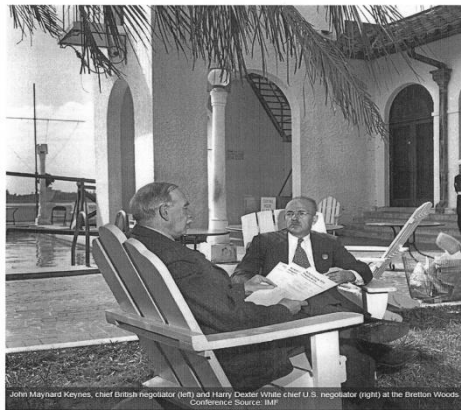
Bunu anlatmanın, bunun üzerinde durmanın faydası ne? Birkaç yönü var. Öncelikle özelliklerinden bahsedelim ama aşağıdaki fotoğraftan ibaret değil.

Öncelikle nasıl başladı? Bunu sempozyuma katılan arkadaşlarımız anlatacaklardır. Onun için ben Bretton Woods nasıl başladı? Otelde nasıl buluştular? Ne yediler? Ne içtiler? Onlara girmiyorum.

İki mimarı; aşağıdaki fotoğraftaki Keynes ve Harry Dexter White'tır (Amerikan hazinesinin başındaki zat).

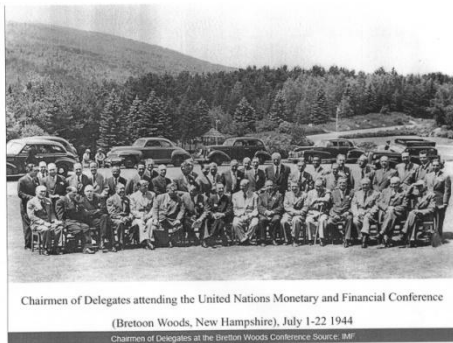
Çeşitli fotoğraflar var. Hepsi hatıra fotoğrafı çektiriyorlar; ama bu öyle bir anlaşma ki, aslında iki kişi ya da daha doğrusu kapitalizmin iki devleti arasında yapılan bir anlaşmadan söz ediyoruz. Bir Anglosakson anlaşmasından...

Amerika'nın ve İngiltere'nin, Keynes'in ve White'in hazırladığı bir anlaşmadır bu. Çekişme onların arasındadır. II. Dünya Savaşındaki büyük askeri ve kaynak üstünlüğüyle, yeni bir dünya düzeni kurma arzusu ve iddiası içindeki Amerika ile artık inişe geçmiş İngiltere arasında. İngiltere Amerika'ya yüksek düzeyde borçludur. Bugünün parasıyla yaklaşık 1 trilyon dolar diyebiliriz, daha az değil. Alacaklı, arzulu ve iddialı Amerika ile borçlu İngiltere'nin yumuşak iniş -düşüş değil de- yumuşak iniş yapma çabasının bir birleşmesidir. Bundan doğan bir konferanstır Bretton Woods. Dolayısıyla ikisi anlaşıp bir metin hazırlıyorlar. Yeni düzenin metnini hazırlıyorlar. Dünya devletlerini de o sırada (Alman tarafı, Japon tarafı hariç) Sovyetler dahil bir konferansa çağırıyorlar, hatıra resmi çektiyorlar.

Bütün bankacılık konferanslarından, toplantılarından sonra böyle hatıra fotoğrafları çektilir, ama esas kararı bir veya iki kişi verir. Burada da o oluyor. Diyorlar ki; "sizin için nur topu gibi bir anlaşma hazırladık, buna imza atın veya imza atamıyorsanız parmak basın." Dolayısıyla, bütün milletler buna parmak basıyorlar. Ve fotoğrafı çektiyorlar.

Bir diğer fotoğrafta ise, Morgenthau konuşuyor. Kendisi Amerikan hazine sekreteri ve önemli bir adamdır. Ancak önemi Roosevelt'in ölümünden sonra, 1945'te bitecektir.

Aşağıdaki fotoğrafa bakın. Masada Türkiye de yazıyor. Biz de varız. İçinde bulunma onuruna sahip olduğumuz bir toplantıydı.

Bretton Woods döneminin ekonomik olarak ne özelliği vardı? Doğruca buraya gelelim. Amerika için bu dönem dünya egemenliğine sahip olma, dünya devleti olma zamanıdır. Büyük devletlerin üzerinde bir statü kurmak istemektedir. İsterseniz ‘ağa’ diyelim. Dünyanın ‘ağa’sı olma fırsatıydı ve bu kaynağa da, güce de sahipti. Dolayısıyla iki önemli aktörü ekarte etmesi gerekiyordu. Birincisi, Sovyetler Birliği; ki, onu Soğuk Savaş’la ekarte edecektir. Ekonomik olarak değil de, Soğuk Savaş’la ekarte edecek ve bu iş hemen 1945’te, büyük olasılıkla Potsdam Konferansından sonra başlayacaktır. Ama dönüm noktası, George Kennan adındaki diplomatın ‘uzun telgraf’ diye bilinen, 1946 Şubatında Moskova’dan çektiği, daha sonra **Foreign Affairs** dergisinde X imzasıyla yayımlanan yazısı olmuştur. Bunu siyaset biliminden veya uluslararası ilişkiler bölümünden gelen arkadaşlar daha iyi bilirler; etrafını dikenli telle çevirmek (İngilizcesiyle “**containment**”). Sovyetler’in etrafı dikenli telle çevrilmektedir. Bu soğuk savaşın olmazsa olmazıdır. Dolayısıyla ilk olarak, “containment” başladığında Sovyetler’in Bretton Woods’a katılma şansı başlangıçtan sıfırlanmış oluyordu.

İkincisi, eski ‘ağa’yı ekarte etmektir. Yani ABD, İngiltere’yi ekarte etmek istemektedir. İngiltere zaten büyük borçlu ama savaştan da yeni çıkmış; ek borca ihtiyacı var. 1945’in yaz aylarında Lord Keynes 5 milyar dolarlık para desteği almak için Amerika’ya gider. 3,5 milyar dolardan biraz fazlasını verirler ve şartlar öne sürerler. “İngiliz poundu mutlaka ‘convertible’ olacak” derler. Çünkü “konvertibil” olmayan bir para, “rezerv para” olamaz. İngiltere işte bunu yapamaz. Takati yoktur, borçludur. Hem Amerika’ya (dolarla) borçludur, hem de kendi Commonwealth ülkelerine (pound ile) borçludur. Oysa, sistemin ‘ağa’sının **kreditör** olması gerekmektedir. ‘Ağa’ ihtiyacı olan herkese destek olacaktır. ‘Ağa’nın fonksiyonu zaten isteyene borç vermek değil de, **borçlandırmaktır**. Sistem, borçlandırarak işleyen bir sistemdir, unutmayalım. Dolayısıyla 1947’nin yaz ayında İngiltere’nin konvertibiliteye geçemeyeceği belli olur. Herkes sterlinden kaçır ve sadece dolar kalır geriye. İngiltere de, iktisadi olarak ekarte olmuştur. Siyasi olarak ekarte olmasının tarihi ise Süveyş’tir. Yani, 1956 Süveyş Harekâtından sonra İngiltere siyasi olarak da ekarte olur.

Üçüncü unsur ise, Amerika’nın Avrupa’ya çıkartma yapması gerektiğidir. Bretton Woods gelişmiş ülkeler için hazırlanmış bir çerçevedir. Yani, dünya kapitalizmi için hazırlanmış bir düzendir. Diğerleri, yani bizler, önemli varlıklar olarak görülmez. Bizler İngilizce terimle “residual” (bakiye) olarak varız. Filmde önce esas aktörler büyük harflerle yazılır ya, biz “also starring” yazarların en altında küçük harflerle yazıyoruz bu oyunda. Bretton Woods büyük aktörler içindir. Bu oyun gelişmiş piyasalarda oynanır. Onun için Atlantik eksenlidir. Yani, Amerika ve Avrupa’da oynanacak bir oyundur. Onların hükümetleriyle, onların para ve maliye otoriteleriyle, onların piyasalarıyla oynanacak bir oyundur. Dünya düzeni bu eksenle oynanır, diğerleri “bakiye”dir.

Amerika, Avrupa'ya çıkartma yapacaktır. Ama neyle? Bir yandan turistleriyle ama esas olarak şirketleriyle yapacaktır. Amerika'dan Avrupa'ya 1950'den sonra yatırım akacaktır. Ancak bunun hazırlanması için önce devletin bir çıkartma yapması gerekmektedir. İktisadi bir çıkartma. Bunun adına **Marshall Planı** deniliyor. Yani Avrupa'nın savaştan sonra toparlanması için maddi destek sağlanması. O halde Amerika'nın stratejisinde önemli bir adım olarak ve aynı zamanda Soğuk Savaş'ın bir aracı olarak Marshall Planı vardır.

Soğuk Savaş, 1945 veya en geç 1946'ların başında başlamıştır. George Kennan'ın uzun telgrafından bir ay sonra 1946'nın Mart ayında herkesin tanıdığı Winston Churchill, Amerika'da bir üniversitede konuşma yapmaktadır. Bu konuşma '*demir perde konuşması*' olarak bilinmektedir: Baltık'tan Adriyatik'e kadar bir demir perde çekilmiştir! Yani, "Sovyetler'i ekarte ediyoruz" konuşmasıdır bu. Dolayısıyla ikisi (Marshall Planı ve Soğuk Savaş ilanı) birbirini tamamladı ve tamamlaması sayesinde Avrupa'ya, daha doğrusu Batı Avrupa'ya stratejik Amerikan çıkartması mümkün hale geldi. Bu strateji sayesinde Batı Alman devleti oluştu. Bu sayede Fransa kendine bir ekonomik büyüme planı yaptı. Amerikan yardımından en büyük payı da Fransa aldı. Avrupa çıkartması demek ki, sürecin önemli parçası oldu. Sahne işte bunlarla belirleniyordu. Oyun bunlarla oynanacaktı. Bu oyun 22-23 yıl süren bir hızlı büyüme oyunu olarak karşımıza çıktı.

Madem, burada, İktisat Fakültesi'ndeyiz, o zaman ekonomiyle başlayalım. Ekonomide birkaç özelliği oldu bu dönemin. İktisatçılar için, siyasetçiler için, toplum için, iktisatçılardan siyasetçilere, siyasetçilerden topluma herkes ekonomik büyüme diye bir şey öğrendi. O tarihe kadar iktisat literatüründe, iktisatçılar arasında, hele siyasetçiler arasında, hele toplum katında ekonomik büyüme diye adı konulmuş bir şey yoktu. Böyle bir kavram yoktu ama o tarihten itibaren hep ekonomik büyüme ile yaşıyoruz. Ekonomik büyüme ile bazen doğruları söylüyoruz, bazen de palavra atıyoruz. Hatta sloganlaştı. Parantez içinde bir bilgi vereyim, isteyenler için; Anglosakson modeli esas olarak aynı elbisedir.

ANGLO SAKSON MODELİ (I)

Aslı : İngiliz modeli [Altın st. 2/ Pz Britannica]
 1914'e kadar

- 1) Ara rezerv para (£) → (Egemen'in 'para'sı) } Sabit döviz kurları
 'Altın a sabit/ennis' ↓ Dünya için 'para'
- 2) Finans piyasaları → (City of London) } 'Ooppu' fiyatlar
 Bank of England ile işbirliği ↓
- 3) Üstün üretici } Birinci Sanayi Devrimi
 Teknolojide 'üstünlük' esastır ↓
- 4) Kreditor [Sermaye dolaşımı serbest] } Az ama yeterli rezervler
 Cari işlem 'fazlası' ile 1) ve 2) birarada ↓
 'Borçlandırma sorumluluğu' ↓
- 5) 'Sopa' : İngiliz donanması

Temelinde rezerv para vardır. Rezerv para olmazsa bu oyun oynanamaz. Bu egemenin parasıdır ve (özgün senaryosunda) bu oyun sabit döviz kurlarıyla oynanır. Oyunu oynamak için finans piyasaları lazımdır. İngiliz döneminde, yani, 1870-1914 döneminde bu iş bir merkezi piyasada, yani Londra'nın City'sinde ve **Bank of England** ile işbirliği halinde oynanır. Teknolojik olarak İngiltere'nin diğerlerini inandırması gerekmektedir. İngiltere, birinci sanayi devriminin sahibi ve üstün üreticisidir. "Asılacaksın İngiliz ipliyle asıl" derler. İngiltere kreditördür. Sistemin 'ağa'sı (özgün senaryoda) mutlaka kreditördür. Cari işlem fazlalarıyla iş görür. Çok az rezerv tutar. Herkesi borçlandırma sorumluluğu onun üzerindedir. Borçlandırma olmadan oyun oynanamaz. Anlayanlar buraya kadar anlarlar, anlamayanlar için ise, sopası vardır. 'Sopa' İngiliz donanmasıdır.

ANGLOSAKSON M. (II)

Kurallara bağlanmış Amerikan modeli

[Bretton Woods & Pax Americana I]

1944-1973

- ① Ana rezerv para (\$) → ('Egemen' in 'para'sı) } Sabit döviz kurları
 ↓ Altın'a sabitlenmiş Dünya için 'para'
- ② Finans piyasaları → (Wall Street + City)
 ↓ FED'in rolü (Amerika'nın para politikası)
- ③ Listin üreticisi ⇒ İkinci Sanayi Devrimi + II. DÜNYA SAVAŞI
- ④ Kreditor [Sermaye dolaşımı serbest değil]
 ↓ Başlangıçta cari işlerin 'fazla'sı ile ① ve ③ birarada } Senyöraj
 ↓ 'Altın' verebilme taahhüdü + \$ sağlayacak
- ⑤ 'Sopa' : Amerika'nın askeri üstünlüğü
 ↓ NATO + Nükleer silahları

Bu elbiseyi İngiltere 1931'de çıkardı. 1940'larda mecburen Amerika'nın üzerine giydirdi. Aynı elbise, tozlarını silkti, güzelleştirdi ve Amerikan modeli oldu. Kurallara bağlandı. Amerika da Bretton Woods'ta kabul ettirdiği kurallarla, yani o Mount Washington Otelinde imzalattığı kurallarla oynayacaktır. Altın standardında altın alışverişi serbestti, ama burada şöyle yapıyoruz; bir terazide altın ve doları tartıyoruz, doların değerini altına göre ve dolayısıyla altının değerini dolara göre saptıyoruz, sonra altını bir kasaya kilitliyoruz. Altını indirdikten sonra, bütün paraları teker teker dolarla tartıyoruz. **Fiilen dolar standardı.** Ana rezerv para bu sefer dolardır. Paraların her birini tartığımız zaman tahtaya yazıyoruz ve aralarında sabit kurları oluşturuyoruz. Bu oyun da sabit kurlarla oynanıyor. Altına sabitlenen para, yani altına konvertibil olan para **sadece** dolardır. Diğer paralar dolara konvertibil, oyunun özelliği burada. Dolayısıyla Amerika hem kreditor, hem de dünyanın sahibi rolünde oynuyor. Finans piyasalarında o zaman City'nin yanında ikinci bir merkezi piyasa vazgeçilmez oluyor: **Wall Street.** Bu iki merkezi piyasa hâlâ finans dünyasının iki merkezi piyasasıdır. Yani, bütün fiyatları buradan ayarlıyoruz. Faizler, çekler, kaçtan kıracak vs. paranın fiyatı da dolayısıyla ürünlerin fiyatı da buradan etkileniyor. Ancak, sistem Amerikan dolarına ayarlı olduğu için, FED'in rolü, Amerika'nın para politikası, diğer ülkelerin para

politikalarını, yani faiz oranları başta olmak üzere, para politikalarını belirliyor. Üstün üretici ülke Amerika'dır. II. Dünya Savaşı bunu kanıtlamıştır. Büyük teknolojik üstünlükle savaştan çıktı. Çünkü, İkinci Sanayi Devriminin sahibiydi. Makine sanayileri, kimya sanayileri vs. bütün bunlar ve bunların ürünleri olan otomotivden başlamak üzere bütün alet ve edevatın sahibiydi. Kreditör olarak başladı. Savaş bittiği zaman (1945) kimsede para yok, kimsede mal yok. Para da, mal da Amerika'dadır. O zaman malı verecek ve kredileyecektir. Demek ki, Amerika oyuna kreditör olarak başlamaktadır. 'Ağa' mutlaka kreditördür. Ancak, 1973'ten sonra başka bir tablo çıkacak karşımıza, ama o kısma daha sonra geleceğiz.

Başlangıçta cari işlem fazlasıyla oyuna başlamaktadır. Çünkü, diğer ülkelerin hepsi açık vermektedir. Yine, anlamayana sopası bulunmaktadır. Bu sefer sopa daha hacimlidir. Çünkü, Amerika'nın büyük silah üstünlüğü bulunmaktadır. Sıcak savaştan sonra Soğuk Savaş inşa etmektedir. Soğuk Savaş yepyeni bir şey ve daha yıkıcı silahlar (ve o arada keskinleştirilen, korkunçlaştırılan 'ideoloji' ile) şekillendiriliyor ve kurumları da inşa edilecektir. Sopa kurumlaşıyor. İngiltere sopayı kurumlaştıramamıştı. Amerika kurumlaştırdı, NATO, nükleer silahlar vs. Üçüncü döneme gelmiyorum konumuzun dışında.

Ekonomik büyüme dedim. Madison'un aşağıdaki tablosuna bakalım:

TABLE 3.2. *Growth Rates of Real GDP, 1820-1989* (annual average compound growth rates)

	1820-70	1870-1913	1913-50	1950-73	1973-89	1820-1989	1870-1989
Australia	10.1	3.5	2.2	4.7	3.1	5.2	3.3
Austria	1.4	2.4	0.2	5.3	2.4	2.0	2.3
Belgium	2.2	2.0	1.0	4.1	2.1	2.2	2.1
Canada	n.a.	4.1	3.1	5.1	3.6	n.a.	3.9
Denmark	1.9	2.7	2.5	3.8	1.7	2.5	2.7
Finland	1.6	2.7	2.7	4.9	3.1	2.7	3.2
France	1.2	1.5	1.1	5.0	2.3	1.9	2.2
Germany	1.6	2.8	1.3	5.9	2.1	2.5	2.8
Italy	1.2	1.9	1.5	5.6	2.9	2.2	2.6
Japan	0.3	2.3	2.2	9.3	3.9	2.8	3.8
Netherlands	1.8	2.3	2.4	4.7	2.0	2.5	2.8
Norway	1.8	2.1	2.9	4.1	4.0	2.7	3.0
Sweden	1.6	2.2	2.7	4.0	2.0	2.4	2.7
Switzerland	n.a.	2.1	2.6	4.5	1.3	n.a.	2.6
UK	2.0	1.9	1.3	3.0	2.0	2.0	1.9
USA	4.5	3.9	2.8	3.6	2.7	3.7	3.4
Arithmetic average	2.4	2.5	2.0	4.9	2.6	2.7	2.8

Source: Appendix A. The figures are adjusted to exclude the impact of boundary changes.

1870-1913 arasında, yani, altın standardı, yani *Pax Britannica*'da İngiltere'nin dünya egemenliği sırasında, büyüme hızları ortalaması yüzde 2,5'tur. Bu düşük bir büyüme hızıdır. Buradan şunu kavıyoruz; İngiltere 'ağa'lığını ve sistemi, altın standardını, düşük büyüme hızlarını idare edebilmesi sayesinde, yani **ekonomilerin**

hızlanmaması sayesinde, çelişkilerin doğmaması sayesinde, başarıyla yürüttü. Ancak Bretton Woods'a geldiğimiz zaman (1950-73'e bakın) büyüme hızı ortalaması yüzde 4,9 - 5'e çıkmıştır. Bu **tarihsel** olarak istisnai bir şeydir ve iktisatçılar yeni bir "meşguliyet" olarak "büyüme"yi tanıdılar, incelediler, modellerini kurdular. Büyüme hızları dönemi, ekonomik büyüme, kapitalist ekonomide er veya geç mutlaka çelişkiler, mutlaka dalgalar, mutlaka inişler yaratır. Mutlaka hafif veya ağır kalp krizlerine sebep olur. Ama, Bretton Woods döneminde yüksek büyüme hızı 23 yıl devam etmiş, olağanüstü bir dönemdir. Yani, buradan İstanbul'a 5. vitesle devam etmek gibi bir şeydir. Yolun kıvrımlarına rağmen olağanüstü. 'Ağa'nın bunu idare etmesi, kolay değildir. Dolayısıyla sistem bir yerde tükenecektir.

Ayrıca, İngiltere için büyük kolaylığa bakınız: Enflasyon 1870-1913 arasında yüzde 0,4. Yüzde 0,4'lük ortalama enflasyonla idare etmiş dünyayı. Büyüme hızı yüzde 2,5, enflasyon yüzde 0,4. Dünyanın 'Ağa'sı olabilmek için ideal bir istikrar tablosu. 1950-73 e bakarsanız; ortalama enflasyon yüzde 4,1, büyüme hızı yüzde 4,9. Arada makas yok gibi. Dikkat çekici olan şu: **Birinci** yenilik **büyüme**. Büyüme, iktisat dünyasında kavramları ve terimleri değiştirdi. Daha önceden 'cycle' (çevrim) vardı, onun yerine 'trend' (eğilim) geldi: Büyüme trendi. Artık düşüş yok, yavaşlama var. Böyle bir dönem oldu. Büyüme ekonomisi yönetimini sürükleyen esas hedef haline geldi ve siyasetçiler biraz önce dediğimiz gibi hep büyüme ile hesap vermeye başladılar. İşlerine gelmediği zaman da sustular.

İkinci ele alınması gereken konu, iktisat politikasının yönetimidir. Bretton-Woods sonrası dönem 'Keynesçi' denilen bir anlayışın veya Keynesçiliğin egemen olduğu bir dönemdir. Talep yaratılması, sürekli olarak talep yaratacak bir çerçevenin kurulması önemlidir. Çünkü ekonomik büyüme sürekli taleple işler. Daha can alıcı bir noktaya işaret ederek söylersek, sistem 'ağa'nın verdiği açıklarla (yani, esas olarak **öncelikle** onun talep yaratmasıyla) işler. Amerika ne kadar açık verirse, sisteme o kadar likidite enjekte eder ve öteki ülkeleri canlandırır. Onları denetleme kapasitesine sahip olur. Sistem böyle işler. Dolayısıyla, bütün öteki ülkelerin Amerika'nın açık vereceğini beklemeleri gerekir. Amerika açık vermez, maazallah hep denk giderse o zaman sistem durur, kurur! Demek ki, sistem Amerikan likiditesine bağlı olarak işlemektedir. O halde öteki ülkelerin büyüme performansı bir şekilde Amerika'ya bağlıdır ve şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Dünya tasarrufları Amerika'ya akmalıdır. Dünya tasarrufları, Amerika'ya akmazsa ekonomik büyüme zayıf kalır. Çünkü büyümenin sürekliliği için gerekli likiditeyi yaratamayız.

Burada özellikle Avrupa'ya ait bir noktayı vurgulamak lazımdır: "Kamu"nun ekonomik işlevi. Talebin sürekli olabilmesi için, talebin korunabilmesi için kamunun kritik bir işlevi vardır: Kamu harcaması. Unutmayalım, Bretton Woods dünyası, karma ekonomidir. Devamlı olarak kamu, talebi pompalayacaktır. O halde **üçüncüsü**, talep

yaratmanın yeni çerçevesi nedir? Yeni çerçevesi eşantiyon şeklinde değil, ama gerçek anlamda **refah devletidir**. Refah devleti ‘herkese kaynak var’ demektir. Yani, herkesin geliri vardır. Soma’daki, Ermenek’teki madenci tablosu böyle bir sistemde yer almaz. Ölen madencinin ayakkabısız babasının tablosu da bulunmaz. Herkese kaynak vardır. O halde, devletin görevi ‘herkese kaynak var’ı gerçekleştirebilmektir. Kısacası, refah devletinin inşasıdır. Çünkü, devlet herkesin cebine para koyduğu zaman, bu ekonomiyi canlandırma, sermaye birikiminin ajanı olma rolündeki özel sektöre de güvence verecektir. Yani, özel sektör diyecektir ki “işte talep, o halde üreteyim.” 1950’li yılların büyüme hızlarına bakarsanız; mesela Almanya yüzde 9’luk bir hızla büyür, olağanüstü bir orandır. Bugünün Almanya’sı yüzde 2’ye razıdır. Çünkü gençlikte hızlı koşulur. Ben 100 metre koşacağım desem, 60. metrede vefat edebilirim. Çünkü bu yaşlarda artık hızımı yavaşlatmak zorundayım. Almanya’nın da durumu bugün böyledir. Yüzde 1, 1,5, 2 fevkalade, zorlarsa çok tehlikeli olabilir, kalp krizi geçirebilir yani. Ama 1950’lerin Almanya’sı, yani kaynaklarını tümüyle ve birdenbire seferber etmesi gereken Almanya, tüm sanayi spektrumunu bütün sektörleriyle harekete geçirmesi gereken Almanya, yüzde 9 ile koşuyor 1950’lerde. Burada iş adamının sahip olduğu bir güvence var ve bu da talepten geliyor. Talep garantilidir. Sosyal refah devletinde herkese kaynak bulunmaktadır.

Dördüncü nokta bu dönemde, yeni bir terim daha icat edilmiştir. Az gelişmiş ülkeler veya daha kibar **gelişmekte olan** ülkeler. Yani, “moralinizi bozmayın, siz de geliştireceksiniz.” Bunlar için kalkınma iktisadi icat edildi, hatta kalkınma plancılığı. Biz de o dönemde kalkınma plancılığı yaptık. Kalkınma plancılığı bu dönemin ürünüdür. Bunun ciddi laboratuvarları oluştu, Hindistan’dan başlamak üzere. Biz de iyi bir laboratuvarı olduk. Bu ülkelerin çoğu, biz hariç, eski sömürgelerdi. Eski sömürgeler bağımsız devletler ve kalkınan, gelişmekte olan ülkeler oldular. Demek ki, Bretton Woods döneminde bunu yaşamaya koyuldular.

Ancak bir **beşinci** nokta var ki, bu olmazsa Bretton Woods böyle olmazdı diyebilirim. Bu da **Soğuk Savaş**. Soğuk Savaş Bretton Woods ile örtüştü. Soğuk Savaş’sız bir Bretton Woods dönemi algılamak çok eksik kalabilir, bizi yanlış görüşlere götürebilir. Şöyle diyelim isterseniz; Soğuk Savaş, 1960’ta bir sistem haline geldi. Bretton Woods ise, Soğuk Savaş desteğinde Amerika’yı ‘dünya devleti’ mertebesine çıkaran bir çerçeve model oldu. O noktadan sonra Bretton Woods’un tükenişi başladı. Amerika dünya devleti, yani ‘ağa’ olmasaydı, Bretton Woods acaba yarı yolda kalmaz mıydı veya doğmadan ölmez miydi? Demek ki, Amerika’nın ‘ağa’lığında yürütülen bir sistem için Soğuk Savaş lazımdı. George Kennan’a atıf yaptık. Marshall, 1947 de Harvard’daki konuşmasından sonra uygulanacak politikaları tasarlayacak bir ekip, ‘policy staff’, kurdu. Onun başına Kennan’ı getirdi. Kennan’ın düşüncesi, ‘containment’, yani “dikenli telle çevirelim ve bunlara kendilerinden daha üstün olduğumuzu gösterelim”di. Fakat Marshall’dan sonra Dean Acheson, Dış İşleri

Bakanlığı'nın başına geldi. Acheson, Kennan'ı kenara çekti ve yerine Paul H. Nitze'yi getirdi. Nitze hazırladığı Milli Güvenlik Kurulu raporlarıyla, “çok üstün ve mutlaka atom bombasından hareket eden çok üstün güçlerle, askeri güçle kendimizi donatmamız lazım” dedi ve bu gelişme içinde 1960'larda Avrupa, hem Amerikan sermayesinin geldiği kıta, hem de Soğuk Savaş'ın kurumsallaştığı alan oldu. Soğuk Savaş ne zaman kurumsallaştı diye sorarsak, daha önce belirttiğimiz gibi, 1960'ta Bretton Woods'la birlikte kurumsallaşmıştı. Öte yandan, konvertibilite olmadan Bretton Woods olamazdı. Kapitalizmin belli başlı devletleri arasındaki konvertibilite ancak 1958'de gerçekleşti.

Bu ilginç bir tarihtir. 1957'de, yani bugünkü Avrupa Birliği'nin temellerinin Roma Antlaşması ile atıldığı yılda, Bundesbank, yani Avrupa'da merkezi rolü oynayacak olan Alman Merkez Bankası kurulmuştur. Böylece, Almanya iktisat politikasının ana eksenini olan para politikasını 1957-58'den sonra hakkıyla uygulamaya başlamıştır. Diğer ülkeler de Almanya'ya, Alman markına uyumlu oyunu oynamaya başlamışlardır. Hatırlayalım, İngiltere'nin Süveyş Harbi sonunda askeri olarak, yani siyasi olarak saf dışı edilmiş olduğu tarih de, 1956'dır. ‘Tarihsel’ bir şekilde birçok gelişme ilginç biçimde üst üste biniyor, birbirinin etkisini pekiştiriyor.

1955'ten itibaren ilginç bir başka gelişme var. O gelişme, bizi bugünlere yakınlştırıyor. Arkadaşlarımız anlatacaklar, Bretton Woods'un önemli bir kuralı şudur: Ödemeler dengesinde sermaye hareketleri serbest olamaz; cari işlem ise, serbesttir. Dış ticaret dövizle yapılır, çok yönlüdür, serbesttir. Hizmetler de öyle. Yani, cari işlem serbesttir, ama sermaye hareketleri kontrollüdür. Sermaye, bir ülkeye istediği gibi girip çıkamaz. Şu soru sorulamaz; “Ağabey, yarın dolar kaç olacak?” Bu soru Bretton Woods'ta yoktur. Çünkü döviz kurları sabittir. Sebebi de sermaye giriş-çıkışının kontrollü olmasıdır. Sermaye bir ülkeye girdiği zaman o ülkenin hakkı olmadığı halde parasını daha değerli tutuyor. Türkiye'de yaşıyoruz değil mi? Bunu hepimiz gayet iyi biliyoruz; sermaye, herhangi bir nedenle, örneğin siyasi bir nedenle bir ülkeden kaçtığı zaman ülkeyi yapısal ya da ekonomik nedenlere dayanmasa da, daha zayıf gösteriyor, parası birdenbire zayıfladığı için. Buradan istikrarsızlıklar doğuyor. Oysa, ekonomik büyümenin sürekliliği için Amerika'nın büyüme ile birlikte Soğuk Savaş senaryosu çerçevesinde dünya devleti haline gelebilmesi böyle bir temel istikrara dayanmaktadır.

Fakat sermaye kabına sığmaz ve sığmamaya başlıyor. Yani sistemin ta içinden (İngilizce “**implosion**” diyorlar, kendi içinden patlaması) ufak ufak bir ‘patlama’ başlıyor... Sermayenin kontrol altında olduğu bir düzende kapitalizmin merkezi piyasaları da nispeten sönüktür. Mesela, aramızda bulunan Şant Manukyan Bey'e şu soruyu o gün sormak mümkün değildi, ama bugün sorabiliriz: “Dow Jones bugün 17 bin küsur, acaba 18 bine vurur mu?” Sermaye hareketliliği olmadığı için böyle bir şey söz konusu olamazdı. Amerika'nın vereceği faiz belli, bütün ülkelerin verecekleri de belli idi. Ancak sermaye kabına sığmaz. Nereden patlıyor? Yine, İngiliz aklıyla patlıyor.

1955'te Midland Bank (şimdi HSBC'nin bir parçası galiba) diyor ki; "ben Londra'da Amerikan dolarıyla bir hesap açayım, kendi bankamda" diyor. Orada sterlinle açılır hesaplar değil mi? Adam İngiliz aklıyla diyor ki "dolarla hesap açayım ve Amerika'daki faizden daha yüksek faiz vereyim mevduata" ve açıyor. Bank of England bunu görmezden geliyor. Böylece birkaç yıl içinde öteki bankalar da açıyorlar ve böylece bir piyasa genişlemesi başlıyor. Bu piyasanın adına, Avrupa'daki para anlamında **Eurodolar** ya da **Eurocurrency** denilmeye başlanıyor. Avrupa para piyasası gibi bir piyasa oluşuyor. Bu piyasa 1960'tan sonra gitgide genişleyecek ve büyüyecektir. Neden? Amerika'nın açıkları büyüyecektir. Hem Avrupa'ya gelen Amerikan parası, Amerikan yatırımları, hem de Avrupa parası. Bu durum istatistiklerde bir Amerikan açığı olarak görülmez. Altın ve diğer kaynakların çıkışı, transferi diye gösterilir. Fakat fiilen Amerika'nın açıkları 1950'lerin sonlarından itibaren gitgide büyüyecektir. Sistem de memnundur bu gelişmeden. Şimdi sermaye de memnun olmaya başlamaktadır. Çünkü sermaye yavaş yavaş Pandora'nın kutusundan çıkmaktadır. Bu daha sonra "Euromarket" adını alacak ve 1973'ten sonra çok gelişecektir.

Niye 73 ten sonra? Çünkü Bretton Woods'un bitişi ile bildiğiniz gibi petrol fiyatının artışı eşleşecektir. Petrol fiyatları varili, galiba 5 dolardan 20 dolara çıkacak. Peki, petrol fiyatı artınca, ne oldu? Kaynak transferi oldu. Petrol ithal eden ülkelere, petrol ihracatçılarına kaynak transferi oldu. Petrol üreticilerinde kaynaklar birikmeye başladı. Ne yapacaklar bu paraları? İran Şahı Kopenhag'dan sabah kahvaltısı getiriyor uçakla. Adam adeta gökten yağmaya başlayan parayı ne yapacağını bilmiyor artık. Dolayısıyla bu parayı **Euromarket**'a emanet ettiler. Kısacası, yaratılan yeni kaynaklarla Euromarket büyümeye başladı. Bu spekülasyon bir piyasa olacak ve hayal gücü ile 1970'lerden itibaren yeni finans enstrümanları ile tanışacağız. Eurodolar'ın yanı sıra, 1960'lardan başlamak üzere Eurobond da çıkmaya başladı. Böylece bir yeni piyasa daha oluşmaya başladı. Sanki sermaye alttan alta Bretton Woods'u berhava etmeye başladı. Burada şunu görebiliriz: 'Sopa'nın da sahibi olan Amerika'nın Başkanı Nixon "sisteme, daha doğrusu sistemi yürütmek üzere yükümlülüğüm olan 'taahhüt'lere son veriyorum" diyor. Fakat Amerika sistemin sahipliğine son vermiyor. 1931'in İngiltere'sinden büyük fark İngiltere "Ben sistemdeki taahhütlerime son verip "Commonwealth"ime çekiliyorum" demişti. Doların sahibi Amerika, "ben dünyanın sahibi olmaya devam ediyorum" dedi ve bizi bugüne getiren senaryo 1973'ten itibaren başladı. 1973-75'ten itibaren anlaşılır biçimde başladı. Neden? Çünkü dolar fiilen **dünya parası** olmuştu. Hem rezerv paraydı, hem her çeşit işlemin yapıldığı ve kaydedildiği para, hem de spekülasyon için kullanılan para. Doların dışında, Alman **markı** veyahut Japon **yen**'i çok küçük ölçüde kullanılan paralardı.

Bugünün Amerika'sına birdenbire sıçarsak, 1973'ten bugünün Amerika'sına; yine dünya parası dolardır. Altından 1971-1973'te ayrıldıktan sonra Amerikan doları, fiilen dünya parası olarak devam etti. Neye dayanıyor? Somut hiçbir şeye dayanmıyor.

İktisatçıların “*fiat money*” dedikleri bir şeydir. ‘Değerli’ olduğunu **kabul** ediyoruz. Altına göre ayarlanan para kalmadı. Çünkü sistemi bitirirken Amerika iki şey yaptı. Bir, altını devre dışı bıraktı. Altın 1973’ten sonra, ‘71’den sonra da diyebiliriz, emekliye ayrıldı; **ekonomik** anlamını yitirdi. Yani, yastık altına koyabiliriz. Ama ekonomik olarak paraların değerini belirleyen bir ‘şey’ olmaktan çıktı, emekliye ayrıldı. O tarihten bu yana yine altın var ve bugün de merkez bankaları, bazılarının dediğine göre, deli gibi altın alıyor. İşte resmi verilerle Amerika’nın 8 bin ton altını var deniliyor veya bunun üstünde. Çin’in de 1500 ton deniliyor. Yani, merkez bankaları alıyorlar, ama ekonomik anlamı kalmadı. Demek ki, Amerika saf dışı bıraktı, artık altınla ödeme olmasın diye. 1960’tan 1971’e kadar bütün oyunun aktörleri, isimleri büyük harfle yazılan aktörler; yani İngiltere, Almanya ve Fransa bir ‘altın havuzu’ falan yaparak, altının fiyatının yükselmesini, yani doların değerinin düşmesini engellemeye çalıştılar. Ama bu iş orada bitti. 1971’de Nixon kararı verdi.

İkincisi, herkes dünyada dolar bollaşırken doların değerinden şüphe etmeye başladı. “Doları Amerika’ya götürürsek adam bize o kadar altın verecek mi?” sorusu 1960’larda büyüdü. Onun üzerine dediler ki, bir mutabakat yapalım. ‘Özel çekme hakları’ (SDR= Special Drawing Rights) diye (fiktif) bir para birimi ile hesap yapalım, bunu benimseyelim. Bu doların rezerv para olarak rakibiydi. Amerika bu gelişmeyi sevmedi ve 1973’ten sonra onu da bertaraf etti. Yani, ne altın, ne SDR devreye girdi. Girmeleri de mümkün değildi.

2008 krizinden sonra da bu mümkün olmadı. O günden bugüne geldiğimiz zaman “dolar rakipsizdir” doktrini Bretton Woods’la bize yerleşmiş ve 20. yüzyılı bununla tanıyoruz. İlk aklımıza bu geliyor. Bu doktrin bugün kalmadı mı? Kaldı. Bugüne kaldı, dolar rakipsizdir. Amerika dünyanın kreditörü mü? Hayır, dünyanın en büyük borçlusudur. Dolar basıyor ve dolarla borçlanıyor. Bunu başka hiçbir ülke yapamıyor, sadece o yapabiliyor. Peki, doları bir şeye dayandığı için mi kabul ediyoruz? Hayır, böyle bir şey yok. O kısma girmeyelim, o ayrı bir konferans konusu. 1973’ten sonra işlerin başka bir mantıkla geliştiğini, Amerika’nın artık kendini kurallarla bağlamadığını, kural koymadığını, kendine avantaj yaratacak mutabakatlarla ilerlediğini görüyoruz.

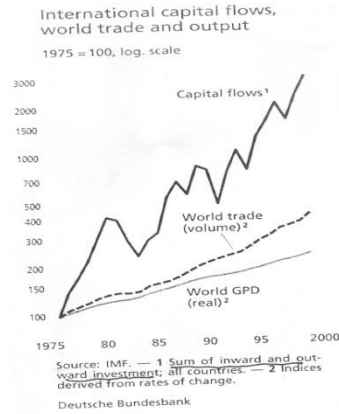
ANGLOSAKSON M. (III) (SON)

Dünya kapitalizminin kuralılaşmış
Amerikan modeli [Pax Americana 2]

1970'lerin 2. yarısından sonra

- ① Ana rezerv para (\$) → ('Egemen'in 'pam'sı') } 'Dünya'
Hiçbir şeye sabitlenmemiş! Dünya için (!) para' } devlet
+ 'öteki' rezerv para'lar } kur/ları
- ② Finans piyasaları (Wall Street + City +) }
Dünya ekon. de 'Yeni büyük merkezleri' } • Rezerv para'nın
MB'ları ile artan yakınlık & esgüdüm } • Geşitlenen Finans
• 'Bazeli' }
• 'Basel I, II, III' }
• 'MB 'bağımsızlığı' }
• 'Kabarın 'likidite' }
- ③ 'Lütfün üretici' [Teknolojik üstünlük]
- ④ 'Kreditor (Kim?)' }
Amerikan ekon. → 'Büyüyen askılar & 'büyük borulu' strateji'
- ⑤ NATO, Nükleer, Kütle İmha Silahları

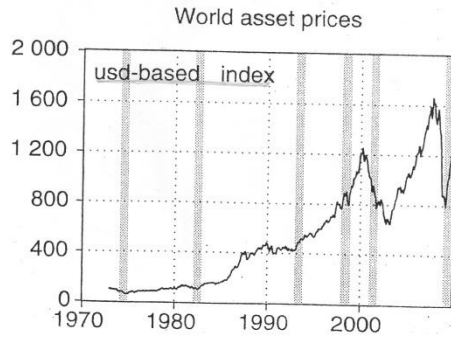
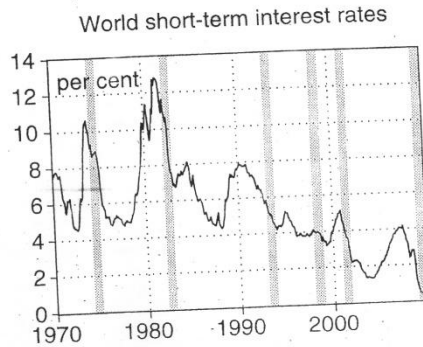
1985-87 yıllarında New York'un Plaza otelinde ve Louvre'da Amerika, İngiltere, Almanya, Japonya, Fransa mutabakat buluşmaları yaptılar. İçeriği bilinmiyor Pariteleri yeniden saptıyorlar. Mutabakatlarla ilerleyeceklerdi. Daha sonra, merkez bankalarının 1980'lerin sonlarına doğru 'enflasyon hedeflemesi' diye bir mutabakat yaptığını görüyoruz. Yani, enflasyonu olabildiğince düşük tutmak hedeflenmekteydi. Bunun anlamı, faizleri olabildiğince düşük tutmak, bunun anlamı parayı ucuzlatmak, bunun anlamı ucuz finansmanla yüksek varlık elde edebilmek. Şimdi gidelim 1975'ten sonraki tabloya: Bretton Woods bittiği zaman ne oldu? Sermaye kafesinden çıktı, tsunami dalgalarıyla dünyaya yayıldı ve biz bu yeni oyunun adına küreselleşme diyoruz.

Coğrafi bir terim aslında, iktisadi bir terim değildir. Yani, sermayeye ait bir kavramdır. Her yere gider ve her yerden gelir. Dolayısıyla, bu dönem açılınca Bretton Woods'un refah devleti yavaş yavaş sona erecek ama Soğuk Savaş sona ermeyecektir. Çünkü o gücü, temsil ediyor. Sarıyla işaretlenen Bretton Woods dönemindeki fiyat

hareketleri. Bakın aşağı yukarı fiyatlar düşük düzeyde idare edilebilmiştir. Ondan sonra bir dalgalanma dönemi gelecek ama 80'lerde, yani, bu parite mutabakatı yapıldıktan sonra, dünya fiyatları düşecek 2000'lerin başına kadar.

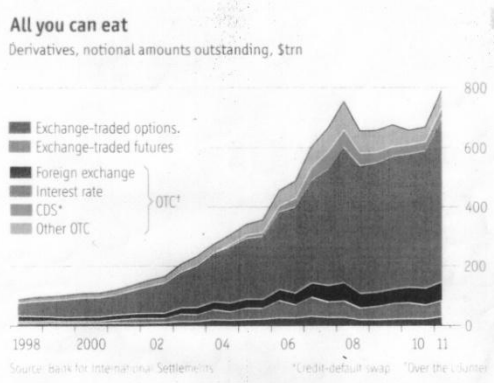
Yeni geldiğimiz dünyada, Bretton Woods sonrası dünyada 1980'lerden sonra

faizler gitgide düşecektir. Varlık fiyatları ise, gitgide artacaktır. Finans sermayesinin daha hızlı koştuğu dünyaya geldik. Demek ki, Bretton Woods bize 20. yüzyılı kritik değişiklikleri ve örtüşmeleri ve kırılma noktaları ile daha iyi anlamamızı sağlıyor. Kuralları vardı, ekonomik büyüme önde koşuyordu, refah devleti vardı, 'sopa'sı vardı, Soğuk Savaşı vardı. Bu çerçeveden geriye ekonomik büyüme pek kalmadı. Refah devleti yavaş yavaş dökülüyor Avrupa'da. Keynesçi talep yönetimi kalmadı. Az gelişmiş ülkeler şık bir terimle 3. Dünya adını aldılar. Ne zaman? 1970'lerde 3. Dünya adını aldılar ama bir türlü bir blok haline gelemediler. 1990'larda ise bunların, Türkiye'yi de işaret edip söylersek "yükselen ekonomiler" (emerging economies) adı uygun görüldü. Yani, 'yeni yetme', ama 'gelecek vadedenler.' Ekonomileri ile dünya kapitalizmine **kolay uyum** sağlayacak olanlar! Soğuk Savaş ise, başka kılıklara girdi.

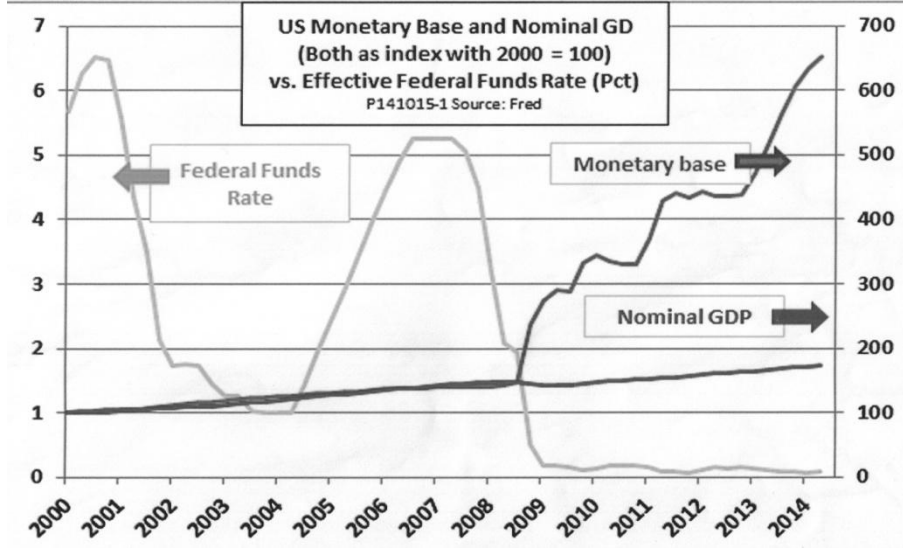
Bakın bu yandaki yansı, aşağı yukarı Bretton Woods'tan sonra geçen yıla kadar dünyamızın bir tür finans fotoğrafı. Economist'ten alınmıştır.

Bilanço dışı, artık genellikle bilanço dışı, çünkü kafesinden çıkan sermayeye 1955'te 'Midland Bank'le kafesinden çıkan sermayeye iki defter tutulmaya başlandı. Biri "onshore", bildiğimiz muhasebe kaydı. İkincisi ise

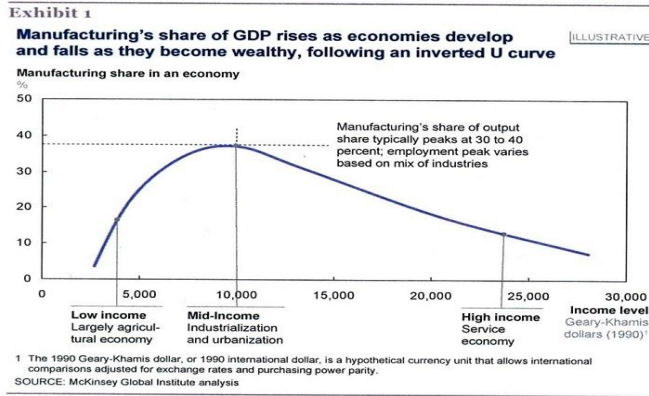

“**offshore**”. O bildiğimiz muhasebeye kayıtlı değil! Offshore **Euromarket** oldu, ondan sonra çeşitlendi. Fakat gitgide 1990’larda yerine oturdu, yeni finans enstrümanlarının yaygınlaşmasıyla birlikte.

‘1990’lardan sonra çok hızlı koşmaya başladı. Öyle ki, elektronik mühendisi, bilgisayar, makine, maden mühendisi hepsi bankacı veya finansçı olmak istemeye başladı. Kimse pek bizim bildiğimiz tipten iktisatçı falan olmak istemedi. Yani, kuru işlerle uğraşmak istemedi. Bu yeni piyasada var olmak istedi. Bu piyasa, gitgide büyüyen bir piyasadır. En büyük kısım döviz, gördüğünüz gibi ve yeni geldiğimiz dünyada Bretton Woods’ta asla olmayan bir tablo var. Bu dünyanın esas aktörleri döviz alım satımcıları, yani **currency traders** denilen bir tiptir. Çünkü bir günde döviz piyasasında, düşünün 1990’larda 1 trilyon dolar dolaşıyordu. Bir de devletlerin fonları (emeklilik fonları, ‘sovereign wealth funds’ vs) çok büyüdü. O halde bugün şu noktaya geldik: Bu piyasalar ağır krize rağmen varlıklarını sürdürüyorlar ve şunu karşımıza çarpıcı olarak koyuyorlar: Amerika dahil, iktisat politikası yöntemleriyle piyasaları yönetenler (‘trader’lar) arasında, 100 ile 150 yıllık bir bakış açısı farkı oluştu. Yani, iktisat politikasını idare edenler mecburen klasik enstrümanlarla, bunun dışına pek çıkamadan yönetiyorlar. Ama ‘trader’lar, yani bu tabloyu yaratanlar ve bu tabloyu işletenler, onlardan sanki 100-150 yıl daha ileride ve dolayısıyla yöneticiler Amerika’nın FED’i başta olmak üzere ne yapacaklarını şaşırıyorlar. Bugün kapitalizmde böyle bir uyumsuzluk noktasına gelmiş görünüyoruz. Bu Bretton Woods çerçevesinden bakış ile tam bir çelişki taşıyor. Yani, şöyle bir kara mizah yapılabilir: David Ricardo 1820’lerde öldü, mezarından çıkmış olsaydı Bretton Woods’a akıl verebilirdi, şöyle yapsanız daha iyi diye. Ancak bugün veremez, mümkün değil. Büyük bir bakış ve davranış farkı oluştu arada. Gelir dağılımı çok bozuldu. Para ucuzladı. Amerika dünyanın en büyük borçlusu ve bu statüyü kabul ettiriyor. “Beni finanse edeceksiniz” diyor ve bir merkez bankası için bu son derece acayip bir tablodur. Nominal geliri izlemesi beklenen parasal taban ve politika faizi almış başlarını gitmiş durumdadır! Ancak bugünün merkez bankaları bunu normal karşılamaktadır. İngiliz merkez bankasını 20 küsur yıl idare etmiş olan Montagu Norman mezarından çıkırsa, bu merkez bankası bilançosuna baksa adam çıldırırdı.

2009'dan itibaren sisteme verilen para hızla artıyor. Bugün galiba 4 trilyon doları geçti FED'in bilançosu ve paranın fiyatı (faiz) sıfır oldu. Sıfır faizden, al sana para bolluğu. Böyle bir merkez bankası bilançosuna, yani iktisat politikası yönetimine geldik. Bu ya aczin, ya da bütünlüğün ifadesidir. Neyin karşısında? Piyasaların tuhaf karakteri karşısında. Aşağıdaki son tablo Türkiye'ye aittir. Bu dünyada sanayileşmenin bir genel fotoğrafı kişi başına gelir artışı, nasıl bir imalat sanayii payı artışı ile gerçekleşiyor? Bunu gösteriyor.

Mc Kinsey Global Institute (2013), *Manufacturing the future: The next era of global growth and innovation*. s.19.

İmalat sanayine yüzde 40'a doğru tırmanan payı ayırdığımız zaman ve bu sayede onun içerdiği bilim ve teknolojiyle, onun uygulamalarıyla, onun sektörleriyle, onun kaliteli işçileriyle, kalitesiz işçileriyle, onun iş bölümüyle, onun iş anlayışıyla bir bütün halinde 10 bin dolara vardığımız zaman bütün bu vasıflarla görüyorsunuz ki sanayileşmişsiniz.

Bu, McKinsey Enstitüsü'nün bir tablosudur. Yüzde 40'a eriştikten sonra artık hizmetlere, sanayinin yönlendirdiği, şekillendirdiği hizmetlere doğru ilerleyebilirsiniz. Peki, biz 10 bin dolarda mıyız? Türkiye 10 bin dolarda değil mi? İmalat sanayine ayrılan pay ne kadar? Yüzde 15. Makasa bakın! Türkiye bugün yarı sanayileşmiş bir ülkedir. Yarı sanayileşmeyi bu fotoğraf sergiliyor. Eğer 10 bin dolardaysak ve imalat sanayiine ayırdığımız pay yüzde 15'i geçmiyorsa, o zaman bu yarı sanayileşmenin fotoğrafıdır. Oraya demir atmışız demektir. Bu fotoğrafın öteki yüzü, arkasını çevirdiğiniz zaman, yarı kırsal bir ülkedir anlamı çıkar. Kendinize büyük binalarla, adına kent dediğiniz kasabalar yapabilirsiniz ama içindeki insanlarımız, içindeki iş anlayışı, iş bölümü ve bizi yönetenler, siyasetçiler hepsi yarı kırsal olarak burada yer almaktadır.

Şimdi burada, bir üniversitenin çatısı altındayız. Onun için yarı kırsallığın dünyasında bir üniversite profesörü, işini üniversitenin koyduğu kurallara uyarak yaptığı için hapistedir bugün. Adı, Rennan Pekünlü. Kendisini tanımıyorum. Ama, bu sanayileşme/yarı sanayileşme fotoğrafı içinde tanımış oluyorum. Yarı sanayileşmişliğe demir atmış iseniz, orada bilime, onun ilkelerine, kurallarına saygıyı beklemeyin. Erkendir. Çünkü, o yolda gecikmişsiniz.

Bu tablonun üçüncü bir yüzü varsa bu yarı finansallaşmış, yarı finansallaşamamış bir ülke fotoğrafıdır. 'Kaldıraç'la yürüyor. Dün biz Bretton Woods'un dışındaydık, yani ona takılarak arka vagona gidiyorduk. Normaldi bu, burada ayıplanacak bir şey yoktu. Bugün de arka vagondayız.

Kısacası Bretton Woods, 20. yüzyılın kapitalizmini bir ölçüde anlamamızı sağladı. Ancak 20. yüzyıl bundan ibaret değildir. Burada sadece Bretton Woods'u biraz konuştuk.

Teşekkürler.

DOI: 10.17065/huniibf.309271

**IMF:
DÜN VE BUGÜN**

*Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi,
Cilt 34, Sayı 1, 2016
s. 27-42*

Korkut BORATAV
Ankara Üniversitesi
SBF Emekli Öğretim Üyesi

*7 Aralık 2014'te Hacettepe Üniversitesi'nde 70.
Yılında Bretton Woods Anlaşması
Sempozyumu'nda ve 5 Şubat 2015'te Dokuz
Eylül Üniversitesi'nde aynı konuda yapılan iki
konuşmanın birleştirilmesinden oluşmuştur.*

*Davetli konuşmacı tebliğidir.
Hakem sürecine dahil edilmemiştir.*

Değerli izleyiciler,

Bretton Woods kurumlarının oluşumu, tarihçesi üzerinde gerekli ön-bilgilerin sabah oturumunda verildiğini, analizlerin yapıldığını; bunların bu oturumdaki diğer bildirimlerde de sürdürüleceğini tahmin ediyorum.

Ben, bu kurumlardan IMF üzerinde duracağım. Özellikle IMF'nin işlevlerinde, perspektiflerinde, üye ülkelerle ilişkilerinde zaman içinde ne gibi değişiklikler olduğuna dikkat çekmek istiyorum.

Bu, elbette, çok iddialı bir gündem oluşturuyor. Kapsamlı bir tarihçeye kalkışmam mümkün değil. Bunun yerine kuşbakışı bir gezinti yapacağım. Önce, kuruluş tarihiyle günümüz arasında IMF'nin işlevlerinde meydana gelen değişimlere ana çizgileriyle değineceğim.

Bu gezintinin büyük bölümü, 1970'li yılların sonunu izleyen otuz yıllık bir zaman diliminde Üçüncü Dünya ülkelerinde uygulanan IMF programlarının bazı ortak özellikleriyle ilgili olacak. Bu çok kapsamlı konuyu da burada sistematik olarak incelemem mümkün değil. Birkaç kritik soru üzerinde odaklaşan değişimlerin konuya en azından ışık tutacağını umuyorum.

ABD'de patlak veren ve özellikle emperyalist metropollerini ilgilendiren 2007-2008 krizi sonrasında IMF'ye yeni görevler verildi. Son olarak da bu yeniliğin, IMF'ye egemen olan iktisat düşüncesinde ve uygulamalarda herhangi bir değişime yol açıp açmadığını gözden geçireceğim.

ANA SÖZLEŞMENİN “UYUYAN” MADDELERİ

Önceki bildirimlerde tartışıldığını biliyorum; ama yine de kısaca tekrarlayayım: Bretton Woods Konferansı, dünya ekonomisinin işleyiş kurallarını ABD hegemonyasının sürekli olacağı varsayımına göre oluşturdu.

İlk olarak doların dünya parası olması kararlaştırıldı. Dolar altına, diğer ulusal paralar da sabit kurlarla dolara bağlanmaktaydı. Böylece belirlenen **döviz kurlarında istikrarı** ve **ödemeler dengesi sorunlarını** izleyecek kurum IMF oldu.

Bu iki hedef birbiriyle ilgilidir. Sermaye hareketleri ulus devletler tarafından denetlenebilir; bu nedenle dış denge sorunları, dış ticaret açık ve fazlaları biçiminde ortaya çıkar. Sabit kurlar rejimi, dış ticaret dengesini etkilemeyi hedefleyen rekabetçi devalüasyonları önler. Kurlardaki değişiklikler, ancak IMF'nin onayı ile yapılabilir. Bu

değişiklikler de dış ticaret dengelerinde sürekli istikrarsızlıklar (yani açıklar ve fazlalar) oluştuğunda gündeme gelir.

Böyle bir durumda dış fazla veren ülke mi; dış açık veren ekonomi mi uyum yükümlülüğünü üstlenmelidir? Bu soru üzerinde Bretton Woods Konferansı'nda Keynes (yani Britanya) ve White (yani Amerikan) tezleri tartıştı. Sonunda Amerikan tezi egemen oldu: Dış ticaret dengelerinde kalıcı bir istikrarsızlık ortaya çıktığında uyum yükümlülüğü, yani devalüasyon açık veren ekonominin yükümlülüğü olarak belirlendi. Devalüasyonun başarılı olması için de iç talebi daraltıcı politikalar uygulanmalıdır. Devalüasyon oranını ve talep daraltıcı önlemleri açık veren ekonomiye taşımak, uygulamak ve geçiş döneminin finansmanı (kredisi) IMF'nin görevi olur.

ABD'nin reddettiği Keynes taslağı kabul edilseydi, uyum yükümlülüğü “ticaret fazlası veren ekonomi” tarafından üstlenilecekti. Bu yükümlülük, iç talebi genişleten makro-ekonomik önlemlerden ve revalüasyondan (yani paranın dış değerini açık veren ülkelere karşı yükseltmekten) oluşacaktı. İç talep genişlemesi, fiyat düzeyini yukarı çektiği ölçüde reel revalüasyon gerçekleşmiş olur; nominal kur değişiklikleri sınırlı tutulabilir.

Bu iki sistem arasındaki temel fark, kabul edilen sistemin deflasyonist (daraltıcı) bir sapma içermesidir. Dünya ekonomisinde açıklar ile fazlalar birbirini denkleştirdiğine göre, sistemin açık veren ülkelerinin daraltıcı politikalara yönlendirilmesi, dünya ekonomisini de aşağı çeker. Sistemin fazla veren blokunda genişletici politikalar zorunlu kılınsaydı, dış dengesizliklerin dünya ekonomisini yukarı çeken yöntemlerle düzeltilmesi mümkün olacaktı.

Bu iki alternatifte ışık tutacak bir örnek vereyim. Bu örnek, aslında, konuşmamın sonlarında ele alacağım dönemle ilgilidir; ama buraya da uygundur. 2010'da patlak veren AB krizinde, Avro Bölgesi'nin dış açık ve fazla veren iki bloku karşı karşıya geldi. Krize karşı hangi seçenek uygulanmalıydı? Tepkilerde ortaya çıktı. Almanya, Avro Bölgesi'nin zayıf halkalarına (İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İtalya'ya karşı) dış fazla veriyor. Bretton Woods da Keynes'in tezlerini yetmiş yıl sonrasının Keynes'gil iktisatçıları savundular ve Almanya'ya, “**genişleyici maliye ve para politikaları uygulayı ki, ithalatın artsın, enflasyon başlasın, Güney Avrupalılar Almanya'ya ihracat yapabilecek, dış açıklarını frenleyecek rekabet gücünü kazansınlar**” çağrısını yaptılar. Almanya ise, “**avro'nun değeri sabit olduğuna göre, Yunanistan, İspanya ve diğerleri, iç taleplerini kısarak, ücretleri aşağı çekerek (yani içsel devalüasyonla) rekabet güçlerini artırsınlar**” reçetesinde ısrarcı oldu. IMF modeli egemen oldu; reçete, açık veren ülkelerde (nominal devalüasyon hariç) eksiksiz uygulandı. Sabit avro'nun katkısı nedeniyle reçeteyi uygulayanlar dramatik (Yunanistan'da %25'e ulaşan) oranlarda küçüldü.

Bretton Woods modeli, 1944'te kalıcı olacağı varsayılan ABD'nin ekonomik üstünlüğüne bağlıydı. Ancak, bu üstünlük zaman içinde kayboldu. Almanya ve Japonya dünya sisteminin ihracat merkezleri olarak öne çıktılar. Amerikan emperyalizmi, özellikle Vietnam savaşı sonunda ABD'yi dış açık veren bir konuma sürükledi. 1971'de Nixon dolar-altın bağlantısına son verdi. Doların dış değeri düşürüldü; yani devalüasyon yapıldı. İki yıl sonunda esnek döviz kurları rejimine geçildi.

Öte yandan, IMF Ana Sözleşmesi'ndeki "deflasyonist sapma", otuz yıl boyunca Üçüncü Dünya ülkelerini fazla etkilemedi. Bu dönem "Kapitalizmin Altın Çağı" olarak adlandırılır. Keynes'in tezleri IMF'nin ana sözleşmesine girmemiştir; ama dünya ekonomisinin metropolü ile çevresi arasındaki ilişkiler, "uluslararası Keynes'gil" ilkelere göre biçimlenmiştir. Üçüncü Dünya korumacı dış ticaret politikaları uygulayabilir; iç pazara dönük sanayileşme bir yandan ithal ikamesi ile sürdürülür; yerli üretim korunduğu için dış ticaret açıkları frenlenir. Ancak, sanayileşmenin gerektirdiği yatırım malı ve girdi ithalatı nedeniyle dış ticaret açığı verilir; ancak, bunlar genellikle ılımlı düzeylerde kalır ve metropolün ucuz dış kaynak akımlarıyla kapatılır. Açıklar çok artarsa, IMF yukarıda değindiğim devalüasyonu ve daraltıcı makro politikaları gündeme getirir; ancak, bu istisnai bir uygulamadır. Örneğin otuz yıllık bir zaman aralığında Türkiye IMF ile sadece bir kere kredi anlaşması yapmıştır. Buna karşılık, örneğin Britanya'da Callaghan hükümeti 1976'da IMF ile 2,3 milyar sterlin'lik bir kredi anlaşması yapmak zorunda kalmıştır.

Kısacası, 1945'i izleyen otuz yıllık "Altın Çağ" boyunca, Bretton Woods sisteminin mantığında yer alan "daraltıcı istikrar politikaları" modeli, metropol/çevre ilişkileri açısından IMF ana sözleşmesinin "uyuyan maddeleri" olarak kalmıştır. Emperyalizmin bağımlı kutbunu denetleyici, biçimlendirici bir işlev görmemiştir.

"ÖLÜ MADDELER" UYANIYOR; IMF'NİN YENİ İŞLEVİ

1974'teki OPEC'in petrol fiyatlarını sıçratan zammı, Batı ekonomilerini stagfasyona, küçülmeye sürükledi. Buna karşılık OPEC kökenli petro doların dolaşımı (resiklajı) para bolluğuna ve ucuz dış kredilere yol açtı. Petrol ihracatçısı olmayan çevre ekonomileri, ucuza borçlanmayı yüksek bir genişleme temposunu sürdürmek için kullandılar. Bu dönem, ayrıca, Üçüncü Dünya ülkelerinde bir radikalleşme de söz konusudur. 77'ler grubu altında toplanan Güney ülkeleri, "yeni bir uluslararası ekonomik düzen" kampanyası başlattılar; Batılılarla pazarlıklara dahi oturdular.

Üçüncü Dünya ekonomilerinde ihtiraslı büyüme, sanayileşme, ekonomik bağımsızlık, düzen değişikliği taleplerine karşı, emperyalizmin merkezinde bir tepki gereksinimi, bir disiplin arayışı başladı. Kritik bir karşı hamle, FED Başkanı Paul Volcker'in ABD politika faizlerini iki yıl içinde %10'dan %19'a çıkarması oldu.

Yükselen faizler, Üçüncü Dünya'nın astronomik boyutlara ulaşmış dış kredilerine uygulandı. Sonuç, Latin Amerika'nın 1980'li yılların tümünü kapsayan borç krizidir. Türkiye de 1978-1980 yıllarında aynı kriz dalgasına sürüklendi.

Böylece, 1980'le birlikte, IMF'nin çevre ekonomilerine, Dünya Bankası ile birlikte neo-liberalizmi taşıdığı döneme geliyoruz. IMF'nin Ana Sözleşmesi'nde yer alan deflasyonist sapma, bir anlamda "hortladı"; istikrar politikaları başlığı altında, şevkle Üçüncü Dünya'ya uygulandı. İlginçtir ki, artık, sadece daraltıcı maliye ve para politikaları, yani istikrar programları değil, "piyasa dostu yapısal uyum politikaları" da gündeme gelmektedir. Bu iki Bretton Woods kurumu, birlikte, neo-liberalizmi Üçüncü Dünya'ya taşıdılar.

İlginçtir ki, Üçüncü Dünya neo-liberalizmi, Thatcher ve Reagan'ın Britanya ve ABD'de aynı modelin uygulanmasından öncedir. Friedman'ın Chicago Üniversitesi'ndeki yetiştirmeleri, 1973 Pinochet darbesi sonrasında Şili'ye neo-liberal politikaları taşıdılar. IMF henüz devreye girmemişti. Böylece, serbest piyasa ekonomisini 1980 öncesinin askeri darbe rejimleri içinde Latin Amerika'ya tanıtanlar, "Chicago çocukları" diye bilinen iktisatçılar oldu. Aynı yıllarda, IMF, henüz Batı dünyasında rağbet görmeyen neo-liberal uygulamaların çerçevesini, gerekçelerini, söylemlerini koruyan, istisnai durumlarda uygulamalara taşıyan bir "kuluçka" görevini üstlenmekteydi. Latin Amerika'nın 1980 krizleri sonrasında IMF'nin kuluçkası yavruladı; Türkiye dahil, emperyalist sistemin çevresinde yer alan çok sayıda ülkenin geleceğini biçimlendiren bir doktrin olarak ortaya çıktı.

OTUZ YILLIK AĞIR BİR BİLANÇODAN KÜÇÜK KESİTLER

Şimdi neo-liberalizmin çevre ekonomilerine taşındığı kabaca otuz yıllık bir döneme, 1978/80 ile 2007 arasındaki zaman kesitine bakacağım. Önce neo-liberalizmin gerçek adını koyalım: Sermayenin dünya çağında sınırsız tahakkümünü oluşturma tasarımına neo-liberalizm deniyor.

Sözünü ettiğim otuz yıl boyunca, bu tasarım, Latin Amerika, Asya, Güney ve Kuzey Afrika toplumlarını hallaç pamuğu gibi attı. Bazı yerlerde (Latin Amerika'da, Türkiye'de) askeri cuntalar tarafından hayata geçirildi. Bazı yerlerde "IMF ayaklanmaları" diye adlandırılan kalkışmaları tetikledi; 2002 sonunda Türkiye'de olduğu gibi iktidarların devrilmesine yol açtı. Farklı tarih mirasları içinde biçimlenmiş olan toplumları aynı kalıba sokmaya çalıştı. Sınıf mücadelelerinin devleti etkileyerek oluşan toplumsal yapıları, "serbest piyasa ekonomisi" denilen sahte bir söyleme göre biçimlendirdi.

Bu otuz yıllık öyküyü özetlemem dahi mümkün değil. Bu büyük operasyonun çok sayıdaki arızalarının, tuhaf özelliklerinin bazılarına, birkaç soru sorarak dikkat çekmeye çalışacağım.

IMF SİYASETE MÜDAHALE EDER Mİ?

IMF uluslararası bir kuruluştur. Her ne kadar üyelere eşit oy hakkı verilmemiş; oyların ağırlığı, anonim şirket gibi hisseler oranında olsa dahi, üye ülkelere siyasi müdahale yapması söz konusu olamaz.

Daha doğrusu “müdahale hakkı olmamalıdır” diyebiliriz. Zira, bu kural IMF tarafından sürekli olarak çiğnenmiştir.

İktisat politikası seçeneklerinde IMF programları siyasi iktidarların hükümlerlik alanlarını elbette kısıtlar. Ancak, imzalama yetkisi hükümetlerde olduğu için, siyasi sonuçları, “dolaylı” olarak görülebilir. Örneğin 1978-79’da IMF’nin Ecevit hükümeti üzerinde çok katı bir programı kabul ettirme baskısı söz konusu idi. Bu baskı Türkiye’nin büyük sermayesi ile koordinasyon içinde yürütülmekteydi. Baskılar başarılı oldu; Ecevit hükümetinin istifası ile başlayıp, 12 Eylül darbesi ile noktalanmış bir süreç oluştu. Ancak, bu tür sonuçlar, yansımalar, IMF tarafından “biz ekonomik programı hazırladık; darbe planı bize ait değildir” diye geçiştirilebilir.

Ne var ki, siyasete doğrudan müdahale örnekleri de vardır. 2008 sonrasındaki Avro Bölgesi krizinde ortaya çıkan bazı olgulara ileride değineceğim. Önceki dönemle ilgili birkaç örnek vermekle yetineyim.

Aralık 1997’de Doğu Asya krizi patlak vermiştir. Güney Kore ile IMF arasında çok ağır koşullar içeren stand-by anlaşması hazırlandı. IMF imzayı geciktirir. Başkanlık seçimlerinde muhalefetin Başkanlık adayı Kim Dae-Jung’tan anlaşmaya uyma taahhüdü ister. Kredi anlaşması bu taahhüt verildikten sonra yürürlüğe girer.

Ocak-Mayıs 1998’de Endonezya, IMF’nin fiilen siyasi baskısı altında çalkantılara sürüklendi. IMF’nin Asya sorumlusu birkaç kere Başkan Suharto’ya anlaşma imzalattırdı; olmadı, yenisini, tekrar yenisini imzalattırdı. Bunlardan birinin fotoğrafı bugün gibi aklımdadır. Suharto’ya imzalayacağı belge verilmiştir. Hemen başucunda IMF yetkilisi belgeye bakmaktadır ve bir sömürge valisi üslubu ile imzanın atılışını kontrol etmektedir. Sonunda Suharto Başkanlıktan istifa etmek zorunda kalacaktır.

Bir de Türkiye örneği var: Mayıs 2005’te AKP, IMF’den üç yıllık ve 10 milyar dolarlık yeni bir kredi anlaşması talep eder. Anlaşma imzalanır, ama bu krediyi IMF, kendi normlarını çiğneyerek, ekonomik değil, siyasi öncelikler izleyerek vermiştir.

Anlaşmanın kabulünü öneren IMF belgesi açıklamaktadır ki, AKP hükümetinin kredi talebi, bu tür başvurularda ön-koşul olarak aranan “*ödemeler dengesi baskıları olmadığı için*” gerekli ölçütleri içermemektedir. Türkiye’nin kredi talebi, “*olağandışı koşullar*” dikkate alınarak kabul edilmiştir. Hangi “*olağandışı koşullar*?” IMF’nin gerekçesi ilginçtir: “*Üç yıllık bir program Kasım 2007’de yapılacak olan genel seçimler için bir çıpa sağlayacaktır.*” AKP’ye açık bir siyasi destek belgesi söz konusudur.

IMF KİMİ GÖZETİR? ÜYELERİNİ Mİ? FİNANS KAPİTALİ Mİ?

IMF’nin üyeleri şirketler, bankalar değil; devletlerdir. Devletler-arası ekonomik anlaşmazlıklar (örneğin borç/alacak sorunları), IMF’nin yetki alanı içine giriyorsa, ana sözleşmenin kuralları ve genel iktisat-hukuk ilkeleri uygulanır. Buna karşılık, kapitalist dünya sisteminin doğası gereği, devletlerle şirketler, bankalar arasında ihtilaflar çıktığında bu kurumun kendi üyelerini, yani devletleri gözetmesi gerekir.

Bu genel ilke sürekli olarak çignendi. Çevre ülkelerinde patlak veren ekonomik krizlerde, finans kapitalin çıkarları, defalarca ve sistematik olarak bunalımdaki ülkenin (devletin) çıkarlarına karşı gözetildi. Tipik bir uygulama, krize sürüklenen ülkenin, uluslararası sermaye çevrelerine karşı özel borçlarının devlet tarafından üstlenilmesi ve IMF’nin devlete açtığı kredilerle alacaklıların “kurtarılması”dır. İleride değinmem gereken bir örneği burada verebilirim. 2010’da AB Komisyonu ve Avrupa Merkez Bankası ile birlikte Yunanistan devletine açılan IMF kredisi, Fransız ve Alman bankalarının alacaklarının bir bölümünün IMF alacağına dönüştürülmesi anlamındadır. Bankalar batık kredilerinin riskini üstlenmemişler, IMF tarafından kurtarılmışlardır.

Türkiye’den bir örnek: Tarih: Kasım 2000. Finansal krizin ilk belirtileri ortaya çıkmıştır. IMF’nin Avrupa koordinatörü Türkiye’ye gelir ve Başbakan Ecevit’i Türkiye bankalarının dış borçlarının da (aynen yerli mevduat gibi) Hazine garantisi altına alınması için ikna eder. Başbakan bu kararın yasal olmadığını fark etmez. Ecevit, bu kararı, IMF yetkilisi, Merkez Bankası Başkanı ve Hazine Müsteşarı ile ortak basın toplantısında kamuoyuna duyurur. Bir hafta sonra IMF’nin Genel Direktörü Köhler, Türkiye hükümetine, “*Türkiye bankalarındaki mevduat sahiplerini ve diğer alacaklıları* (yani yabancı bankaları) *koruma kararı*” nedeniyle teşekkür edecektir. Birkaç ay sonra, peş peşe batacak olan bankaların dış borçları, bu yasa-dışı yükümlülük nedeniyle T.C. hazinesi tarafından ödenecek; bu ödemelerin yol açtığı döviz gereksinimi IMF kredileriyle karşılanacaktı. Yasa-dışı garantiye ise, daha sonra güçlkle yasal bir kılıf biçilecektir.

Bu uygulama, ayrıca, IMF’nin yücelttiği “serbest piyasa doktrini”nin açık bir ihlâlidir. Özel kredi sözleşmeleri, risk olasılığı içerir; borçlu ödeyemezse, alacaklı riskin sonuçlarına katlanır; iflâs masasına girer. Kredinin devlet tarafından üstlenilmesi ise

ahlâkî bozulma (İngilizcesi “moral hazard”) örneği olarak neo-klasik ders kitaplarında okutulur.

ÜLKELER VE LABORATUVARLAR: IMF ULEMASINDA BİLİMSEL ETİK SORUNLARI

Bretton Woods kurumlarının uzmanları, yöneticileri önerdikleri, uygulattıkları programların ekonomik-toplumsal yıkım boyutlarına ulaşan kimi sonuçlarının sorumluluğu ile nasıl hesaplaşıyorlar?

Bu soruyu tartışırken karşılaştığım kimi örnekler, beni, ister istemez, “bu insanlarda hiç vicdan yok mu?” tepkisine sürüklüyor.

Bir örneği, 1986’da Zimbabwe’den vereceğim. Komşu ülke Zambiya’daki ekonomik sorunların tartışıldığı bir iktisatçılar toplantısında. Dünya Bankası’nın Zambiya’daki temsilciliğini yapmış olan Amerikalı bir iktisatçı bildirisinde şunları söyledi: “*Zambiya’da döviz ihaleleri uygulamasını içeren bir deney yaptık. Başarısız olduk. Şimdi bu konuda bir kitap yazıyorum.*”

Dikkat ediniz: Deneyim (“experience”) değil, deney (“experiment”) sözcüğünü kullandı. Beklemediği bir tepkiyle karşılaştı. Salonu dolduran Zimbabweli gençler Amerikalı iktisatçıya, (mealen), “*bir ülkeyi laboratuvar olarak kullanmaktan ve olumsuz çıkan deney sonuçlarını kitaplaştırıp para kazanmaktan; üstelik bunu marifet gibi bize anlatmaktan utanmıyor musunuz?*”

Bu toplantıdan on altı yıl sonra, 2001’de, ünlü iktisatçılardan Stanley Fischer’in **Journal of Economic Perspectives** dergisinde “*Exchange Rate Regimes: Is the Bipolar View Correct*” başlıklı yazısını okuyunca, Zimbabwe’deki tartışmayı hatırladım ve Türkiye’nin de Fischer tarafından bir laboratuvar olarak kullanılmış olabileceğinden kuşkulandım.

Hatırlatayım ki, 2000-2001’de Türkiye’de IMF tarafından döviz kuru hedeflemesine bağlı bir anti-enflasyon programı uygulanmaktaydı. Stanley Fischer bu tarihte IMF’nin baş iktisatçısıdır, Türkiye programını biçimlendirdiği ve çok yakından izlediği de biliniyordu. Türkiye’ye geldiğinde programın başarıyla uygulanması nedeniyle hükümeti överdi.

Ne var ki, programın kendisi krize yatkındı. Bu hususu Yılmaz Akyüz’le birlikte kaleme aldığımız bir makalede ayrıntılarıyla ortaya koyduk. Kaçınılmaz sonucun ön-belirtileri Kasım 2000’de ortaya çıktı. Fischer ve IMF heyeti programın aynen

sürdürülmesinde ısrar etti. 2001 Şubatında finansal kriz tüm ağırlığıyla patlak verdi. Zorunlu olarak kur hedeflemesi çöktü; dalgalı kura geçildi.

Fischer'in sözünü ettiğim makalesi, krizden hemen sonra yayımlandı. Çeşitli ülke örnekleriyle birlikte Türkiye'deki programı da tartışıyor. Programın mimarı ve uygulayıcısı olduğunu açıklamıyor; ancak "Türkiye programı doğruydı; ama Türkler beceremediler" anlamına gelecek bir değerlendirme ile krizin sorumluluğundan sıyrılıyor. Öyle anlaşılıyor ki Fischer için de Türkiye "uygun döviz kuru politikalarını belirlemek için bir deney" olarak kullanılmış; deneyin dayandığı model sağlıklı ve doğru imiş; ancak laboratuvar (Türkiye) arızalı olduğu için sonuç başarısız olmuş. Makalesi (benzerleriyle birlikte) bu deneyi de anlatıyor.

Ortada ağır bir bilimsel etik sorunu vardır. Çift pasaportlu Stanley Fischer daha sonra İsrail Merkez Bankası'na başkanlık yaptı. Birkaç ay önce de, ABD medyasının abartılı övgülerine mazhar olduktan sonra FED'e Başkan Yardımcısı olarak atandı. İleride FED politikalarının ABD ekonomisi üzerindeki etkileri üzerinde bir yazı kaleme alırsa, "deney ve laboratuvar" algılamalarını tetikleyecek üsluptan uzak kalacağına emin olabilirsiniz; zira orası IMF ulemalarından gelen her türlü hikmeti hayranlıkla dinleyenlerin Türkiyesi değildir.

Üçüncü örneği 2008 krizinin çevre ekonomileri üzerindeki yansımalarını dört yıl önce öngören bir iktisatçıdan aktarma yaparak başlayacağım. Şunları yazıyor: *"En azından on iki yükselen piyasa ekonomisi, altından kalkamayacakları kadar borca batmış durumdadır. Zengin ülkelerdeki çok düşük faiz hadlerinin üzerinde getiri arayan küresel portföyler, yükselen piyasa ekonomilerine kayıyorlar. Bu devam edemez. Yatırımcılar yükselen piyasa borçları üzerinde elde ettikleri yüzde 55'lik ortalama getirinin bir sapkınlık olduğunu algılamalıdır. Gelişmiş ülkelerin liderleri, borçlanmanın bir afyon gibi olduğunu; kısa sürede yüksek başarımları sağlayacağını; uzun-sürede vahim sorunlara yol açacağını fark etmelidirler."*

Yerinde, gerçekçi, haklı bir uyarı... Nitekim 2008 krizinden sonra bunalıma giren yükselen ekonomilerin hepsi, bu uyarıda betimlenen dış borçlanma tuzağına sürüklenen, Doğu, Orta Avrupa, Latin Amerika ülkelerinden ve Türkiye'den oluşmaktaydı. Ne var ki, bu uyarıyı yapan kişi, Kenneth Rogoff'tur. Ve bunları yazmadan bir yıl öncesine (2002-3'te) kadar IMF'de baş ekonomisttir. Ve bu görevi sırasında Türkiye gibi ekonomilere IMF'nin stand-by anlaşmalarıyla uygulattığı politika, "enflasyon hedeflemesi; yüksek reel faiz; bütçelerde faiz dışı fazla hedeflemesi; esnek kur" öğelerinden oluşuyordu. Bu politika modeli, yapısal-kronik cari açık veren bir çevre ekonomisine uygulanırsa, Rogoff'un öngördüğü, "afyon etkisi yapan sıcak para girişleri altında dış borçların tırmanması" sonucu kaçınılmaz olarak ortaya

çıkacaktır. Rogoff'un %55'lik "sapkın getirileri", Türkiye'de gerçekleşmedi; ama yaklaştı: 2003, 2004 ve 2007'de doların arbitraj getirisi sırasıyla %52, %31 ve %44 idi.

Kenneth Rogoff'un 2004'teki uyarısı, ulusal paralarıyla borçlanamayan gariban çevre ekonomilerinin dış borçları için doğru ve geçerliydi. Ne var ki Rogoff, birkaç yıl sonra bu savını Carmen Reinhart ile birlikte yayımladıkları kitapta metropol ve çevredeki tüm ekonomiler için geçerli ve iç-dış; dolarlı-yerli paralı her türlü borcu kapsayan bir biçimde değiştirdi ve %90'lık borç/milli gelir oranının bir tehlike eşiği olduğunu iddia etti. Özellikle de Amerika'da ve Avrupa'da kriz ortamında kemer sıkma politikalarını savunan tutucu savlara ampirik destek sağladı.

Ne var ki, sonunda, bir hayli güçlkle kitabın veri tabanına ulaşabilen lisansüstü öğrencileri, Rogoff ve Reinhart'ın hesaplama hatalarını ortaya koydular ve savlarını çöktürdüler. Rogoff, hataları gözden kaçırdığını kabul etti; ama ciddiye alınır bir özeleştiriyi yapmaktan ısrarla kaçındı.

IMF'NİN KRİZ-ÖNCESİ EKONOMİK VE İDEOLOJİK "AT GÖZLÜKLERİ"

Joseph Stiglitz, Dünya Bankası baş iktisatçılığı görevinden ayrıldıktan kısa bir süre sonra, IMF'yi şiddetle eleştirdi. Eleştirilerinden IMF uzmanları da nasiplerini aldı; onları, "ikinci sınıf üniversitelerden mezun üçüncü sınıf iktisatçılar" olarak küçümsedi.

Dünya Bankası'na dönük paralel bir eleştiri (dolayısıyla da özeleştiriyi) içermeyen bu tavrın samimiyeti elbette sakattır. Ancak, IMF'ye egemen olan iktisat anlayışı, doğrudan doğruya IMF'yi denetlemek için oluşturulan, bağımsız yapıdaki bir teftiş kurulu ("Independent Evaluation Office") tarafından da ağır bir biçimde eleştirilmiştir.

2009'da bu kurula direktör olarak atanan Meksikalı Moises Schwartz'ın yönetiminde "*Finansal ve Ekonomik Krize Gidiş içinde IMF'nin Başarım Derecesi: 2004-2007'ye İlişkin IMF Gözetimi*" başlıklı bir rapor yayımlandı. Burada, uluslararası kriz öncesindeki IMF çalışmalarının yanıltıcı ve zaman zaman yanlış olduğu ileri sürülüyor; kuruma egemen olan iktisat anlayışının ve doğrudan doğruya uzmanların yetersizliği vurgulanıyor. Birkaç aktarma yapıyorum:

"IMF kadrolarının egemen görüşüne göre, piyasaların disiplini, finansal sorunların giderilmesi için yeterlidir. Bu iktisatçılar, gelişkin, incelmış, çok az denetlenen finansal piyasaların, ileri ekonomilerde krizleri önleyebileceğine inanyorlardı. Gelişmiş ülke yetkililerinin kendi finansal sistemlerinin sağlam ve esnek olduğuna ilişkin görüşlerini benimsiyorlardı. Bu sistemlerin hem etkin kaynak

tahsisini sağladığına, hem de riskleri daha iyi karşılayabilecek gruplara dağıttığına inanıyorlardı. Bu yanlış görüşler, risklerin hafife alınması sonucunu verdi.”

Rapor, IMF uzmanları saflarında “egemen görüşlere (veya “sürüye”) uyum”; “çatlak ses çıkarmama” davranışlarının yaygın olduğunu; mesleki ilerleme için “*hakim paradigmayı asla sorgulamayan tavırların yararlı; üsttekilere ters düşen görüşlerin riskli olarak görüldüğünü; egemen iktisat doktrinlerine karşı entelektüel bir tutsaklığın, teslimiyetin*” ortak tavrı olduğunu vurguluyor.

Bu belgenin bulguları, iki yıl sonra (Şubat 2011’de) hazırlanan ikinci bir raporla da teyit edildi.

Balık baştan kokar. Stanley Fischer ve Kenneth Rogoff gibi meslekî etik ilkelerinden yoksun ulema tarafından yönetilen uzman kadrolarda bağımsız, özgün eleştirel bir iktisat geleneğinin yeşermesi, elbette mümkün olamayacaktı.

2008 SONRASI: YERLEŞİK DOKTRİNDE REVİZYON ARAYIŞLARI

2008’e gelindiğinde IMF etkisiz bir uluslararası kurum haline gelmekteydi. Otuz yıldan beri Üçüncü Dünya ülkelerini neo-liberal doğrultuda hizaya getiren bu kuruluşun müşterileri azalmıştı. Doğu Asya krizi sonrasında kredi açtığı ülkelerdeki uyguladığı baskıcı, bunalımı derinleştiren yöntemler, ekonomik çalkantılarla karşılaşan ülkelerde dahi “IMF’den uzak durma” tavrını yaygınlaştırmıştı; kapısı nadiren çalınıyordu. Öyle ki, IMF’nin personel ve diğer cari giderlerini karşılayan ana kaynak faiz gelirleri erimiş; harcamalarda tasarruf gereksinimi gündeme gelmişti.

2007-2008 krizi bu kurumun önemini artırdı. Kriz sonrasındaki ilk (Kasım 2008’deki) G20 toplantısı IMF’nin sorumluluk alanını genişletti; krizin gelişimini izleme, gözetme, politika önlemlerinin koordinasyonu işlevlerinde onu ön plana çıkardı; üyeler 750 milyar dolarlık ek kaynak katkısı üstlendiler. Otuz yıl boyunca çevre ekonomilerinin sağladığı odaklanan deney birikimi, artık metropol ekonomilerine de taşınacaktı.

Bu yeni ortamın IMF üzerindeki etkileri iki doğrultuda izlenebilir.

Bir kere, krizi izleyen iki yıl içinde IMF dünya kamuoyuna alışılmışın dışında farklı bir görüntü ve mesaj vermeyi başardı. Bunda iki Fransızın etkili olduğu söylenebilir. Birincisi, uluslararası krizle eş-zamanlı olarak (Eylül 2007’de) IMF’nin başına getirilen Dominique Strauss-Kahn; ikincisi ise bir yıl sonra Fon’un baş iktisatçılığına atanan Olivier Blanchard. Bu ikili uzunca bir süre, IMF’nin ekonomik söylemlerinin değiştiği algılamasının oluşmasına çaba sarf etti. Aslında geleneksel bir

makro-iktisatçı olmasına rağmen Blanchard, geçmişe damgasını vuran neo-klasik, parasalcı iktisat anlayışını eleştiren bir söylem geliştirdi; o doğrultuda yazılar kaleme aldı. IMF'nin araştırma birimlerinde de üst kademedeki değişime ayak uyduran bazı çalışmalar yapıldı; yayımlandı.

İkinci doğrultu ise, doğrudan doğruya uygulamalarla ilgilidir. Mart 2009'da iki yenilik getirildi. IMF kredileri için öngörülen politika koşullarının önceden (ex-ante) belirlenmesine; uygulama başladıktan sonra yeni koşullar ileri sürülebilmesi kararlaştırıldı. Buna ek olarak, “temel ekonomik göstergeleri çok güçlü olan ekonomilere özgü”, *esnek kredi hattı* adını taşıyan yeni bir kaynak oluşturuldu. Bu kredi, sözü geçen “güçlü” özellikleri taşıyan ülkelere (ihtiyaç doğduğunda kullanılmak üzere) tahsis edilebilecektir. Hatırladığım kadarıyla Polonya ve Meksika esnek kredi hattı uygulamasından yararlandı. Ne var ki, bu yenilikler, IMF'nin geleneksel stand-by anlaşmalarına yansımada. Önce kriz ortamına sürüklenen gelişmekte olan ekonomilere; sonra da 2010'da Avro Bölgesi bunalımı sırasında açılan IMF kredileri, hem politika koşulları; hem de uygulamanın izlenmesi açısından geçmiş otuz yılın özelliklerini, tüm ağırlığıyla sürdürdü.

Bu iki doğrultuyu ayrı ayrı gözden geçirmek istiyorum.

GELENEKSEL DOKTRİNDE REVİZYONLAR

2008-2009'da Olivier Blanchard, kriz öncesine egemen olan iktisat düşüncesini eleştiren birkaç yazı yayımladı. Bu ilk eleştirilerde, Batı ülkelerindeki iktisat yönetimleri hedef alındı.

29 Aralık 2008 tarihli bir yazısında, Blanchard, krize karşı maliye politikalarının önemini vurguluyor. Yazı, kamu harcamalarındaki artışların çoğaltan etkisinin, genel vergi indirimlerinden daha yüksek olduğunu ileri sürmekte; böylece krizin erken aşamasında kemer sıkma söylemlerine karşı çıkmaktadır.

Blanchard 12 Şubat 2010'da, “*Ne bildiğimizi sanıyorduk; ne öğrendik?*” başlıklı bir yazı yayımladı. Burada, Batı ekonomilerine egemen iktisat politikası anlayışına dönük bir eleştiri yer alır. Maliye politikasını reddedip, para politikası ile sınırlı tutulan; onu da tek bir hedef (enflasyon) ve tek bir araç (merkez bankalarının politika faizi) ile sınırlı tutan iktisat politikası anlayışının toptan yetersiz, hatta yanlış olduğunu ileri sürdü. Bu çerçevenin egemen olduğu dönemlerin *büyük itidal* (“the great moderation”) söylemi ile yüceltilmesinin de anlamsız olduğunu belirtti.

Geçmişe damgasını vuran bu hataların yerine, Blanchard, ekonomiler küçülürken düşük enflasyon hedeflemesinin yanlış olduğunu; hatta yüksekçe bir enflasyonun deflasyona tercih edilmesini; aktif bir maliye politikasının yeniden gündeme gelmesini

ve finansal sistemin kuralıslaştırılması saplantısının terk edilmesini; tam aksine düzenleyici kuralların geliştirilmesini savunuyordu.

Çevre ekonomilerin daha yakından ilgilendiren bir yenilik de, sermaye hareketleri üzerinde kontrollere, kısıtlamalara daima karşı çıkmış olan yerleşik IMF doktrininin revizyonu ile ilgilidir.

Uluslararası kriz, özellikle Doğu Avrupa, bazı Latin Amerika ülkelerinde ve Türkiye’de hızlı yabancı sermaye çıkışlarına yol açtı. Bu etken, 2008-2009’da milli gelirlerin düşmesini tetikledi. Kriz ortamı, “sermaye hareketleri denetlenmeli” önerilerini canlandırdı ve Strauss-Kahn birkaç kere, “öneriler haklıdır” diye görüş belirtti.

19 Şubat 2010’da ve 5 Nisan 2011’de yayımlanan iki IMF çalışması, sermaye hareketlerinde ve dış ticarete serbestliğin ilke olarak yararlı olduğunu; ancak, dış kaynak hareketleri için biraz daha dikkat edilmesini ileri sürüyor. Zira, bunlardaki oynaklığın olumsuz sonuçları kriz içinde açık-seçik ortaya çıkmıştır. 2010’da yeniden canlanan sermaye girişlerinin istikrarsızlıklara yol açmaması için maliye ve para politikası araçları, döviz kuru politikaları, düzenleyici kurallar, döviz piyasalarına müdahaleler ve **son çare olarak** sermaye hareketlerinin denetlenmesi önerilmektedir.

Sonunda, 14 Aralık 2012 tarihinde IMF bu konudaki (şimdilik) resmi belgesini yayımladı: *Sermaye Akımlarının Liberalizasyonu ve Yönetilmesi: Kurumsal Bir Görüş*. Biraz önce özetlediğim görüşler, bu belgede de tekrarlanıyor; ancak birkaç yeni öge de içeriliyor. Başta, sermaye hareketlerinin yararları ile riskleri karşılaştırıldığında yararların ağır bastığı ileri sürülüyor. Ancak, bu yararlar özellikle de finansal ve kurumsal açıdan gelişkin olan ülkelerde öne çıkar. Risklere karşı, önceki belgelerdeki görüşler tekrarlanıyor: Sermaye hareketlerinin denetlenmesi, diğer önlemlerden sonra düşünülmelidir. Ek olarak, yüksek tempoda sermaye ihraç eden ülkelerin de olası olumsuz sonuçları dikkate alması öneriliyor. Ayrıca, ikili ticaret anlaşmalarında yer alan sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle ilgili kuralların, tek yönlü denetimlere tabi olamayacağı ileri sürülüyor.

Böylece, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi konusunda geleneksel IMF doktrini, büyük ölçüde korunmuş olmaktadır.

Bu noktada, genellikle dikkatten kaçan bir başka IMF doktrini üzerinde duracağım. Anne Krueger, IMF Başkan Yardımcısı iken, batık devlet borçlarının, ikinci el piyasalarda “akbaba yatırımcılar” tarafından ucuza satın alınmasından doğan riskleri dikkate alan bir düzenleme yapılmasını önermişti. O zamandan beri, IMF, genellikle, borçlu devletleri, spekülâtör (“akbaba”) yatırımcılara karşı korumayı savunan bir çizgi

izledi. Arjantin'in 2002'de silinen borçlarıyla ilgili talepler 2013'de yeniden gündeme gelince IMF Arjantin hükümeti lehine tavır aldı.

Bu tutum, dış borçlarla ilgili (örneğin Avro krizi sonrasında) çeşitli uluslararası anlaşmaları geçersiz kılabilen olan spekülasyon çevrelere karşı çıkılma önceliğini taşımaktadır. Ancak, IMF'nin bu "hayırhah" tavrı, ABD mahkemelerinin Arjantin'e karşı akbaba yatırımcıları gözetken kararlarını etkilememiştir.

ÜLKE POLİTİKALARI: GELENEKSEL ÇİZGİ SÜRDÜRÜLÜYOR

Doktrinindeki revizyon belirtileri, uygulamalara taşınmamıştır. Son uluslararası kriz sonrasında IMF'nin çeşitli ülkelere taşıdığı politika reçeteleri ve koşullar, 1980 sonrasında çevre ekonomilerinde izlenen yaklaşımdan farklı değildir.

Bu konuda ilginç bir araştırmayı, Mark Weisbrot ve arkadaşları yaptı: 2007-2009'da IMF'nin çevre ekonomileri ile yaptığı 41 anlaşma mercek altına alındı. Sonuçta, bu anlaşmalardan 31'inde IMF'nin önerdiği politikalarda, ülkelerdeki kriz ortamını daha da derinleştirici etkenlerin ağır bastığı belirlendi. Buna "çevrimi destekleyen" önlemler deniliyor. Araştırmacılarla IMF arasındaki bir tartışma sonunda da aynı bulgular doğrulandı. Uluslararası krizin ilk aşaması geçildikten sonra, IMF büyük ölçüde Batı ülkelerindeki ekonomik yönetimlere egemen olan kısıtlayıcı bütçe ve genişleyici para politikalarına tam destek verdi. Böylece Britanya, Almanya hükümetlerinin tamamen, ABD'nin ise kısmen finans kapitale teslimiyetini benimseyen odaklardan biri oldu.

Financial Times'ın "sağduyulu sağcı" yazarlarından Martin Wolf, IMF'nin Britanya ekonomisi için yayımladığı rutin raporu, "**bu objektif bir değerlendirme değil, Muhafazakâr Parti iktidarına yazılmış bir aşk mektubudur**" diye eleştiriyor. 2010'dan itibaren IMF, AB ülkelerine, "harcamaları kısarak bütçe açıklarını daraltın" önerilerinde ısrar etmeye başlamıştı. Bu ısrar bir yandan, olası yeni borç krizlerine karşı bir uyarı gerekçesine dayanıyordu. Ancak aynı zamanda, "genişletici kemer sıkma" savlarını da benimsemiş oluyordu. Yani, kamu maliyesinde kemer sıkma, öylesine olumlu yan etkiler yaratır ki, net sonuç, ekonominin genişlemesi olur.

Bu sav, kamu harcamalarıyla ilgili çoğaltan etkisinin pozitif olması halinde çökecektir. Bir müddet sonra, Blanchard itiraf etti ve IMF'nin Dünyanın Ekonomik Görünümü raporları teyit etti ki, IMF ampirik çalışmalarında kamu giderlerinin çoğaltan etkisini sıfır civarında kabul etmişti; sonraki hesaplamalarda ise bu değer 1,5-2 civarında olduğunu belirlemiştir. Böylece kamu harcamalarının 1 dolar aşağı çekilmesi, toplam milli geliri de 1,5-2 dolar düşürecekti. Ne var ki, bu yeni bulgu, ülkelere dönük IMF reçetelerinde revizyona yol açmadı.

2010 sonrasında IMF kredilerinin yüzde 91'inin Avrupa ülkelerine verildiği belirleniyor. Avro Bölgesi'nin çevresinde patlak veren borç krizinde üstlenilen rol, IMF sicilinde kara bir leke olarak yer alacaktır. Avrupa Birliği, Avrupa Merkez Bankası ve IMF'den oluşan "Troyka"nın, özellikle Yunanistan krizi boyunca bu ülkede uygulattığı insafsız politikaları başka vesilelerle yazarak, konuşarak inceledim, tartışım, eleştirdim. Burada, bu konuya dönmek istemiyorum. Üç saptama ile yetineceğim.

Birinci olarak, siyasete müdahale Troyka, Yunanistan ve İtalya'da seçimlere, güven oylamalarına müdahale etmiş; bir referandumu önlemiş; başbakanları istifaya sürüklemiş; eski bankerlerden teknokrat başbakanlar bulmuş; bunları iktidara getirmiştir. Avro krizine sürüklenen ülkelere bu türden anti-demokratik müdahalelerin bayraktarlığını Almanya sürüklemiştir; ama, IMF de her aşamada bu tutuma tam destek vermiştir.

İkinci olarak, Avro Bölgesi krizlerindeki IMF programları, döviz kuru ayarlaması (devalüasyon) gündem dışı olduğu için, geleneksel istikrar programlarına göre çok daha şiddetli sonuçlar yaratmıştır. Benzer programları uygulayan çevre ekonomilerinde bir veya iki yılla sınırlı olan küçülme, örneğin Yunanistan'da (2007 ile başlatırsak) altı yıl kesintisiz sürmüştür; sürmektedir. IMF programının Yunanistan ekonomisi üzerindeki daraltıcı etkisini yanlış (daha hafif) öngördüklerini Lagarde 7 Mayıs 2013'te itiraf etti: **"2009-2012 arasında milli gelirden %5,5 oranında daralma öngörmüştük; gerçek daralma %17 oldu. İşsizliğin %15'e çıkacağını öngörüydük; %25'e çıktı."** Bu saptamaların sonuçlarını, yarım-ağızlı bir itiraf ile geçiştiriyor: **"İnanıyoruz ki, kemer sıkma ile büyüme uzlaşabilir; ancak tek başına kemer sıkma büyüme getirmez."**

Üçüncü olarak, Syriza ile Troyka arasında Brüksel'de sürdürülen müzakerelerde ağır baskılar sonunda biçimlenen ve Yunan Maliye Bakanı tarafından kaleme alınan nihaî mektup, aslında "kötü polis" rolünü oynayan Almanlar tarafından dahi kabul edilir. IMF Başkanı ise, "bir karşı oy yazısı" niteliği taşıyan bir mektubu, Troyka grubunun başkanlığını yapan Hollanda Maliye Bakanı'na iletir. Bu mektup, açıkça "Yunanlıların yükümlülüklerini yerine getirebileceği olası görünmüyor; bu hususta hiçbir güvence yoktur" demektir; yani, örtülü olarak "bunlara güvenilmez" mesajını içermektedir.

Böylece, IMF'nin Yunanistan siyasetine açıkça müdahale etmeyi sürdürmeye kararlı olduğu anlaşılıyor.

Öte yandan, IMF'nin ters yönde, yani "kayıarak" yaptığı bir başka siyasete müdahale örneğini, Ukrayna'nın iki aylık darbe hükümeti ile yaptığı 17 milyar dolarlık,

iki yıllık bir kredi anlaşması oluşturuyor. Bu konuyu yakından izleyen bir iktisatçı var, Michael Hudson. Onun yazdıklarını aktarmakla yetineyim:

“Normal IMF uygulamalarında bir yıl içinde verilen kredi, üye ülke kotasının iki mislini aşmaz. Bu kredi ise Ukrayna kotasının sekiz mislidir. IMF ülkedeki çatışmalara rağmen hükümetin ekonomik reformlara bağlılığını övmektedir; ama Mayıs başında Ukrayna hazinesine verilen 3,2 milyar doların 3,1 milyarı, Ağustos'ta offshore hesaplara aktarılarak kaybolmuştur.”

Demek oluyor ki, ABD ve AB'nin Ukrayna üzerinden Rusya ile başlattıkları siyasi mücadelede aktif bir taraf olmuştur.

Konuşmamda değindiğim çeşitli olguları, yorumları bir genelleme ile toparlayabileceğimi düşünüyorum: IMF emperyalizmin bir üst-organıdır. Kırk yıl önce yeni işlevlerle zenginleşen bu özellik, 2007-2008 krizinden sonra da pekişmiştir; genişlemiştir: süregelmektedir.

Sabrınız için hepinize teşekkürler; saygılar; sevgiler...

BRETTON WOODS, FORDİZM VE HEGEMONYA

*Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi,
Cilt 34, Sayı 1, 2016
s. 43-62*

Sinan SÖNMEZ

Prof.Dr., Atılım Üniversitesi

İşletme Fakültesi

İktisat Bölümü

sinan.sonmez@atilim.edu.tr

Öz: Bretton Woods, sabit döviz kurları sistemine dayalı yeni uluslararası parasal düzenle özdeşleşmektedir. Bretton Woods aynı zamanda Fordist birikim rejimine geçişte ve Keynesçi kapitalizmin yaygınlık kazanmasında bir eşiktir. Merkez’de hızlı birikim ve büyümeyle birlikte refah devleti uygulamaları yaygınlaşmış ancak yerel ve dışsal etkenler refah devleti uygulamasında farklılıklara yol açmıştır. Bu döneme emperyalizm ve yeni-sömürgecilik damga vurmuş ve Amerika Birleşik Devletleri hegemon güç olarak dünya sahnesinde yerini almıştır. Çevre’de, ülkelere göre farklılıklar gözlemlense de “zalim Taylorizm” ve “Çevre Fordizmi” birikim rejimi olarak öne çıkmış ve bazı ülkelerde “minimalist sosyal devlet” anlayışı pratiğe dökülmüştür. Ekonomik kriz ile birlikte çöken Bretton Woods sistemi, 1970’lere damgasını vuran stagflasyona karşı Keynesçi politikaların çözüm bulamaması ve değişen ekonomik-finansal koşullar Fordizm’in sonunu getirmiş, post-Fordizme ve neoliberal politikalara geçişi hızlandırmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Sermaye birikimi, fordizm, hegemonya, merkez, çevre, kriz.*

BRETTON WOODS, FORDISM AND HEGEMONY

*Hacettepe University
Journal of Economics
and Administrative
Sciences
Vol 34, Issue 1, 2016
pp. 43-62*

Sinan SÖNMEZ

Prof.Dr., Atılım University
Faculty of Management
Department of Economics
sinan.sonmez@atilim.edu.tr

Abstract: Bretton Woods is identified with the approval of the new international monetary order characterised by fixed exchange system. Now the world monetary edifice rests mainly on the US Dollar. Bretton Woods could be interpreted as a threshold for the Fordist accumulation regime and the practice of the Keynesian capitalism at global level. The rapid capital accumulation and economic growth have contributed to the preponderance of the welfare regimes. The domestic and external factors play a multifold role in designing different welfare regimes in the core economies. Nevertheless imperialism and new colonialism are the main features of the Fordist period as well as the US began to dominate the capitalist world as the hegemonic state. In the periphery “bloody Taylorism” and “peripheral Fordism” are the dominant accumulation regimes and a minimum welfare state has been adopted in a group of semi-peripheral countries. The collapse of the Bretton Woods system in the early 1970s, the great stagflation during the decade and the failure of the Keynesian policy prescriptions to cure the stagflation are the signals/indicators of the changing economic and financial context and the end of Fordism as well as the transition to post-Fordism and neoliberalism.

Keywords: *Capital accumulation, fordism, hegemony, core, periphery, crisis.*

1. BRETTON WOODS: YENİ PAYLAŞIMIN MİLADI

2007-2008 döneminde belirginleşen küresel finansal kriz Bretton Woods özlemi yaratmış ve yeni bir arayışa yol açmıştır. Büyük Buhran (1929) ve 2. Dünya Savaşı'nın yol açtığı tahribatın ardından Bretton Woods'ta temelleri atılan sistemin kurallara dayalı finansal istikrarı ve ülkeler arasında işbirliğini sağladığı ancak küresel krizden çıkışın sürekli ertelenmesinin yanı sıra geleceğe yönelik umut verici tablo çizilememesi nedeniyle son yıllarda yeni bir Bretton Woods düşüncesi gündeme taşınmıştır.

Konuya ilişkin bir dizin oluşturmaksızın Bretton Woods Komitesi'nin 21 Mayıs 2014'teki yıllık toplantısında eski Fed başkanlarından Paul Volcker'in yaptığı konuşmaya göz atmak ilginç olacaktır. Volcker, buradaki konuşmasında sermaye hareketlerinin tam serbest ve dalgalı kur rejiminin geçerli olduğu koşullarda Bretton Woods sisteminin yeniden, kısmen de olsa, inşasının olanaksız olduğunu, nitekim bu doğrultudaki çabaların başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmektedir. Bununla birlikte ödemeler bilançosundaki sürdürülemez dengesizliklerin engellenmesi, hatta dengenin sağlanabilmesi için önlemler alınması ve belli başlı kurlardaki oynaklığın azaltılması gerektiğini vurgulamıştır. Volcker tek bir ulusal paranın uluslararası ticarete mübadele aracı ve döviz rezervi olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Volcker 1930'lardaki Büyük Buhran'ın tekrarından ve merkez ekonomilerin büyük ölçüde tahribatına yol açabilecek finansal çöküşün eşliğinden geri dönmenin bir kazanım olduğunu belirtmekle birlikte, güçlü, yenilikçi ve istikrarlı bir finansal sistem oluşturulmasının uluslararası ticaretin gelişmesine ve tüm ülkelerin yararına olacağı notunu düşmektedir. Bu bağlamda uluslararası ölçekte işbirliği ve eşgüdüm eksikliğinin giderilmesinin karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin sonucu olduğunu ve bu doğrultudaki bir yaklaşımın Bretton Woods sisteminin ruh ve inandırıcılığını yansıtan planlama, müzakere ve yönetim biçiminin restorasyonunu sağlayacağını ve alınacak uzun bir yol olduğunu vurgulamaktadır (Bretton Woods Committee Annual Meeting, 2014).

Doğrudur; Bretton Woods sistemi 1960'ların sonlarına dek oldukça sorunsuz olarak işledi. Ancak Bretton Woods'un damgasını vurduğu yıllara ilişkin çizilen "olumlu tablo" kapitalizmin belirli bir evresindeki çözümü yansıtmaktadır. Bretton Woods kapitalist birikimin sorunlarına, özgül tarihsel koşulların bir araya geldiği bir zaman kesitinde geçici çözüm getirmiş ancak sonuçta çöküş kaçınılmaz olmuştur.

Bretton Woods doğal olarak savaş sonrasında uluslararası para sisteminin oluşturulmasını, IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası'nın kuruluşunu çağrıştırmaktadır. Bu çağrışım yerindedir ancak eksik kalmaktadır. Bretton Woods savaş sonrasında oluşturulan ikinci paylaşım süreci ve yeni uluslararası işbölümünün temelini oluşturan temel bir öge veya bir yapı taşıdır ve aynı zamanda simgedir. Bretton Woods'ta temelleri atılan paylaşım sürecinin tek boyuta indirgenmesi sermaye birikim

rejimi, hegemonik ilişkiler ve emperyalizmin üzerinin örtülmesine yol açacaktır. Bu bağlamda makale başlığını oluşturan Fordizm ve hegemonya, paylaşım sürecinin açıklanmasında anahtar role sahip gözükmektedir.

2. YENİ PAYLAŞIM SÜRECİ VE MERKEZ

Aşağıda yer alan tabloda gerek merkez gerekse çevre / yarı-çevre ülkelerin yeni paylaşım sürecinde göze çarpan özellikleri yer almaktadır. Farklı kategorilerde yer alan ülkelerin özelliklerini bir tabloda toplamak risklidir; kuşkusuz eksiklikler ortaya çıkacaktır. Ancak tüm eksikliklere karşın 1970'lerin ortalarına dek süren yeni paylaşım sürecindeki ana eğilimler veya özelliklerin belirlenmesine yardımcı olduğu ölçüde analizi kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda vurgulamakta yarar var; makale Bretton Woods'lu yıllara ilişkindir dolayısıyla neoliberal küreselleşmenin somutlaştığı 1980'li yıllarla başlayan süreç kapsam alanında değildir.

İkinci paylaşım sürecine damga vuran birikim rejimi Fordist niteliktedir. İki dünya savaşı arasında ABD'de filizlenip uygulamaya konulan Fordist (yoğun) sermaye birikimi ve tekeli regülasyon (düzenleme) tarzının şekillendirdiği rejim, 2. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'ya "ihraç" edilmiş ve 1970'lere kadar model yaygınlık kazanarak uygulanmıştır. Öncelikle Fordist birikim rejimini tanımlayalım: Fordist (yoğun) sermaye birikimi modeli ve tekeli düzenleme tarzının (veri sermaye birikimi modelinin istikrarlı olmasını sağlayacak prosedür ve kurumlar bütünü) oluşturduğu rejimde, dayanıklı tüketim mallarının küresel üretimi, nitelikli işgücünün istihdamını gerektirmeyen bant sistemine dayanmaktadır.¹

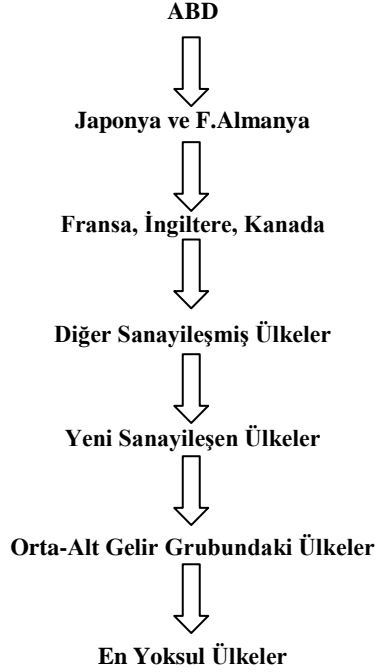
Üretkenlikte ve reel ücretlerdeki artış birbirini destekleyerek paralel olarak sürdürülebilmiştir. Satın alma gücündeki sürdürebilir artış, sermaye birikiminin rekabetçi düzenlemede karşılaşmış olduğu engelleri aşmasını olanaklı kılmıştır. Üretkenlikteki eşanlı artış sermayenin değerlemesinde ortaya çıkabilecek tikanıklıkların giderilmesine olanak sağlamıştır. Bu mutlu döngüde büyüme, reel ücret ile üretkenlik arasındaki bağlantının istikrarlı olmasına dayalıdır. Böylece üretim ve tüketim koşullarındaki dönüşüm birbirini olumlu yönde etkilemiş, tüketim kitleleşmiş ve üretim artmıştır. Birikimde ortaya çıkabilecek engeller devlet müdahalesi ve düzenleyiciliğiyle (tekeli regülasyon) kaldırılmaktadır.

Tablo 1. İkinci Paylaşım Süreci

Merkez	Çevre/Yarı-Çevre
Fordist sermaye birikimi rejimi (yoğun sermaye birikimi ve teknelci regülasyon) ve uluslararası işbölümü	Uluslararası işbölümü / IMF-Dünya Bankası / Ekonomik bağımlılık
Refah Devleti	Uydu sanayiler
Genişleyen kamu ekonomisi	Yabancı sermayeye bağımlı ithal ikameci sanayileşme / planlama / minimalist sosyal devlet (yaygın değil)
Örtüşen Keynesçilik, Fordizm ve refah devleti ≡ Teknelci -devlet- kapitalizm(i) (karma ekonomi)	İvme kazanan -devrimci nitelik taşımayan- ulusalcı hareket
Soğuk Savaş	Faşist/Otoriter rejimler (yarı sömürge Faşizmi)
Yerel savaşlar: Kore, Vietnam (Fransız ve ABD işgali), Cezayir, vd.	Yabancı sermayeye bağımlı ithal ikamesinden ihracata yöneliş: ◆Birinci sanayileşme dalgası: “Zalim/gaddar Taylorizm” ◆İkinci sanayileşme dalgası: “Çevre Fordizmi”
Emperyalizm, yeni sömürgecilik ve ABD hegemonyası	Gelir bölüşümünde aşırı eşitsizlik ve yoksulluk
Yükselen sınıf mücadelesi ve başkaldırı Propaganda / Parola (ABD yönetimince kullanılan): Kalkınma ve “Hür Dünya’nın korunması”	Aşırı dış borçlanma
SONUÇ: Ekonomik kriz ve post-Fordist birikim rejimine geçiş: Neoliberal saldırı	SONUÇ: Dış borç krizi ve IMF politikaları/yapısal uyarılama: Neoliberal saldırı

Aşağıda yer alan şekil ise kapitalist birikim sürecindeki hiyerarşik yapının uluslararası boyutunu yansıtmaktadır. Bu bağlamda merkez ülkeler, yarı çevre (yeni sanayileşen) ve çevre ülkeler (azgelişmiş ülkeler-AGÜ) arasındaki hiyerarşik sıralanmanın yanı sıra her kategorideki ayrışma genel hatlarıyla belirlenebilmektedir.

Şekil 1. Kapitalist Sistemdeki Hiyerarşik Yapı

Anımsayalım; Fordist birikim rejiminde yeni uluslararası işbölümü oluşturulmuş ve ABD kapitalist dünya ekonomisine ve uluslararası ilişkilere hegemonik güç olarak damgasını vurmuştur. Yeni uluslararası ekonomik düzenin önemli kurumları olan IMF ve Dünya Bankası -kapitalist- sistemdeki sorunları çözmeye ve çeki düzen verme işlevini üstlenirken, ABD bu kuruluşları yönlendiren güç olarak belirmiştir (Gereffi, 1995; Dicken, 1998; Sönmez, 2005). Yeni uluslararası para sisteminde altına konvertibl tek para birimi olarak ABD Doları'nın kabul edilmiş olması, bu ülkenin hegemonik güç olmasını pekiştiren bir karardır. Dolayısıyla kapitalist sistem piramidinin doruğuna ekonomik-finansal, siyasi ve askeri gücüyle rakip tanımayan ABD yerleşirken, bir alt sırada savaşın yenilenleri olan Federal Almanya ve Japonya yer almaktadır. Üçüncü sırada Fransa, İngiltere, Kanada gibi ülkeler görülmekte, dördüncü sırada ise küçük çaplı ekonomiye sahip sanayileşmiş ülkeler bulunmaktadır. Üç alt grupta toplaman az gelişmiş ülkeler (AGÜ) sanayileşmiş ülkeleri izlemektedir. Ancak bu kategorinin en üst sırasında "yeni sanayileşen" teriminin uygun bulunduğu bazı Latin Amerika ülkeleri (Arjantin, Brezilya, Meksika), Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri (Güney Kore, Tayvan, Singapur, *vd.*) ve Hindistan bulunmakta, bu grubu bir alt sırada bulunan orta-alt gelirli ülkeler (Türkiye, İran, Mısır, Tunus, Fas, Cezayir, Peru, *vd.*) izlemektedir. Tabanı ağırlıklı olarak Siyah Afrika'da bulunan yoksul ülkeler oluşturmaktadır.

Soğuk savaşın sürdüğü bu dönemde yeni sömürgeci politikalar ve emperyalizm öne çıkmış, bu bağlamda sermayenin uluslararasılaşması, ÇUŞ'ların (Çok Uluslu Şirketler) güç kazanması ve faaliyet alanlarını genişletmeye başlatması dünya ekonomisinin şekillenmesine yön vermiştir. Üretkenlikte ve üretimde hızlı artış, hızlanan kentleşme, düşük işsizlik oranı, düşük faiz haddi, yüksek karlılık, emekçilerin satın alma gücünde ve refah düzeyinde artış, sosyal güvencükte kazanımların yaşandığı bu dönemde uzun süren ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Kısaca yeni "belle epoque" savaş ertesinden 1960'lı yılların sonları veya 1970'lerin başlarına uzanan sermaye birikiminin "altın çağı"yla özdeşleşmektedir. Sınai üretimdeki artış ve hızlı büyüme birbirine bağımlı bazı etkenlerin buluşmasından kaynaklanmıştır.

Belirleyici etkenlerin başında üretici güçlerin gelişmesi yer almaktadır Bu bağlamda bir önceki dönemde yeşeren sanayilerde önemli üretkenlik artışları yakalanmıştır. Örneğin otomotiv ulaşım sektöründe, petrol enerji sektöründe, elektrik ve makine üretim araçları sektöründe itici güç olmuştur. Üretim ilişkilerinin özellikleri ikinci etkeni oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerde emek ile sermaye arasındaki çelişkileri yumuşatan, ilişkileri görelî olarak istikrarlı kılan ve aynı zamanda birikimi düzenleyen yeni ittifakların oluşturulması ve bu yönde politikaların uygulamaya konulmasında devletin, bu bağlamda siyasal iktidarların aktif rol üstlenmesi söz konusudur. Bu tür uygulamalar için mutlaka sosyal-demokrat bir siyasal iktidar gerekmemiş, muhafazakar siyasal iktidarlar da benzer politikaları uygulayabilmiştir. Tipik örnekler olarak Federal Almanya ve ABD verilebilir. Fordizmin uzlaştığı endüstriyel rejim ve gerekli kıldığı sosyal politikalar özünde toplumsal yapıyı şekillendirmektedir. Fordist toplumu belirleyen dinamik etkenler arasında kentsel doku, sanayi sektörü, ücretliler ve sendikalar örgütler ön planda yer almaktadır Üçüncü etken olarak birikim sürecinde ve düzenlemede devletin üstlendiği rol mutlaka dikkate alınmalıdır. Devlet müdahaleci nitelikteki Keynesçi politikalarla ekonomiyi düzenlemiş, birçok sektöre doğrudan yatırım yapmış, ancak özel sektörü de yönlendirmiş ve özellikle büyük sermayeye arka çıkmıştır. Kısaca Fordist birikim rejiminin tam orta yerinde devlet yer almaktadır. Dördüncü etken olarak uluslararası ekonomik ilişkilerin gösterdiği gelişme üzerinde durmak gerekiyor. Bu ilişkiler ağı bir yandan çevre ülkelerin sınırsız ilksel mal ihracıyla merkezdeki birikimi desteklemesi, diğer yandan merkezi oluşturan ABD ve Japonya ile Federal Almanya, İngiltere, Fransa merkezli Batı Avrupa arasında yeni teknoloji yaratma, yayma ve uygulama alanındaki karşılıklı ilişkileri kapsamaktadır. Öncelikle vurgulanması gerekli nokta, ABD kökenli Fordist birikim rejiminin yaygınlık kazanmasıdır. Bilimsel ve teknolojik devrimin ilk aşamasında Fordist birikim rejimini benimseyen ABD, tüketim modelini ve üretim normlarını sınırları dışına ihraç ederek, bu rejimin uluslararasılaşmasını sağlamıştır. ABD'ye göre düşük üretkenliğe sahip Batı Avrupa ve Japon ekonomilerinin açığı kapatmak ve üretkenliği artırma çabaları ve sahip oldukları potansiyel, büyümenin hızlanmasına uygun zemin oluşturmuştur. Bu ekonomilerin büyüme yörüngesine oturması ABD sanayiine kaynak yaratmış, ABD'nin

bu yörelere gerek sermaye, gerekse mal ve hizmet ihracı hızla artarak ABD'nin büyüme sürecini hızlandırmıştır. Özetle savaş sonrası uluslararasılaşma ABD kökenli Fordist birikim rejiminin Batı Avrupa ve Japonya'ya aktarılması biçiminde gelişmiştir. ÇUŞ'ların önce sanayi, daha sonra bankacılık sektörlerinde yer almaya başlamasıyla birlikte, ekonomik büyümede uluslararası ekonomik ilişkilerin ağırlığı giderek artmaya başlamış ve yeni boyutlar kazanmıştır. Özünde uluslararası yatırım veya sermaye ihracı, sermayenin uluslararasılaşması sürecinde para-sermayenin değerlemesindeki yeni boyutu yansıtmaktadır. Vurgulanması gerekli bir nokta da ABD hegemonyasının ÇUŞ'ların etkinlik kazanmaya başlamasıyla birlikte pekişmesidir. Bu şirketler faaliyetlerini belirli bölgelerde toplayarak ve yayarak yeni bir uluslararası işbölümünün oluşturulmasında belirgin rol oynamaya başlamıştır. Enformatik ve aeronotik sanayileri ve hizmetlerinin hızla gelişmesi işlerini kolaylaştırmıştır. Bu dönemde hızla oluşturulan işbölümünde teknoloji yoğun faaliyetler ABD başta olmak üzere, önde gelen birkaç merkez ülkesinde toplanırken, sıradanlaşarak kitlesel olma niteliğini kazanan ürünler ikincil konumdaki gelişmiş ülkelerde, basit üretim sürecini gerektiren ürünler ise çevre ülkelerde üretilmeye başlanmıştır (Sönmez, 2011).

Özetle merkezde Fordist sermaye birikimi rejimi, tekelleşme, sermayenin ve olgunlaşan tekeli (devlet) kapitalizmi temel özelliklerdir; kamu ekonomisinin boyutları genişlemiş ve refah devleti uygulaması yaygınlaşmıştır. *Laissez Faire* kapitalizminin uygulandığı bir önceki döneme göre devletin ekonomik ve sosyal alandaki etkinliği giderek artmıştır. Devlet ekonomik yaşamın tüm alanlarına müdahale etmiş, emek piyasalarını ve endüstriyel ilişkileri düzenlemiş, altyapı yatırımlarını üstlenmiş, yalnızca kamu hizmeti değil ticari (özel) mal üretimini de el atmıştır. Liberal iktisatçıların "karma ekonomik düzen" olarak nitelendirdiği tekeli kapitalizm ve/veya tekeli devlet kapitalizminde refah devleti anlayışına uygun olarak devlet gerek ekonomik, gerekse sosyal alanda varlığını sürekli hissettirmiştir. Devlet ekonomik artı üzerindeki baskıyı hafifletmek için harcamaların finansmanına katılmaktadır. Kamu finansmanı, tekeli nitelikteki özel sermayenin değerlemesi için gerekli faaliyetlerin eşgüdümünü sağlamak açısından gereklidir. Bu çözüm ise maliyeti büyük ölçüde kamu finansmanı ile karşılanan üretim güçlerinin yeterli düzeyde gelişmiş olmasını gerektirmektedir. Ne var ki, üretim güçlerinin gelişmesinde sınırlar olduğu kadar, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda devletin ekonomik, sosyal ve kültürel düzeylerde müdahalesi ve özel mülkiyetin yol açtığı sorunları çözme doğrultusunda ekonomiyi örgütleme ve planlamaya çalışması söz konusudur. Ortaya çıkan sorunlar yeni üretim ilişkilerine olan ihtiyacı işaret etmektedir.

Devlet ilksel birikim sürecinden başlamak üzere sürekli olarak sermayenin uluslararasılaşmasına arka çıkmıştır. Sömürge ekonomilerinin oluşturulmasında ilk adımı atan, destek veren devlettir. Daha sonra mal-sermaye devresinin uluslararası boyut kazanmasında, yani uluslararası ticaretin gelişmesinde, bir yandan sömürgeci

politikalarla, diğer yandan serbest ticaretle ve gerektiğinde korumacı önlemlerle devlet daima ağırlığını hissettirmiştir. Devlet gerek korumacı gerekse serbest mübadeleci politikalar uygulayarak uluslararası norm sistemini iç burjuvazinin çıkarlarına uyarlamıştır. Dünya ekonomisini şekillendiren ülkeler uluslararası normların saptanmasında belirleyici oldukları ölçüde iç burjuvazinin çıkarlarını ön plana almaktadır. Bu bağlamda ÇUŞ'ların ortaya çıkması ve etkinlik kazanması, sermayenin uluslararası planda değerlemesinde devletin işlevini ve denetimini yitirdiği anlamına gelmemektedir. Devletin söz konusu işlevi uluslararasılaşmanın geldiği aşamaya göre farklılaşmaktadır. Devlet serbest mübadeleci ve gerektiğinde korumacı politikalar uygulayarak uluslararası norm sistemini yerel burjuvazinin çıkarlarına uyarlamaktadır (Palloix, 1975, II). Bu süreçte sektörel yeniden yapılanma gerçekleşirken, bazı faaliyet alanları tasfiye sürecine girmiştir.

3. ÇEVRE'DE BİRİKİM REJİMİ, SÖMÜRÜ VE DEMOKRASİ SORUNU

Çevre ülkeler arasında birikim rejimi, sanayileşme ve sosyal politika yönünden önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu gerçeği göz ardı etmemek koşuluyla çevreyi oluşturan ülkelerin konumu bir dizi kavram veya terim kullanılarak belirlenebilir; uydu sanayiler, bağımlılık, zalim (ilkel) Taylorizm, ihracata yönelme, çevre Fordizmi, devrimci niteliği olmayan milliyetçilik, yarı sömürge faşizmi, aşırı dış borçlanma, yoksulluk, gelir bölüşümünde aşırı eşitsizlik gibi.

1950'li yıllarla birlikte bir grup çevre ülkede uygulamaya konulan ithal ikamesine dayalı sanayileşme yabancı sermayenin güdümünde gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte burjuvazinin işbirlikçi (komprador) niteliği ön plana çıkmıştır. Bağımsızlığı yeni elde etmiş ülkelerde sosyalist düşüncenin yeşermesini ve Çin'deki sosyalist devrimin Asya kıtasına yayılmasını engellemek amacıyla da kalkınma sorunları üzerinde durulmaya başlanmıştır. Önerilen ve benimsetilen kalkınma modelleri yeni bağımlılık ilişkilerini ön plana çıkarmıştır. Ancak not düşmek gerekiyor; büyüme dışı bağımlı olmakla birlikte ülke içinde de ihmal edilmeyecek bir sermaye birikimini öngörmektedir. Bu modelde sanayileşme hızlanmanın ardında merkez ülkelerde rantabilitesi düşmüş sanayi kollarının çevre ülkelere aktarılması bulunmaktadır; Merkez kökenli büyük tekeller veya oligopoller ucuz ve örgütsüz emek gücü rezervlerinin bulunduğu ve merkezdekine benzer çalışma koşullarının, iş ve sosyal güvencenin bulunmadığı bölgelere yönelmiştir. Bu dönemde bir grup çevre ülkede dayanıklı tüketim malları ile üretim araçları üretimine ağırlık verilmiş ve ABD kökenli ÇUŞ'ların uluslararası üretim sürecini yeniden düzenleme politikaları desteklenmiştir. Kısacası ithal ikameci sanayileşme yabancı sermayenin güdümünde ve işbirliğiyle gerçekleştirilmiştir. Arka planda ise merkez ülkelerde ortalama kar haddinin düşme eğilimine girmesiyle birlikte yeni bir uluslararası işbölümünün oluşturulması yer almaktadır. Yeni düzende merkez (özellikle ABD) kökenli büyük tekeller (ÇUŞ'lar)

ucuz ve örgütsüz işgücü rezervlerine yönelmiştir. Böylece uydu sanayiler oluşturulmuştur. Otomatik bir aktarım söz konusu olmamış, çevre ülkelerin bir bölümündeki otoriter hükümetler veya dikta rejimleri işgücü “rezervlerini değerlendirmek” doğrultusunda hareket etmiştir. Bu kategorideki ülkelerdeki egemen sınıflar uluslararası tekeli sermaye ile işbirliğine giderek doğrudan yatırımlar için uygun ortamı hazırlamıştır. Uluslararası işbölümü temelinde üretim sürecine ilişkin farklı aşamalar değişik coğrafik bölgelerde toplanmıştır. Başlangıç aşamasını tasarım, ikincisini ileri teknoloji kullanımı, sonuncu aşamayı montaja dayalı üretim oluşturmaktadır. İlk iki aşamaya ilişkin faaliyetler merkez ülkelerinde gerçekleştirilmektedir (OECD, 2001; Hatzichronoglou, 1997; United Nations, 2008). Sonuncu aşamaya karşılık gelen montaj sanayii merkez ülkelerinden çevre ülkelere kaydırılmış ve uydu sanayiler oluşturulmuştur. Aktarma otomatik biçimde olmamış, bir grup çevre ülkedeki otoriter veya diktatoryal siyasi yönetimler işgücü “rezervlerini değerlendirmek” doğrultusunda hareket etmiştir. Söz konusu toplumlardaki egemen sınıflar uluslararası tekeli sermaye ile işbirliğine giderek doğrudan yatırımlar için uygun ortamı hazırlamıştır. Bir grup ülkede ise yabancı sermayenin desteğiyle uygulanan ithal ikameci politikalarından ihracata yönelik modele geçilmiştir. Nitekim 1960’ların ortalarından itibaren Güneydoğu Asya’da “yeni sanayileşme”nin ilk adımları atılmaya başlanmıştır. Sanayileşmede birinci kuşak ülkeler olarak nitelendirilen Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur’un yanı sıra Brezilya ithal ikamesinden dış açılmaya yönelmiştir. Yeni strateji salt iç pazarı değil dış pazarı hedeflemekte ve ilkel ürün yerine mamul ürün ihracatına ağırlık vermektedir. “İlkel” veya “zalim Taylorizm” (primitive or bloody Taylorism) (Lipietz,1977) olarak da nitelendirilen birikim rejiminde ÇUŞ’lar giderek etkin bir rol üstlenmiş, deneyimsiz, ucuz ve örgütlü olmayan işgücü uluslararası piyasalarının güdümüne girmiş, -Hong Kong dışında- devlet doğrudan ve dolaylı olarak müdahalede bulunmuştur. Hafif sanayide özellikle tekstil, hazır giyim, deri ve ayakkabı sektörlerinin hızla gelişerek gıda ve içki gibi geleneksel sektörlerin önüne geçtiği ve elektronikte önemli bir gelişmenin kaydedildiği görülmektedir.

Anımsamakta yarar var; ithal ikameci sanayileşmede işletmeler iç piyasaya, ilkel Taylorizm’de dış piyasaya dönük üretim yapmaktadır. Diğer önemli bir farklılık ise kullanılan teknolojiye ilişkindir. Her iki rejimde emek-yoğun teknoloji kullanılmakla birlikte ilkel Taylorist uygulamada daha aşınmış veya eski teknoloji kullanımı yaygındır. Nitekim merkezde aşınmış emek yoğun teknolojinin uygulandığı ve düşük kar haddiyle çalışan sanayilerin, işgücünün yoğun sömürüye -ücret düzeyi, çalışma süresi ve yoğunluğu, çalışma ve benzeri koşullar açısından- tabi olduğu çevreye aktarılması çözüm olarak görülmüştür. Böylece daha yüksek kar hadlerine ulaşmak doğrultusunda ÇUŞ’lar üretimi çevreye kaydırırken, çokuluslu bankalar üretim sürecini finanse etmeyi üstlenmiştir (Lipietz, 1987). 1960 yıllardaki ilk dalga sanayileşme süreci "zalim Taylorizm"e uygun düşmektedir. Yazarın Taylorizmden söz etmesinin nedeni

üretimde emek yoğun teknolojinin kullanılması ve kolayca disiplin altına alınan kadın işgücünün kitlesel istihdamla yoğun sömürüye tabi tutulmasıdır. Yoğun sömürünün anti-demokratik rejimler altında sürdürülmesi ise Taylorizm’in “zalim” olarak nitelendirilmesinin gerekçesini oluşturmaktadır. Sanayileşmenin doğası ve özelliklerinin yanı sıra birikim için gerekli regülasyon, sosyal ortamı ve yüksek sömürüyü ortaya koymaktadır. Şöyle ki, sermayenin teknik bileşimi düşük ve üretim teknolojisi emek yoğunudur. Ucuz kadın işgücü yaygın olarak istihdam edilmekte, çalışanlar üzerinde ataerkil ve diğer dolaylı-dolaysız baskılar uygulanmaktadır. Emek piyasalarının deregülasyonu, sarı işçi sendikalarının kurulması ve güçlendirilmesi, haklar ve özgürlüklerin çiğnenmesi bir dizi ülkedeki antidemokratik siyasi rejim çerçevesinde sıradanlaştırılmıştır. Nasıl ki İngiliz kapitalizminin oluşma ve gelişme evresinde -XV yüzyılın sonlarından itibaren- çalışanlar zalim/gaddar yasal düzenlemelere tabi tutulmuşsa (legislation sanguinaire” veya “bloody legislation”) (Marx,1973, I(III):175-178), Taylorizm’de benzer düzenlemeler görülmektedir.

Yeni sanayileşmenin daha gelişmiş biçimi 1970’li yıllarda Güney Kore, Meksika ve Brezilya gibi ülkelerde somutlaşmıştır. Bu yeni dalga sanayileşme “çevre-Fordizmi” olarak nitelendirilebilir. Yeni sanayileşme eski dönemlerdeki ithal ikamesinin mirası veya merkantil kapitalizmin sonucu veya zalim Taylorizm’in dönüşümü olarak yorumlanabilir. Merkez ülkelerindeki Fordizm yoğun sermaye birikimi ve genişleyen piyasalar üzerinde yükselmektedir ancak çevre-Fordizmi daha farklı özelliklere sahiptir.

Tablo 2. Fordizm ile Çevre Fordizmi Karşılaştırması

Fordizm	Çevre Fordizmi
Merkez ekonomisine yönelik seri üretim ve yığınsal tüketim	Küresel devrelere eklenmiş seri üretim
Montaja dayalı seri üretim	Montaja dayalı seri üretim / Taylorist uygulamalar
AR-GE’ye dayalı nitelikli üretim süreci	AR-GE’nin merkez ülkelerde odaklandığı yarı-nitelikli üretim süreci
İç tüketime yönelik üretim	Ağırlıklı olarak ihracata ve küresel pazara yönelik üretim
Çalışan kesimlerin yığınsal tüketimi	Kentsel orta sınıf tüketimi
İşbirliğine açık işçi sendikacılığı	Henüz oluşan, gelişmemiş işçi sendikacılığı
Keynesçi refah devleti	Oluşmakta olan uluslararası regülasyon

Kaynak: Sum, Ngai-Ling (1998).

Öncelikle vurgulanması gerekli ilk nokta çevre-Fordizmi’nde ileri teknoloji kullanımı yaygın değildir. İkincisi reel ücret artışının üretkenlikteki artışın altında seyretmesi, Fordist sektörde çalışan işçilerin dayanıklı tüketim mallarına yönelik taleplerinin kısıtlı kalması ve orta katmanların tüketimlerinde farklılaşmanın

belirmesidir. Kısacası üretkenlik artışına paralel olarak iç talepte yeterli genişleme olmamıştır. Üst gelir grubunun patlayan talebi bir yana bırakılırsa, toplam talepte üretkenlik artışı paralelinde bir genişleme oluşmamış, tersine talep yapısında farklılaşma ortaya çıkmıştır. Bu özellik ithal ikameci stratejinin uygulandığı dönem için de geçerlidir. Şöyle ki, ithal ikameci politikanın uygulanmasına koşul olarak çevre ülkelerde kırsaldan kente göçü hızlanmıştır. İstihdam kapasitesi ve kullanılan üretim teknolojisi sanayi sektörünün işgücü fazlasını emmesine izin vermemiştir. Sermaye birikimi düşük ücret uygulamasına dayanmaktadır. Dolayısıyla düşük ücretle istihdam edilen işgücü toplam talebin bir unsuru olarak değerlendirilmemiştir. Dayanıklı tüketim mallarına yönelik talep yüksek gelir grubunun yanı sıra beyaz yakalılar ve kısmen kalifiye işgücünü de kapsayan orta sınıftan kaynaklanmaktadır. Üçüncüsü ise çevre-Fordizmi uygulayan ülkelerin merkez ekonomilere yönelik ihracat fiyatlarını düşük tutmasıdır.

Çevre ülkelerin belirtilen sanayileşme yörüngesine oturtulması ÇUŞ'ların çıkarlarıyla örtüşmektedir. Dış pazarlara yönelme yeni teknolojik devrime (otomasyon, elektronik, nükleer, vd.) dayanak olması yönünden önemlidir çünkü büyük sermayenin Çevre'ye ilgisi ve yaklaşımında ortaya çıkan bazı değişiklikleri bünyesinde taşımaktadır. Nitekim merkez ülkelerde, özellikle de ABD'de emperyalist niteliğe sahip sermayede -üretim, ihracat ve finansman açısından- tercih tüketim malı sektöründen donanım malları ve ulaşım araçları sektörlerine kaymıştır (Mandel, 1974: 34; Mandel,1978). Çevre ekonomilerin, doğal kaynakları denetleyen ve yaratılan ekonomik fazlayı kendine çeken merkez tarafından sıkı denetim altına alınması da mutlaka dikkate alınmalıdır. Diğer bir eğilim de sermayenin değerlendirme sürecinde teknolojinin ön plana çıkması üzerine ÇUŞ'ların devlet ve/veya yerel sermaye ile işbirliğine giderek teknik hizmet sağlaması ve yatırımda azınlık payına sahip olmasıdır. Böylelikle yabancı sermaye müdahale alanını genişletirken, çevre ülkelerdeki işçi sınıfı ile doğrudan doğruya karşı karşıya gelmemekte, çatışmayı yerel burjuvaziye ve devlete bırakmaktadır. Yerel burjuvazi ise artık işbirlikçi (komprador) olmaya başlamıştır. G. Frank'ın deyişiyle *lumpen burjuvazi* ortaya çıkmıştır. Formüle edilen ve çevre ülkelere sunulan bu tür model bir dizi ülkede yeni "kalkınma" süreçlerinin başlatılmasına ve bağımlılık ilişkilerinin oluşturulmasına yol açmıştır (Frank, 1971). Dışa bağımlı ekonomik büyüme aynı zamanda önemli bir sermaye birikimine dayanmaktadır. Bu modelde sanayileşme hız kazanmış olmakla birlikte merkez ülkelerde rantabilitesi düşmüş sanayi kollarının çevre ülkelere aktarılmasına bağlıdır. Çevrede burjuvazinin güçlenmesi, merkeze bağımlılık temelinde emperyalizmin stratejik çıkarlarına uygun olarak gerçekleşmiştir. Başvurulan dönemde bu tür birikim modeli giderek yerleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Özellikle yarı-çevre ülkelerde minimal refah devletinin yerleşmesinde başat sermaye birikimi rejimi, ekonomik-mali yapılar, iktisat politikasının doğası, siyasi rejim, yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde dışa bağımlılık, sosyal katmanlar arasındaki güç dengesinin eksikliği belirleyici olmuştur. Refah devleti için gerekli olan

mali sürdürülebilirlik veya sürdürülebilir finansmanın sağlanamaması mutlaka dikkate alınmalıdır. Bu aksaklık yalnızca az gelişmişlik, vergi gelirlerinin yetersizliği ve düşük gelir düzeyi ile açıklanamaz. Aynı zamanda sosyal sınıf ve/veya katmanlar arasındaki güç ilişkileri ve devletin sosyal sınıflar karşısındaki yanlı konumuna bağlı olarak gerçek anlamda gelirin yeniden dağılımı politikası uygulanmaması, tam tersine iktisat politikalarının başat sınıf/katmanlar veya sınıflar koalisyonunun lehinde düzenlenmesi belirleyici etkenlerdir. Merkezde uygulanan Taylorizm ve Fordizm ile karşılaştırıldığında yarı-çevre ülkelerdeki yerleşik birikim rejimlerinin görece standartlaşmış sosyal refahın gelişmesine katkıda bulunamayacağı, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik-sosyal-siyasi, kültürel yapılarından ancak minimal bir refah veya sosyal devletin ortaya çıktığı görülmektedir.

Kuşkusuz çevreye özgü refah kavramı ve politikaları sosyal oluşumlara göre değişmektedir. Ashında bu ülkelerdeki sermaye birikimi rejiminde önemli farklılıklar olduğunu belirtmek gerekiyor. Şöyle ki, ithal ikameci sanayileşme ihracatın desteklenmesi doğrultusunda dışa yönelik olabildiği gibi (Güneydoğu Asya), uluslararası pazarlardan kopuk ve içe dönük özelliğe sahip olabilmektedir (Türkiye, Latin Amerika). Dolayısıyla sosyal refah uygulamalarında farklılıklar da ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte başvurulan ülkelerdeki uygulamaları dikkate alarak asgari özellikleri belirlemek olanaklıdır. Bu özellikler yarı-çevredeki sosyal refah rejiminin eksiksiz tanımını vermedeki güçlüğü aşılmasını da olanaklı kılmaktadır. Yarı-çevre refah devletinde geniş kapsamlı ve iyi yapılanmış bir sosyal güvenlik sistemi bulunmamaktadır. Sosyal yardım ve diğer finansal yardımlar-sosyal güvenlik ve vergi indirimi dahil- düşük gelir grupları ile muhtaçların (çocuklar, yaşlılar, hastalar, sakatlar, işsizler, *vd.*) temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde ve sistemsel bütünlük içinde sağlanmamaktadır. Sağlık sigortası, sağlık ve tıbbi yardım programları, koruma ve sosyal refah düzenlemeleri, bedava veya düşük bedel karşılığında hasta ve yaşlı bakımı, bedava doğum öncesi ve sonrası bakım nüfusun tümünü kapsamamaktadır. Bununla birlikte eğitim bedava olup büyük ölçüde devlet tarafından sağlanmakta ancak bedava veya düşük bir bedel karşılığında verilen eğitim (yüksek öğrenim) hakkı sınırlandırılmaktadır. Sosyal konut belli görevlerdeki kamu personeliyle sınırlandırılmış olup düşük gelir grupları, fiziksel engelliler ve yaşlılar bu haktan yoksun bırakılmaktadır. Kısacası birikim rejimleri yalnızca yarı-çevre refah devletinin çeşitli biçimlerdeki uygulamalarına izin vermektedir. Bir başka deyişle yarı-çevrede kapitalist devlet birikimde etkin rol oynamasına karşın sosyal bütünlüğü sağlayacak tutarlı bir sosyal politika yerine “antidemokratik meşrulaştırma” yöntemi olarak zor kullanımına başvurabilmektedir. (Sönmez, 2007). Antidemokratik önlemlerin ve zor kullanımının öznesi çalışan kesimler olmaktadır. Nitekim Latin Amerika’da bazı istisnalar dışında 1960’lı ve 1970’li yıllarda darbe ile askeri rejimler kurulmuştur. Askeri diktatörlüğün hüküm sürdüğü ülke sayısı 1969’da on, 1970’de on iki, 1972’de on dört, 1973’de on beşe ulaşmıştır. Türkiye’de Mart 1971’deki askeri müdahalenin ardından 1971-73

döneminde askeri denetim altında otoriter sivil bir hükümet iktidardadır (Sönmez, 2005). Eylül 1980'deki askeri darbenin ardından doğrudan askeri, daha sonra ise hakların ve özgürlüklerin askıya alındığı ortamda otoriter sivil hükümetler ülkeyi 1980'li yıllar boyunca yönetmiştir. Güneydoğu Asya'da otoriter sivil hükümetlerin yönetiminde olduğu gözlenmektedir. Diktatörlük, otoriter sivil hükümetler veya demokratik haklara saygılı olmayan siyasi iktidarların geniş bir coğrafyada yer alan ülkelerde savundukları "iktisadi özgürlük" adına sivil, sosyal ve siyasi hakları çiğnemeleri ortak paydayı oluşturmaktadır.

4. BRETTON WOODS VE KRİZ

4.1. Sistemik Kriz

Keynesçi kapitalizm devlet müdahalesi/düzenleyiciliği ve sosyal refah devleti ile özdeşleşmektedir. Bu tür politikaların hızlı birikim ve büyüme sürecinin yaşandığı ancak sınıf mücadelesinin keskinleştiği bir dönemde uygulandığını anımsamak gerekiyor. Bir başka deyişle kar haddindeki düşme eğiliminin henüz olgunlaşmadığı özgün bir tarihsel kesitte Keynesçi müdahaleler gerçekleştirilmiştir.

İkinci paylaşım süreci 1960'lı yılların sonlarına kadar genelde sorunsuz sürmüştür. Fordist sermaye birikimindeki ciddi tıkanıklıklar, sürecin sonunu getirmiş ve yeni sürecin koşullarını hazırlamıştır. Bağlantılı ve birbirini etkileyen çok sayıda etkenin yol açtığı zincirleme olumsuzluklar sonucu olarak kriz olgunlaşmıştır. Kısacası Fordist kapitalizmin krizi söz konusudur.

Bretton Woods sisteminin çöküşü kapitalist birikim ve gelişme süreci ile dinamiklerinin doğal ve kaçınılmaz sonucudur. Bretton Woods sisteminde ülke ekonomileri ağırlıklı olarak yerel/ulusal büyüme dinamiklerine odaklıdır ancak kapitalizmin gelişme yasalarını denetlemek olanaksızdır; Fordist rejiminde birikim süreci kaçınılmaz olarak mal ve sermaye piyasalarında uluslararasılaşmayı kaçınılmaz kılmıştır. Uluslararasılaşmanın mantığı ve dinamikleriyle yerel/ulusal temelde regülasyon arasındaki uyumsuzluk giderek belirginleşmiştir. Bir başka deyişle üretim güçlerinin gelişiminin küresel boyutu ile ulus-devlet temelindeki regülasyonun bağdaşmazlığı somut olarak ortaya çıkmıştır. Bretton Woods sistemi küreselleşen kapitalizmin ihtiyaçlarına yanıt vermekten uzak düşmüş, küresel piyasalardaki dinamiğin, bu bağlamda finansal sermayenin yakın bir gelecekte şekillendireceği sisteme, kısacası post-Fordizme geçiş başlamıştır.

Yukarıdaki saptamalar Bretton Woods'ta temelleri atılmış bulunan uluslararası para sisteminde 1967-71 kesitinde beliren düzensizlik ve parçalanmanın krizin nedeni değil, habercisi ve/veya göstergesi olduğunu ve aynı zamanda birikim rejimindeki

dönüşümün sinyallerini verdiği ölçüde kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır. Bu temelden hareket ederek krize yol açan ve birikim rejimindeki dönüşümü belirleyen ana etkenleri gruplandırmak olanaklı olacaktır. Bu etkenlerin başında sermayenin aşırı yoğunlaşması sonucunda değerlendirilmede sınıra ulaşılması, bu bağlamda yeni teknolojilerin uygulamaya konulmasındaki gecikmeler ve üretkenlikte gerekli artışın sağlanamaması bulunmaktadır. Sermayede giderek artan yoğunlaşma ve merkezileşme ile tekeli nitelikteki düzenleme arasındaki uyumsuzluk çarpıcıdır. Bağlantılı olarak üretim güçlerinin gelişmesi ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler ikinci grup etkeni oluşturmaktadır. Bir başka deyişle sosyal ve sınıfsal mücadeledeki tırmanış ile birlikte sistemin diğer noktalarında ortaya çıkan çelişkiler genel kar maksimizasyonu yöntem ve süreçlerinin sürekliliğini kırmıştır. Diğer etkenler arasında sektörler arasında dengesizlik, ABD hegemonyasındaki sarsıntı ve Japonya ile F.Almanya'nın yeni güç merkezleri olarak yükselmeleri yer almaktadır. 1974'te belirginleşen kriz, 1976-79 kesitindeki ılımlı canlanmaya karşın etkilerini sürdürmüş, 1980-82 kesitinde ise savaş sonrasındaki en yoğun durgunluk yaşanmıştır. Artık kar haddi, yatırım oranı ve büyüme 1945-74 dönemindeki performansını yakalayamayacaktır.

Bu noktada yukarıda sıralanan etkenler arasındaki bağlantıyı kurarak özlü bir açıklama getirelim. Sermayenin aşırı yoğunlaşmasına bağlı olarak değerlendirilmede, yani yoğun sermaye birikimi rejiminde beliren tıkanıklık, dolayısıyla üretkenlik artışında sınıra ulaşılması, yeni teknolojilerin uygulamaya konulmasındaki gecikmeler, tüketim malları üreten sektörün üretim araçları ve/veya donanım malları üreten sektöre göre daha hızlı otomasyonu ve modernizasyonu söz konusudur. Bu gelişmelere bağlı olarak ücret ile üretkenlikteki artış arasındaki bağlantı zayıflamış, hatta kopmuş, diğer yandan birikim açısından kritik sektörler arasındaki dengenin bozulmuştur. Burada anımsanması gerekli husus, yoğun birikim rejiminde çalışanların yaşam düzeyi ile artı değer oranının birlikte yükseltilmesi, üretkenlikteki artışa koşut reel ücret artışının sağlanmış olmasıdır. Üretken olmayan sektör genişledikçe artı değer oranı düşmektedir. Nitekim kriz sürecinde artı değer oranı gerilerken birikim hız kesmiş dolayısıyla üretken yatırımlarda daralma kaçınılmaz olmuştur. Sermayenin değerlendirilmesinde ciddi tıkanıklıklar belirmiştir; Merkez ülkelerde kar ile ücret paylaşımında sermaye birikimi aleyhine olan gelişimi tersine çevirmek için enflasyonun araç olarak kullanılması söz konusudur. Ücret ile üretkenlik artışı arasındaki bağlantının kopması ve ilkinin ikincisi aleyhine gelişmesi sonucunda maliyetlerin fiyatlara yansıtılması yoluyla enflasyon körüklenmiştir. Dikkate alınması gerekli diğer önemli öge de ücretlilerin sosyal hasıladan daha fazla pay alması, özellikle de sosyal haklardan kaynaklanan dolaylı ücret ağırlığının artmasıdır. Bu olgu üretim güçlerinin gelişmesi ile üretim ilişkilerinin arasındaki çelişkileri ortaya çıkarmaktadır. Kısaca sermayede giderek artan yoğunlaşma ve merkezileşme ile tekeli nitelikteki düzenleme arasındaki uyumsuzluk ve üretim güçlerindeki gelişme ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler belirginleşmektedir. Bu bağlamda sosyal mücadeledeki tırmanış krizi hazırlayan etkenler arasında yer

almaktadır. Bir başka deyişle sosyal mücadele ve sistemin diğer noktalarında ortaya çıkan çelişkiler genel anlamda kar maksimizasyonu yöntem ve süreçlerini kırmıştır. Diğer etkenler arasında sektörler arasında dengesizlik, ABD hegemonyasındaki sarsıntı ve Japonya ile Federal Almanya'nın yeni güç merkezleri olarak yükselmeleri yer almaktadır. Bu aşamada reel ve finansal sermayede küreselleşme eğilimi ivme kazanmaya başlamıştır.

1967-68'den itibaren büyük ölçüde iç dinamiklere bağımlı büyüme modelinde tıkanıklık üretimde olduğu kadar dışarıdan sağlanan girdiler düzeyinde gözlenmektedir. Dış pazar merkez ekonomiler için giderek önem kazanmıştır. Nitekim ticarete konu sınai ve tarımsal ürünlerin katma değerinde ihracat ve ithalatın payı hızla artmıştır. Üretimin uluslararasılaşması iç dinamiklerden kaynaklanan büyüme modelindeki tıkanıklığın aşılması için gerekli olmuştur Dolayısıyla yabancı ülkelere yapılan doğrudan yatırım Fordist birikimde karşılaşılan sınırların genişletilmesi ve aşılmasında başlıca araç olmaktadır. Bir diğer anlatımla krizin ortaya çıkışını izleyen dönemde ulusal temele dayalı birikim modeli hızla değişmeye başlamış, hatta tasfiye sürecine girmiştir. ABD savaş sonrasında, Japonya ve Federal Almanya 1960'lı yılların sonları veya 1970'li yılların başlarından itibaren uluslararası yatırımları hızlandırmaya başlamıştır. Nitekim 1970'li yıllarda sermayenin uluslararasılaşması, bu bağlamda doğrudan yatırımların artması ve ÇUŞ'ların giderek etkinlik kazanması söz konusudur. Kriz sürecinde doğrudan yatırımlardaki uluslararasılaşma yönünden bir dönüşüm yaşanmıştır.

Reel sektördeki uluslararasılaşmaya koşut olarak, özellikle 1970'li yılların ortalarından itibaren uluslararası finansal akımlar ve piyasalar hızlı gelişme sürecine girmiş ve bankacılık hizmetlerinde uluslararasılaşma ön plana çıkmıştır. Uluslararası finansal işlemlerde iki eğilim belirlemiştir. İlki finansal dengenin yeniden sağlanması doğrultusunda bankaların uluslararası işlevlere sahip olmasıdır. İkinci eğilim ise bankacılık faaliyetlerinde uluslararası işlemlerin ağırlığının artmasıdır. Uluslararası iktisadi düzenlemelerde uluslararasılaşmanın kazandığı yeni finansal ve parasal boyutun giderek reel sektördeki gelişmenin önüne geçtiğini söylemek olanaklıdır. Finansal ve parasal boyut uluslararası planda borç ekonomisinin oluşmasına yol açması ve çevre ülkelerin, özellikle de yeni sanayileşen grubun hızlı borçlanma sürecine girmesi yönünden önemlidir.

4.2. Çevre'de Kriz

Yeni sanayileşen ülkeleri, özellikle de Latin Amerika'yı 1980'li yılların başında (dış) borç krizine sürükleyen etkenlerin başında tutarsız makroekonomik politikalar ve hükümetlerin aşırı ölçüde borçlanması yer almaktadır. Borçlanan hükümetlerin aynı anda, kısa vadede getirisi olmayan ağır altyapı yatırımlarına ve gereksiz harcamalara yönelmesi, böylelikle dışarıdan sağladıkları kaynakları iktisadi rasyonelliği dikkate

almadan savurganca kullanmaları söz konudur. 1980’li yılların başında ağır bir dış borç krizine sürüklenen ekonomilerde geniş bütçe/kamu açıkları, yüksek enflasyon ve önemli bir dış borç yükü ortak paydayı oluşturmaktadır. Bu nedenle ikiz açığın, yani bütçe/kamu açığı ile dış ticaret/cari açığın krize yol açtığı söylenebilir. Dolayısıyla devletin mali krizi ortaya çıkmıştır. Ancak neden bu böylesine bir krizin patlak verdiği sorusunun yanıtı refah veya sosyal devlet harcamalarında aranmamalıdır. Başvurulan toplumların büyük çoğunluğunda sosyal devlet anlayışının yerleşmediği, ancak bir bölümünde yalnızca “minimalist sosyal devlet” uygulamalarına yer verildiği gözlenmektedir. Dolayısıyla sosyal harcamaların ve çalışan kesimlere yönelik ücret politikasının özel sektördeki sermaye birikiminin aleyhine bir durum yarattığı ileri sürülemez. Devletin mali krizini oluşturan ortam bir dizi iç ve dış etkenin bir araya gelerek eklenmesinden kaynaklanmaktadır. İç etkenlerin başında ise yeni sanayileşenler grubunda, büyük ölçüde Merkez’in etkisi veya yönlendirmesi altında ortaya çıkan finansman ihtiyacı gelmektedir. Bir başka deyişle çevrede uygulanan yabancı sermayeye bağımlı ilkel Taylorizm ve çevre-Fordizmi finansman açığı yol açmıştır. Birinci petrol şokundan sonra artarak kronikleşen dış ticaret açığı ve cari açık ile kriz koşulları altında yüksek büyüme hızını korumaya odaklı politikaların kaçınılmaz kıldığı bütçe/kamu açığı krizin olgunlaşmasında nihai rol oynamıştır.

Dış etkenleri, Merkez’deki sermaye birikimi rejimi, Fordizmin krizi, kriz yönetimi politikaları ve yeni sanayileşen ülkelere sunulan dış finansman olanakları oluşturmaktadır. Öncelikle belirtelim; birinci petrol şokunun ardından merkez ekonomilerinin uyguladıkları kriz yönetimi politikaları yeni sanayileşen ülkelerin dış borçlanmasını artırmıştır. Sanayileşmiş ülkeler iç talepteki daralmayı kontrol etmeye çalışırken yalnızca petrol üreticisi ülkelerin değil, dış açıkları hızla artan petrol ithalatçısı sanayileşen ülkelerin Merkez’e yönelik taleplerini canlı tutmak için kredi mekanizmasını - özellikle ABD kökenli - çokuluslu bankalar aracılığıyla devreye sokulmuştur. Kriz sürecinde uluslararası mali piyasalarda gözlenen hızlı gelişme, bağılı olarak uluslararası mali akımların yaygınlaşması ve euro-döviz piyasasının işlerlik kazanması, kredi mekanizmasının çalıştırılmasını olanaklı kılmıştır. Euro-döviz ve petrol-dolarların bollaşmasının yanı sıra ABD’deki para ve sermaye piyasaları ile euro-piyasa arasındaki arbitrajın organizasyonuna bağılı olarak uluslararası likiditedeki hızlı artış, reel faizlerin düşük düzeyde kalmasını sağlamıştır. Özellikle uluslararası planda sermaye dolaşımının hızlanması ve görece bağımsız para arzı mekanizmasının oluşturulması bu açıdan önemlidir. Artık dış borç salt kaynak transfer mekanizması olarak değil para arzını düzenleyen otonom bir araç olarak dikkati çekmektedir. Böylelikle dış borç mekanizması aracılığıyla uluslararası para hacminin, dolayısıyla uluslararası likiditenin hızla artırılması sağlanmıştır. Yeni koşullarda euro-piyasanın sahip olduğu likiditenin mevduat hacmine bağılı olmaması nedeniyle fon arzının esnekliği artmıştır. Euro-piyasa kısa vadeli mevduatın orta ve uzun vadeli krediye dönüştürülmesini bankalar arası piyasa aracılığıyla sağlamaktadır. Yani euro-piyasa

kredi ve borçlanma aracılığıyla ayarlama yapmaktadır. Bunun anlamı fiyat ve miktar ayarlamalarının yerini kredi ve borçlanma mekanizmalarının almasıdır. Sonuçta reel sektördeki gelişmeden büyük ölçüde bağımsız olarak gelişen uluslararası borç ekonomisi ortaya çıkmıştır. Bu koşullarda yeni sanayileşen ülkeler düşük, hatta negatif reel faizler üzerinden borçlanarak bir *mali zehirlenmeye* uğramışlardır. Aynı zamanda finansman gücüğü içindeki bir dizi yeni sanayileşen ülke ithalat hacimlerini koruma olanağını yakalamıştır. Dolayısıyla dış ticaret ve cari açığın kronikleşmesi sürecinde iç ve dış etkenlerin tam anlamıyla eklemlendiği görülmektedir.

Özellikle hızla ve önemli tutarlarda özel kaynaklardan (bankalardan) borçlanan bir grup çevre ülkenin, 1982'den itibaren Meksika başta olmak üzere dış borç krizine sürüklenmesi şaşırtıcı değildir. Borç kriziyle birlikte yeni düzenlemelere giden kapılar açılmış ve krize sürüklenen ekonomiler IMF denetiminde istikrar ve yapısal uyum politikalarını uygulamaya koymuştur.

5. BRETTON WOODS'UN MİRASI

Bretton Woods'ta temelleri atılan birikim rejiminin geçerli olduğu yaklaşık otuz yıllık "altın çağ"da sağladığı avantajları dönemin sonuna doğru hızla yitirmeye başlayan tekeli veya oligopolcü küresel sermaye yeni bir arayışa girmiştir. Çözüm Fordizmden post-Fordizme geçişte aranmıştır. Bir başka deyişle üretim süreçlerinin ve pazarın esnekleştirilmesi, ticari ve finansal serbestleşmenin sağlanması gündemdedir. Nitekim sermaye birikimindeki tıkanıklığa koşut olarak sanayi sektöründe kar haddi düşüğe sermaye kütesel olarak spekülatif nitelik kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte de emekçilerin elde etmiş olduğu ekonomik ve sosyal hakların hızla törpülenmesi ve örgütlülüğün kırılması gerekli gözükmiştir. Bu bağlamda bir grup çevre ülkesindeki minimalist sosyal devlet uygulaması askıya alınmış, yeni düzene eklemlenme doğrultusunda küresel büyük sermayeye ve yeni düzenin de mimarları olan IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara kapılar ardına kadar açılmıştır.

Özetle 1980'li yılların başındaki dünya ekonomisi fotoğrafında en çarpıcı görüntü uluslararası planda oluşan borç ekonomisidir. Bunun arka planındaki en önemli etken 1960'ların sonlarında merkez ülkelerde gözlenen kar haddindeki düşme eğilimine bağlı olarak beliren krizdir. Kriz süreci bir dizi mekanizmayı tetiklemiştir; kar haddinin yükseltilmesi için sınai üretim yeni coğrafik bölgelere kaydırılmış, uluslararasılaşma hızlanmış, paralel olarak finansal uluslararasılaşma bağlamında euro-döviz piyasası hızla gelişmiş, ancak eş zamanlı olarak bankalar arasında rekabet şiddetlenirken faiz hadlerinde istikrarsızlık ortaya çıkmış, gelişmiş ülkelerde sınai ürünlere talep yetersiz kalmış, dış açık tırmanmış (Japonya ve Federal Almanya hariç), uluslararası sermayenin akışkanlığı ve hacmi artmış, döviz kurları dalgalanmaya başlamıştır. Kurlardaki dalgalanmaya yol açan etkenlerden biri de faiz oranlarındaki istikrarsızlık olmuştur. Gelişmiş ülkelerde pazarın sınai ürünler için yetersiz olması yerel tüketiciye açılan kredi

hacminin ve çevre ülkelere verilen borcun hızla artmasına yol açmıştır.

Sermaye birikim sürecindeki tıkanıklık ve istikrarsızlığın geleneksel Keynesgil önlemlerle aşılabilmesi post-Fordizm ile birlikte neoliberal politikalar önündeki kapıyı açmıştır. Neoliberalizm küresel boyutlara sahip bir birikim stratejisi, toplumsal ilişkileri, siyasi ve toplumsal düzeni tam anlamıyla piyasa kurallarına, bu bağlamda büyük sermaye lehinde düzenlemeyi ideolojik ve politik olarak öngören ve devletin birey ve toplum karşısındaki konumunu yeniden şekillendirmeye soyunan küresel bir tasarım ve süreci ifade etmektedir. Bu bağlamda neoliberalizm, küreselleşme ve yeni bir dünya düzeni arayışı ve inşa çabası ile özdeşleşmektedir. Bu süreçte ciddi bir hegemonya mücadelesine girilmiştir. Daha doğru bir ifadeyle ABD'nin tek egemen güç olma doğrultusunda verdiği mücadele ve dünya siyasi sistemini ve ekonomik yapıyı belirleme ihtirası dönemin çarpıcı özelliği olarak ön plana çıkmıştır. Bu süreçte Avrupa'daki sosyalist blokun özellikle de SSCB'nin çözülmesi küreselci neoliberal politikalar için kritik eşik veya kırılma noktasını oluşturmuştur.

Neoliberal paradigmanın esası piyasanın büyümeyi, istikrarı, etkinliği ve refah artışı sağlayan, işsizliği yoksulluğu önleyen, ekonomiyle birlikte toplumu da düzenleyen tek mekanizma olarak kabulü, her tür devlet müdahalesinin siyasetin ekonomiye karışımı olarak değerlendirilerek reddedilmesidir. Sermaye birikimi sürecinde artık devletin rolünün geçmiş dönemlerden farklıdır; devlet müdahalesinin giderek tasfiyesi ve devlet düzenleyiciliğinin büyük sermaye gruplarını gözetecek nitelikte olması, kamu hizmeti ve sosyal hizmet alanının ticarileştirilmesi neoliberal politikaların öncelikleridir. Devletin tasfiye edilmesi söz konusu değildir; devlet aracılığıyla büyük ve küresel sermaye lehinde ekonomik ve finansal faaliyetler düzenlenmekte, bunun hukuksal ve kurumsal altyapı ve çerçevesi siyasi erk tarafından hazırlanmaktadır.

Miras nedir sorusunun yanıtını küresel düzeyde ekonominin finansallaşması ve neoliberal politikaların yaygınlık kazanmasıyla birlikte yeni krizlere giden kapının ardına kadar açılması olarak verebiliriz.

NOTLAR

¹ Bir başka deyişle Fordizm tüketimdeki kitleselleşmenin uyarısına bağlı olarak üretim artışının sürekli kılındığı, devletin sermaye birikiminin istikrarlı olmasını sağlamak için ekonomiyi regüle ettiği (regülasyon: sermaye birikiminin istikrarı için oluşturulan kurumsal düzenlemeler ve prosedürler), büyük oligopoller ile güçlü işçi sendikaları arasında sürdürülen toplu sözleşmelerin verimlilik artışına endeksli reel ücret artışını sağladığı, bu bağlamda üretim ve tüketim koşullarındaki dönüşümün karşılıklı olarak birbirini desteklediği sermaye birikimi rejimidir. Konuya ilişkin çok sayıda yayın arasından, örneğin Bellafiore'ye (1999) bakılabilir.

KAYNAKÇA

- Bellofiore, R. (1999), "After Fordism, What? Capitalism at the End of the Century: Beyond the Myths" in R. Bellofiore (ed.) *Global Money, Capital Restructuring and the Changing Patterns of Labour*: Cheltenham: Edward Elgar.
- Bretton Woods Committee Annual Meeting (2014), <http://www.brettonwoods.org/publication/remarks-by-paul-a-volcker-at-the-bretton-woods-committee-annual-meeting-2014>, E.T.:12.11.2014.
- Dicken, P. (1998), *Global Shift: Transforming the World Economy*, New York: The Guilford Press.
- Frank, G.A. (1971), *Lumpen Bourgeoisie et Lumpen Deveoppement*, Paris: F.Maspero.
- Gereffi, G. (1995), "The International Economy and Economic Development" in N.J.Smelser, R.Swedberg (ed.), *Handbook of Economic Sociology*, New York: Princeton University Press, 206-233.
- Hatzichronoglou, T. (1997), *Revision of the High-technology Sector and Product Classification*, OECD Science, Technology and Industry Working Papers 1997/2, Paris:OECD.
- Lipietz, A. (1987), *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*, London: Verso.
- Mandel, E. (1974), "Les Classes Sociales et les Classes Politiques En Amerique Latine", *Critiques de l'Economie Politique*, 16-17.
- Mandel, E. (1978), *La Crise, 1974-1978*, Paris: Flammarion.
- Marx, K. (1973), *Le Capital*, Livre Premier, Tome III, Paris: Editions Sociales.
- OECD (2001), *Science, Technology & Industry; Classification of Manufacturing Industries on Technology*, Paris:OECD
- Palloix, C. (1975), *L'Economie Mondiale Capitaliste Et Les Firmes Multinationales*, Paris: F.Maspero.
- Sönmez, S. (2005), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, (2. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Sönmez, S. (2007), "From Semi-Peripheral Welfarism To Neo-liberal Solutions: What about New Perspectives?- Developing World and Turkey", paper presented to *RC 19 Conference on Social Policy in a Globalizing World*, Florence, September, 4-6.
- Sönmez, S. (2011), "Sermaye Birikimi Rejimi ve İhracata Yönelik Sanayileşme I", *İktisat ve Toplum*, 11, 18-23.
- Sum, Ngai-Ling (1998), "Theorizing Export-Oriented Economic Development in East Asian Newly Industrializing Countries: A Regulationist Aspect" in B. Jessop (ed), *Regulation Theory and Crisis of Capitalism*, Vol 4, Cheltenham: Edward Elgar, 354-390.
- United Nations (2008), *International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC) Rev 4*, New York: United Nations.

**HEGEMONYA TARTIŞMALARI
IŞIĞINDA İNGİLİZ VE AMERİKAN
HEGEMONYALARI: YÖNLENDİRİCİ
HEGEMONYADAN KURAL
KOYUCU HEGEMONYAYA**

*Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi,
Cilt 34, Sayı 1, 2016
s. 63-92*

Muammer KAYMAK

Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
muammerkaymak@gmail.com

Öz: Bu yazıda uluslararası ilişkilerde hegemonya tartışmaları ışığında, kapitalizmin son iki yüzyıllık tarihinde sistemin uluslararası düzeyde işleyişini biçimlendiren temel ilke ve normları oluşturan İngiltere ve ABD'nin üstünlüğü karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede hegemonya kavramını, güçlü bir devletin iktisadi, askeri ve entelektüel kapasitesine dayanarak diğer devletler üzerinde rıza temelinde hükümet benzeri bir fonksiyon icra etmesi biçiminde tartışan Neo-Gramsciyen Kuram ile Gramsciyen hegemonya anlayışını Dünya Sistemi Kuramına uygulamaya çalışan G. Arrighi'nin ortaya koyduğu hegemonya analizlerinden yararlanarak iki farklı hegemonik liderliğin ortaya çıktığı koşullar ve işleyiş biçimleri tartışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Hegemonya, İngiltere, ABD, 19. Yüzyıl, 20. Yüzyıl.*

**BRITISH AND U.S. HEGEMONY
IN THE LIGHT OF HEGEMONY
DEBATES: FROM GUIDED TO
RULE SETTING HEGEMONY**

*Hacettepe University
Journal of Economics
and Administrative
Sciences
Vol. 34, Issue 1, 2016
pp. 63-92*

Muammer KAYMAK

Assoc.Prof.Dr., Hacettepe University
Faculty of Economics and Administrative
Science
Department of Economics
muammerkaymak@gmail.com

Abstract: In this article, the supremacy of Britain and U.S. who formulate basic principles and norms shaping the operation of international system in the last two centuries respectively, has been compared in the light of hegemony debates. Within this framework, the conditions which lead to emergence of two different hegemonic leadership and their basic mechanisms have been investigated by focusing on Neo-Gramscian and G. Arrighi's hegemony analysis that attempts to apply Gramscian hegemony to World-System Theory. Despite their divergent theoretical premises, these two critical approaches define hegemony as power of a state to exercise governmental functions over a system of sovereign states on the basis of consent.

Keywords: *Hegemony, Britain, U.S., 19th Century, 20th Century.*

GİRİŞ

Karl Polanyi'nin 1944 yılında yayınlanan ünlü eseri *Büyük Dönüşüm* şu sözlerle başlar; “Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü, bu kitap bu olayın siyasal ve ekonomik kaynaklarıyla, aynı zamanda onun yol açtığı büyük dönüşümle ilgili”. Polanyi (2000: 35)'ye göre çöken uygarlık, dört kurum üzerinde durmaktadır. Bunların ilki, bir asır boyunca büyük güçler arasında uzun ve yıpratıcı savaşlar çıkmasını önleyen güç dengesi sistemidir. İkincisi dünya ekonomisinin daha önce görülmemiş bir şekilde örgütlenmesini sağlayan altın standardı, üçüncüsü büyük bir maddi refaha yol açan “kendi kurallarına göre işleyen” piyasa ve son olarak dördüncüsü ise liberal devletti. Bu kurumlar, varlığını 19. Yüzyılın lider ülkesi İngiltere'nin maddi, askeri, ideolojik gücüne borçluydu.

Polanyi'nin kitabı yayınlandığı yıl, ABD'nin New Hampshire Eyaleti'ndeki Bretton Woods kasabasında çöken uygarlığın külleri üzerinden, ABD öncülüğünde yeni bir uygarlık tasarlanmaktaydı. Bu tasarım 19. Yüzyıl deneyiminden dersler çıkarmış, kurumsal denetim araçlarıyla desteklenmeyen, İngiliz ekonomik gücünün ve dünya çapında kurduğu iktisadi ağın yönlendiriciliğinde neredeyse kendiliğinden işleyen İngiliz hegemonyasının yerine, güçlü kurumsal mekanizmalarla güvence altına alınan bir ABD hegemonyası inşa etmek üzere gündeme gelmiştir.

1970'lere kadar başarılı bir şekilde işleyen Amerikan hegemonyasının 1970'lerde gerileme eğilimine girmesi Uluslararası İlişkiler yazınında hegemonya tartışmalarının canlanmasına ve geçmişteki hegemonik güçlerin ortaya çıkışı ve gerilemesini açıklamaya dönük kuramsal çabaların artmasına neden oldu. Bu tartışmalarda iki farklı hegemonya kavramlaştırması öne çıktı. Bunlardan ilki, hegemonyayı tahakkümle özdeşleştiren ve bu kavramı uluslararası sistemin tarihi boyunca başat güçlerin (dominant powers) yükseliş ve gerileme çevrimini açıklamak için kullanan *neo-realist* yazarlar tarafından “hegemonik istikrar kuramı” çerçevesinde geliştirildi. Bu okulun en önde gelen temsilcileri Gilpin (1981) ve Krasner (1976) büyük güçlerin yükselişi ve düşüşünü koşullayan etkenleri devlet merkezli bir çerçeveden tartıştılar. Bu düşünürlerin ortak noktası devletler arası sistemde, hegemonyayı güç, ulusal çıkar gibi toplumsal belirlenimlerden bağımsız olarak tanımlanan kavramlarla açıklamaya çalışmalarıydı. Buna karşılık düşünsel olarak Marksizm'den etkilenen bir grup kuramcı, hegemonyayı özgül bir kavram olarak devletler arası sistemin hiyerarşik ve eşitsiz yapısını tahakkümden daha karmaşık mekanizmalar aracılığıyla yeniden üreten bir egemenlik biçimi olarak tartıştı. Bu ikinci grupta yer alan Neo-Gramsciyan (Neo-Gramscian) Kuram devletler arası alanda belli bir devletin üstünlüğünün hegemonik olabilmesinin, bu devletin diğer devletler üzerinde hükümet benzeri bir fonksiyon icra etme kapasite ve yeteneğine bağlı olduğunu ve ancak bunun realist geleneğin öne sürdüğü gibi yalnızca ulusal çıkarların bütünsel bir temsilcisi olarak kavranan devlet ekseninde tanımlanamayacağını öne sürdü. Söz konusu iki okul

hegemonyayı zor ve rızanın bir bileşimi olarak tanımlamalarına karşın, hegemonyanın kaynağı, oluşumu ve işleyiş mekanizmalarına farklı perspektiflerden yaklaşmaktadır. Neo-Gramsciyen Kuram, hegemonyayı devlet içindeki sınıflar arasındaki ilişkileri tanımlayan bir içerikten hareketle devletler arası ilişkilere uygularken, Dünya Sistemi Kuramı, sınıflar yerine “dünya ekonomisi” içindeki devlet yapılarının rekabeti temelinde bir hegemonya analizine yönelmektedir. Bu yazıda söz konusu hegemonya kuramlarının oluşumuna ve temel savlarına ilişkin bir tartışma yürüttükten sonra bu tartışma ışığında sırasıyla 19. Yüzyıl’daki İngiliz hegemonyası ile Bretton Woods Anlaşması ile kurumsal mekanizmaları oluşturulan 20. Yüzyıl ABD hegemonyasını karşılaştırmalı olarak ele alacağız.

I. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE HEGEMONYA TARTIŞMALARI: DÜŞÜNSEL KÖKENLER

Antik Yunan kökenli bir kavram olan hegemonya, kökeni itibariyle devletler arasındaki ilişkileri tanımlamak üzere formüle edilmişti. Eski Yunanca’da öncülük etmek yönlendirmek anlamına gelen *hēgeisthai*’den türetilen hegemonya kavramı, siyasi üstünlük, yönetim ve otorite anlamına gelmektedir. Xenophon ve Ephorus gibi Yunan tarihçiler, Peloponez Birliği içindeki Sparta’nın lider konumunu, site devletlerinin Pers işgaline karşı oluşturdukları Attik Delos Birliği içinde Atina’nın yönlendirici rolünü tanımlamak için bu kavramı kullandılar (Wickersham, 1994: x). 20. Yüzyıla kadar devletler arası ilişkileri tanımlayan bir kavram olan hegemonya, 20. Yüzyıl başlarında Rusya’daki Marksist çevreler arasında 1905 Devrimi sürecinde işçi sınıfının yaklaşan devrimde köylülük ile ittifakının içeriğini tanımlayan bir kavram olarak, sınıf ittifakı içinde işçi sınıfının ideolojik ve politik liderliğini ifade etmek üzere yaygın bir şekilde kullanıldı. 1920’li yılların III. Enternasyonal tartışmalarında hegemonya kavramı benzer içerikte kullanılmaya devam etti (Cox, 1983: 163-164). İtalyan Marksist politikacı ve düşünür Antonio Gramsci, ilk taslağını 1929’da kaleme aldığı Hapishane Defterleri’nde bu kavramı bu özgül anlamının ötesine taşıyarak, geliştirdiği kuramsal yaklaşımın merkezi bir kavramına dönüştürdü. Gramsci’nin *Hapishane Defterleri*’nin 1970’lerde İngilizce’ye çevrilmesinin ardından hegemonya kavramı yoğun bir akademik ilginin konusu haline geldi ve 1980’lerin başında Gramsci’nin kuramsal mirasından hareket eden Robert Cox (1981; 1983) ve izleyicileri tarafından Uluslararası İlişkiler literatürüne taşındı. Öte yandan farklı kuramsal öncüllerden hareket eden Giovanni Arrighi gibi Dünya Sistemi Kuramcıları da hegemonya tartışmalarında Gramsci’nin zor ve rızanın bileşimi olarak hegemonya çözümlemesinden yararlandılar.

Marksist gelenekten etkilenen bu iki okulun hegemonya kuramlarına göz atmadan önce uluslararası ilişkiler alanında Marksist geleneğin merkezi kavramlarından birisi olan emperyalizm konusundaki görüşlerine açıklık getirmekte yarar var. Neo-

Gramsciye Okulun kurucusu Cox (1981: 142), emperyalizmin “birbirini izleyen farklı dünya düzeni yapıları içinde güç ve itaatin büründüğü farklı biçimlerin ötesinde”, anlamlı bir özünün olmadığını savunur. Gramsci’yi izleyerek geliştirdiği kavramsal çerçeve ile hegemonyanın farklı evrelerini açıklamaya yönelir. Dünya Sistemi Kuramı ise, kapitalist gelişmeyi, merkez ve çevre ikiliği içinde mübadeleye dayalı bir dünya ekonomisinin gelişmesi olarak kavradığı için, 20. Yüzyıl başlarında Lenin ve Buharin gibi düşünürlerce geliştirilen kapitalizmin üretim alanındaki gelişme yasalarına dayalı emperyalizm çözümlenmesini reddeder. Bunun yerine büyük ölçüde 1960’larda geliştirilen ve dünya ekonomisini merkez çevre ikiliği içinde ele alan Bağımlılık Okulunu izler. Böylece her iki okul da hegemonik güç mücadelelerini kapitalizmin gelişme yasalarına dayalı olarak açıklamaktan kaçınır. Ancak, her iki okul da günümüzün eşitsiz ve hiyerarşik dünyasında güç ilişkilerinin oluşumunu çözümlenmek bakımından yararlı bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle Neo-Gramsciye Okul, uluslararası güç ilişkilerini sınıf ilişkileri, devlet biçimleri, ideoloji ve kurumlar gibi öğelerin karşılıklı ilişkileri çerçevesinde açıklayarak rakiplerine göre daha güçlü bir kuramsal pozisyonu temsil etmektedir.

1.1. Gramsci’nin Kuramsal Mirası ve Neo-Gramsciye Hegemonya Kuramı

Hegemonya tartışmalarına kaynaklık eden Antonio Gramsci, kavramı Batı Avrupa’da burjuva egemenliğinin yeniden üretilmesini açıklamaya dönük bir çerçevede ele aldı. Bu çerçevede bir yandan Rusya’daki ve Enternasyonal’daki sorunsalına bağlı kalırken diğer yandan Makyavel’den beri siyaset kuramının önemli bir başlığını oluşturan egemenliğin zor ve rızanın gerekli bir bileşimine dayanması gerektiği fikrini eksen alarak, Batı Avrupa’da burjuvazinin iktidara gelişinin ve sürdürmesinin yolu olarak gördü:

...Toplumsal bir grubun üstünlüğü kendisini iki yolla açığa vurur, ‘tahakküm’ biçiminde (domino) ve ‘düşünsel ve moral önderlik’ (direzio) biçiminde. Toplumsal bir grup karşıt grupları güdümler; onları ‘tasfiye etme’ hatta belki de silah zoruyla kendine ram ettirme eğilimi gösterir; kendi meşrebindeki gruplara ve ittifak içinde olduğu diğer gruplara önderlik eder. Toplumsal bir grup, yönetime geçmeden önce ‘önderlik’ icra edebilmelidir ve gerçekte etmelidir de (bu gerçekten de iktidara gelmenin başlıca koşullarından biridir); daha sonrasında iktidarı kullandığında egemen hale gelir, fakat iktidarı sınımsız elinde tutsa bile bir yandan da önderlik etmeye devam etmelidir (Gramsci, 2010: 307-8).

Gramsci (2010: 301)’ye göre egemenlik yalnızca devletin hukuk, ordu polis vb. zor ve disiplin aygıtı ile sağlanamaz; aynı zamanda yönetilenlerin aktif ve pasif rızasını gerektirir. Rıza, bir yandan egemen sınıfın entelektüel ve ahlaki liderliğine diğer yandan yönetilen sınıflara verdiği tavizlere bağlı olarak sağlanır. Böylece yönetilen sınıflar egemen sınıfın hegemonyasına tabi hale gelir. Onu meşru bir güç olarak kabul eder,

onun egemenliğinde kendi çıkarlarını gerçekleştirdiklerini düşünürler. Gramsci, sınıf egemenliğinin kurumsal biçimi olan devletin yalnızca iktidarı sürdürecektir yönetsel, hukuki, askeri bürokratik örgütlenme biçimleriyle değil aynı zamanda sivil toplumun kilise, okul, sendikaların meslek örgütleri aracılığıyla sağladığı hegemonyaya dayandığı ifade eder. Bu örgütler sivil toplumda burjuvazinin egemenlik aracı olan devletin dayanaklarını oluştururlar. Kapitalizmin ilk olarak ortaya çıktığı Batı Avrupa toplumlarında sivil toplumun gelişme düzeyi burjuva sınıf egemenliğinin hegemonik kapasitesini artırmıştır. Bu durum bütün veçheleriyle toplumsal formasyonda burjuvazinin egemenliğini güvence altına almaktadır (Gramsci, 2010: 277).

Batı Avrupa’da burjuva hegemonyasının inşasında eski rejimlerin burjuva devrimleri yoluyla devrilmesinin önemli bir payı vardır. Burjuvazi bu devrimlerde alt sınıflara önderlik etmiş, kendi programını genel bir özgürlük ve eşitlik programı olarak kabul ettirmeyi başarmıştır. Öte yandan Almanya, İtalya gibi ulusal birliğin ve kapitalist dönüşümün kapitalizmin daha ileri bir gelişme aşamasında gündeme geldiği ülkelerde, alt sınıfların siyasal mobilizasyonunun yarattığı endişeler, burjuva egemenliğinin eski rejimin kalıntısı olan sınıflarla ittifakla tepeden reformlar yoluyla gerçekleşmesi seçeneğini gündeme getirmiştir. Gramsci’nin “pasif devrim” adını verdiği bu seçenek ile yönetilen sınıfların siyasal katılımından dışlanarak hegemonyaya eklenmeleri sağlanmıştır. Gramsci’ye göre burjuva sınıf egemenliği hegemonik olarak örgütlendiğinde, devletin kurumsal organları da yerine getirdikleri işlevlerin hangi toplumsal kesimler tarafından icra edildiğinden bağımsız olarak, egemenliğin yeniden üretilmesini sağlarlar. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişme düzeyiyle bağlantılı olan hegemonya, devlet organlarının görevlerini ifa ederken hangi sınırlar içinde davranacaklarını ve hangi sınırları aşamayacaklarını belirler (Yetiş, 2009: 134-138).

Gramsci hegemonya analizinde ulusal siyasete odaklanmasına karşın uluslararası ilişkilere de değinmiş, uluslararası ilişkilerin mantıksal olarak tekil ülkelerdeki temel toplumsal ilişkilerin bir türevi olduğunu ve bunları izlediğini savunmuştur. Gramsci (2010: 250-252)’ye göre uluslararası ilişkilerdeki mutlak ve göreceli güç ilişkileri toplumsal ilişkilerdeki yapısal değişikliklerden kaynaklanır, ancak bu değişiklikler kendini teknik ve askeri değişiklikler biçiminde ortaya koyarlar. Gramsci’nin hegemonya analizini uluslararası ilişkilere uygulayan Robert Cox (1983: 169) uluslararası düzeyde hegemonyanın ulusal düzeydeki sınıfsal hegemonyanın bir uzantısı olduğunu, ulusal düzeyde hegemonyayı sağlayan değerler ve normların dünya çapında uygulanmasıyla uluslararası hegemonyanın hayata geçirilebileceğini söyler. II. Dünya Savaşı sonrası ABD hegemonyası döneminde, hegemonik değer ve normların uluslararası düzeyde hayata geçirilmesini IMF, Dünya Bankası, OECD, ILO vb. uluslararası kuruluşlar üstlenmiştir. Bu kuruluşlar eliyle hegemonik düşüncelerin yayılması Gramsci’nin “pasif devrim” adını verdiği tepeden dönüşüm stratejisinin uluslararası ölçekte uygulanması şeklinde yorumlanabilir. Gramsci’nin “pasif devrim”

tartışmasıyla bağlantılı olarak el aldığı bir diğer kavram olan “transformizm” de uluslararası hegemonyanın işleyişini açıklamak üzere kullanılabilir. “Transformizm”, hegemonyayı tehdit eden karşı hegemonik güçlerin, egemen elitler eliyle parça parça asimile edilmesi ve tehlikeli düşüncelerin evcilleştirilmesi ve böylece yerleşik sosyal ve politik iktidarı tehdit edebilecek sınıf temelli örgütlü bir muhalefetin doğuşunun engellenmesi anlamına gelir. Uluslararası düzeyde “transformizm”, hegemonyaya tabi devletlerdeki (özellikle az gelişmiş ülkelerdeki) karşı hegemonik oluşumların engellenmesi amacıyla uluslararası kuruluşlar ve ABD üniversiteleri aracılığıyla hegemonik iktidara eklenecek yerel elitler yaratma biçiminde işler (Cox, 1983: 172-173).

Cox (1981: 135-138)’a göre, belli bir tarihsel yapı içerisinde hegemonya birbiriyle karşılıklı bağlantılı şu üç etkinlik alanı üzerine inşa edilir; i) Belirli toplumsal güçleri doğuran maddi, kurumsal ve söylemsel biçimlerdeki toplumsal ilişkilerin bütünlüğünü kapsayan *toplumsal üretim ilişkileri*, ii) Tarihsel olarak olumsal devlet-sivil toplum komplekslerini içeren *devlet biçimleri* ve iii) Yalnızca istikrar ve çatışma aşamalarını temsil etmekle kalmayan, aynı zamanda alternatif dünya düzeni biçimlerinin nasıl doğacağını da düşünmeyi sağlayan *dünya düzenleri*. Temel kolektif özne olan çatışan *toplumsal güçlerin* doğuşu bu üç etkinlik alanından birisi olan *toplumsal üretim ilişkilerindeki* değişikliklerden kaynaklanır. Toplumsal güçlerin hareketi, devlet biçimi ve dünya düzeninde birbirini besleyen dönüşümler meydana getirir.

Sonuçta ortaya çıkan yeni tarihsel yapı hegemonyanın tesis edildiği üç etkinlik alanındaki etkileşimin sonucudur. Ancak değişimin öznesi toplumsal güçlerdir. Yeni bir tarihsel yapı, bir diğer üç ögenin karşılıklı ilişkiler içinde birleşmesiyle yaratılır; i) Öznelerarası anlamlarıyla ve aynı zamanda dünya düzeninin kolektif imgesi olarak anlaşılan *fikirler*, ii) Biriktirilmiş kaynaklar anlamında *maddi güçler* ve iii) Maddi güçle fikirlerin bir karışımı ve belirli bir düzenin istikrarının temel araçları olan *kurumlar*¹

Cox (1981: 141-3), emperyalizm tartışmalarına eğilirken, klasik emperyalizm kuramlarına mesafeli bir yaklaşım sergiler ve bunun yerine üç farklı emperyalizm evresi saptar. Buna göre 19. Yüzyıl başlarından 1870’lere kadar süren dönem İngiliz hegemonyası altında işleyen “liberal emperyalizm” dönemidir. Rakip emperyalist güçlerin ortaya çıktığı ve dünyanın paylaşımına yöneldiği 1873-1945 arasındaki dönem ise “yeni emperyalizm” ya da “kolonyal emperyalizm” dönemidir. Bu dönemde İngiliz hegemonyası ABD ve Almanya gibi ülkelerin meydan okumasıyla karşılaşarak önce gerilemeye başlamış, iki savaş arasında ise ortadan kalkmıştır. 1945 sonrası dönem ise ABD’nin liderliğinde işleyen “emperyal güç” dönemidir. Cox’a göre her bir dönem farklı toplumsal üretim ilişkilerine karşılık gelir. Değişen toplumsal üretim ilişkilerinin ürettiği toplumsal güçler, dünya düzenini ve devlet biçimini etkileyerek dönüşen ve

etkileşen ideoloji-maddi güç ve kurumlar matrisinin yeni bir tarihsel yapı oluşturmaya zemin hazırlarlar. Bu çerçeveden hareketle Cox, (1981: 141-142), 19. Yüzyılın İngiliz hegemonyası altında işleyen serbest ticarete dayalı sanayi kapitalizminin yarattığı örgütlü işçi sınıfının mücadelesinin 20. Yüzyılın Keynesyen esaslara dayalı müdahaleci kapitalizmini, buna uygun devlet biçimini (refah devleti) ve yeni bir dünya düzenini (ABD hegemonyası) oluşturduğunu belirtir.

Neo-Gramsciyen yaklaşıma göre uluslararası ilişkilerde hegemonya bir öncü devletin diğer devletler üzerinde yönetici bir rol oynaması biçimde ortaya çıkar. Burada hegemonya, hegemonik gücün oluşturduğu kurumlar ve sahip olduğu maddi kaynaklar tarafından desteklenen ve hegemonik gücün kurucu düşüncelerinin kabul edilmesiyle kendisi ortaya koyan geniş tabanlı bir rıza anlamına gelir (Cox, 1981: 140). Ancak sınıf egemenliğinin gerçekleştiği ulusal devlet düzleminden farklı olarak burada hegemonik projenin muhatapları bağımsız ulusal çıkarlar etrafında örgütlenen tekil ulus devletlerdir. Bu nedenle uluslararası ilişkilerde hegemonya ulusal düzeydeki hegemonyadan farklı araçları ve mekanizmaları gerektirir. Belli bir devletin hegemonyasını kabul ettirebilmesi tek tek ulusal devletlerin ortak çıkarları doğrultusunda davrandığı ve bu ortak çıkarların taşıyıcı olduğu algısını yarabilmesine bağlıdır. Öte yandan belli bir devletin egemenlik alanında milliyetçilik, popülizm vb. yoluyla “ortak çıkarlar” tanımlamak mümkünken uluslararası ilişkilerde böyle bir ortak genel çıkar tarif etmek oldukça zordur. Üstelik bu başarılı olsa bile bir devletin diğer devletler karşısında gücünün artması kendi ulusal çıkarlarını diğerlerine dayatma konusunda büyük avantajlar sağlar. Bu da diğer güçlü devletlerin olası tepkisine ve hegemonik projeden kopmasına yol açabilir. Hegemonya, buna aday olan devletin biricik amacının diğer devletler karşısında daha fazla güç elde etmek olmadığı algısını yarabildiği koşullarda olanaklıdır. Hegemonik devlet, dünya çapında egemen sınıfların kendi yurttaşları karşısındaki kolektif güçlerinin artışı ve pekiştirilmesini sağlayacak temel aktör olduğunu güvenle ilan edebilmelidir (Arrighi, 1993: 151). Gramsci'nin uluslararası ilişkilerde hegemonya tartışmalarına kolayca tercüme edilebilecek şu ifadesinde vurguladığı gibi:

Devletin belli bir grubun organı olarak o grubun maksimum ölçüde genişlemesi için elverişli koşulların yaratılmasına yazgılı bir organ olarak görüldüğü doğrudur. Fakat o tikel grubun gelişimi ve yayılması evrensel bir yayılmanın bütün ‘ulusal’ güçlerin gelişiminin motor gücü olarak tasavvur edilir ve öyle sunulur. Bir başka anlatımla, egemen grup bağımlı grupların genel çıkarlarıyla somut biçimde koordineli olur; devletin yaşamı da (hukuksal düzlemde) temel grubun çıkarları ile bağımlı grubun çıkarları arasındaki istikrarsız dengelerin –bu dengelerde egemen grubun çıkarları hüküm sürer fakat ancak belli bir noktaya kadar, yani dar anlamda ekonomik-korporatif çıkar gözden çıkarılarak- oluşumuna ve bunların aşılmasına değgin bir süreç olarak düşünülür (Gramsci, 2010: 250-251).

Bu çerçevede aşağıda ele alacağımız gibi II. Dünya Savaşı sonrası ABD hegemonyasının iktisadi veçhesi ABD'nin ulusal çıkarlarını yansıtmasına karşın, oluşturulan uluslararası düzende ABD'nin lider rolünün diğer ülkeler açısından “ortak bir çıkar” olarak tanımlanabilmesi, başka bir ifadeyle “dar ekonomik korporatif çıkar” olarak görülmemesi hegemonik projenin başarısının temel nedenidir. Öte yandan ABD'nin II. Dünya Savaşını izleyen dönemde komünizm tehdidine karşı “hür dünya”nın liderliğini üstlenmesinde komünizme karşı yürüttüğü ideolojik, kültürel, entelektüel mücadelenin kendi ulusal çıkarlarının ötesinde bir “ortak çıkar” olarak görülmesinin büyük bir rolü vardır.

Neo-Gramsciyen okula göre “ortak çıkar” fikrine dayalı hegemonik düzenin yaratılmasının önsel koşulu toplumsal sınıflar arasındaki geçici ittifakın temelini oluşturacak hegemonik fikirler ya da bir egemen ideoloji etrafında bir “tarihsel blok” inşa edilmesidir. Böylece, belli bir toplumsal sınıfın entelektüel ve moral liderliği altında organize edilen başarılı bir blok politik (devlet) ve sivil toplum arasında konjonktürel (kısa dönemli) bağlantıya karşıt olarak organik (uzun dönemli) bir bağlantı kurar.

Hegemonik bir dünya düzeni, tabii sınıflar tarafından benimsenecek bir egemen ideolojiye eklenme üzerine kurulu bir “uluslararası tarihsel blok”un inşa edilmesini gerektirir. Bu “uluslararası tarihsel blok”, yalnızca ulusal kapitalist çıkarlar ittifakı değildir. Bu bloğun başarısı işçi sınıfının bu yeni kurumsal bağlamı ve onunla ilişkili değerleri meşru olarak kabul etmesi için ikna edilmesine ve bu bloğa eklenmesine bağlıdır (Burnham, 1991: 76-7).

Elbette devletler arası sistemde hegemonik devlet olmak egemenliğin zora dayalı yönünü dışlamaz. Bilakis istikrarlı ve uzun dönemli bir hegemonya uluslararası düzlemde askeri-diplomatik gücün örgütlenmesi ve harekete geçirilmesinde tekeli bir pozisyonu gerektirir. Bu askeri güç, dünya düzeninin istikrarı için her yerde hazır ve nazır olmalıdır. Hegemonik bir dünya düzeninde, hegemonik devletin zor aygıtları doğrudan ya da dolaylı olarak, hegemonyayı tehdit eden devletler ve burjuvazinin sivil toplum üzerindeki hegemonyasının zayıf olduğu az gelişmiş ülkelerde düzeni tehdit eden karşı hegemonik oluşumlar karşısında sıkça başvurulan bir araç olarak her zaman gündemdedir.

1.2. Gramsci - Dünya Sistemi Sentezi: Arrighi'nin Hegemonya Analizi

Hegemonya kavramını, özgül bir teorik yaklaşımın merkezi kavramı olarak kullanan bir diğer kuram ise Immanuel Wallerstein'in formüle ettiği Dünya Sistemi Kuramıdır. Dünya Sistemi Kuramının analiz birimi “tek bir işbölümü ve çok sayıda kültürel sistem”den oluşan dünya sistemidir. Wallerstein (1974: 390-1)'a göre tarihsel

olarak dünya imparatorlukları ve dünya ekonomisi biçiminde iki farklı dünya sisteminden söz edilebilir. Dünya imparatorluğu kapitalizm öncesi dünya sisteminin temel formunu oluştururken, üretimin piyasaya dönük olarak kar amacıyla örgütlendiği ve merkez ile çevre arasındaki eşitsiz değişime dayanan bir sistem olan kapitalizmin doğuşuyla ortaya çıkan modern dünya sistemi, dünya ekonomisine dayanır. Dünya imparatorluğunda tek bir siyasi yapı, merkez ve çevre arasındaki işbölümünü zor aygıtları yoluyla tahkim ederken “modern dünya sistemi” tek bir devletin merkez coğrafyaları denetim altına alması olanaklı olmadığı için bir dünya ekonomisidir.

Dünya Sistemi Kuramı, devlet iktidarını sınıflar arası ilişkilerden türeten Neo-Gramsciyen yaklaşımın aksine, devlet gücünü dünya ekonomisindeki işbölümünün bir türevi olarak ele alır. Buna göre merkezde güçlü devletler yer alırken, çevrede zayıf devletler sıralanır. Bu kuramda toplumsal güçlerin niteliği de dünya ekonomisindeki işbölümüyle açıklanır. Merkezde emek denetimi ücretli emek formuna dayanırken, çevrede bağımlı emek kategorisi yaygındır. Öte yandan Dünya Sistemi Kuramı, kapitalizmi özgül bir üretim tarzı olarak tanımlamak yerine, işbölümü ve uzmanlaşmanın genişlemesi ile açıklar. Kapitalizmi mübadele ilişkilerine dayalı olarak ele alması nedeniyle, kapitalist gelişmenin ancak üretim alanının incelenmesiyle kavranabilecek temel dinamiklerini görmezden gelir (Brenner, 1977: 31-32). Bu nedenle, 17. ve 18. Yüzyıllarda uluslararası güç dengelerin değişimini açıklarken kapitalist gelişmenin sonucu olarak devletin burjuva devrimleri yoluyla yapısal dönüşümünün sağladığı güç avantajlarını dikkate almaz.

Dünya Sistemi Kuramı, hegemonya kavramını ağırlıklı olarak ekonomik güçle bağlantılı ele alır. Kapitalizmin modernleşme okulun öne sürdüğü gibi tekil ve özerk bir ulusal bir gelişme çizgisi izlemediğini, kapitalist gelişmenin başından itibaren bir dünya sistemi olarak geliştiğini öne sürer. Bu okula göre kapitalizm, bir dünya sistemi olarak iki ayak üzerinde gelişir. Bunlardan ilki genişleyen işbölümü ve daha geniş coğrafi egemenlik alanlarını ve nüfusu mübadele ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri içine çeken ticaret ve finans ağlarıdır. İkincisi ise devletler arasındaki teritoryal rekabettir. Dünya Sistemi Kuramının önemli izleyicilerinden Arrighi (1993: 154) modern dünya sisteminin bu iki ayağından ilkinin kapitalist mantığı ikincisinin ise teritoryal mantığı temsil ettiğini savunur:

Daha genel olarak, devletler ve şirketler arası rekabet farklı biçimler alabilir ve aldıkları biçimler modern dünya sisteminin –yönetim biçimi ve birikim biçimi olarak– işleyip işlemeyeceği durumlar için önemli sonuçları vardır. Devletler ve şirketler arası rekabet arasındaki tarihsel bağlantıları vurgulamak yeterli değildir. Aynı zamanda bu ilişkinin aldığı biçimi ve zaman içinde nasıl değiştiğini açıkça belirtmek zorundayız. Modern Dünya sisteminin evrimsel doğasını ve sermayenin sınırsız birikimi ile siyasal alanın görece istikrarlı organizasyonu arasında sürekli yinelenen çelişkiyi çözüme

kavuşturmak üzere birbirini izleyen hegemonyaların oynadığı rolü ancak tam anlamıyla bu şekilde değerlendirebiliriz.

Böyle bir anlayışa varmanın yolu, kapitalizm ve teritoryalizmin birbirine karşı yönetim biçimleri ya da iktidar mantığı olduğunun tanımlanmasıdır. Teritoryalist yöneticiler gücü kendi egemenlik alanlarının genişliği ve kalabalıklığı ile özdeşleştirir ve sermaye ve zenginliği sonu gelmeyen teritoryal genişleme çabasının bir ürünü ya da aracı olarak görürler. Kapitalist yöneticiler ise gücü kıt kaynaklar üzerindeki denetimlerini genişliği ile eş anlamlı görürler ve teritoryal kazanımları sermayenin sınırsız birikiminin bir aracı ve yan ürünü olarak değerlendirirler.

Dünya Sistemi Kuramına göre büyük iktisadi, askeri, teknolojik, kültürel ve idari kapasiteleri olan devletler arasında gelişen rekabet çevredeki azgelişmiş bölgelerin ve halkların denetimini ve sömürsünü hedefler. Devletler, aileler, etnik gruplar ve iş çevreleri arasında karşılaştırmalı üstünlük için sürdürülen bu rekabet dünya sistemini oldukça dinamik kılar. Dünya sisteminin temel özelliği giderek daha fazla bütünleşme ve birbirine bağlanma eğilimi gösteren bir ekonomi öte yandan parçalanmış olarak kalmaya devam eden politik egemenlik alanları arasındaki karşıtlıktır. Dünya sistemi siyasetten ziyade ekonomi tarafından oluşturulmuş, ancak, ticaret ve finansın dinamik ve hızla genişleyen kozmopolit alanında ortaya çıkan siyasi parçalanmışlık çoğu kez genişlemenin engeli haline gelmiştir. Son iki yüzyılda İngiltere ve ABD bu karşıtlığı çözmek üzere bir dünya imparatorluğu kurma yönünde girişimlerde bulunmalarına karşın başarılı olamamıştır (Gamble, 2002: 128-130).

Dünya Sistemi Kuramının kurucusu I. Wallerstein'in geliştirdiği hegemonya çözümlemesi, iktisadi güç temelinde ele aldığı hegemonyayı neredeyse tahakkümle (dominance) özdeşleştirir. Buna karşılık Dünya Sistemi Kuramının önemli temsilcilerinden Giovanni Arrighi (1993) devletler arası sistemde hegemonya kavramını Gramsciyen anlamda ele alır ve modern dünya sisteminin evrimi tartıştığı çalışmalarında Gramsciyen hegemonya kavramını hegemonik çevrimlerce belirlenen farklı tarihsel dönemlere uygulamaya çalışır. Burada, Arrighi'nin devlet, toplumsal sınıflar, egemen ideolojinin oluşumu konularında Dünya Sistemci perspektiften ayrılmadığını, yalnızca devletler arası sistemde hegemonyanın rıza üretimi yönüne yaptığı vurguyla farklılaştığını belirtmek gerekir. Arrighi, çalışmalarında hegemonik bir devletin ortaya çıkışını sağlayan nesnel ve öznel koşulları dünya sistemci bir perspektiften ayrıntılı bir şekilde tartışmıştır.² Buna göre hegemonik bir liderlik belli bir tarihsel anda, askeri güç ve iktisadi kaynaklar üzerinde diğer devletlerin ya da devletler grubunun etkili bir şekilde karşı koyamayacağı daha üstün denetimi gerektirir. İktisadi üstünlüğün temel boyutları üretimde (teknolojik liderlik) ticaretle (dünya ticaretinde yüksek paya sahip olma) ve finansla (uluslararası kredi ve rezerv paraya sahip olma) yatar (Gamble, 2002, 130). Eğer bir devlet bu üç alanda üstünlüğe sahipse hegemonik

bir role aday olabilir. Ancak bunlar tek başına yeterli değildir. Hegemonik rolü üstlenecek devletin sahip olduğu askeri ve/veya iktisadi gücü sistem düzeyinde çelişkileri şiddetlendiren sorunları çözmek üzere kullanabilme yeteneği ve eğilimi olmalıdır. Bu eğilim ve yetenek, büyük ölçüde düzen için genel bir talep yaratan sistemik kaos tarafından şekillenir. Sistemik kaos, devletler arası sistemde iflah olmaz bir organizasyon yokluğu anlamına gelir:

Bu durum çatışmanın güçlü bir karşı koyma eğilimi gerektiren bir şekilde ve geri dönülemez bir şekilde ve geri dönülmez bir biçimde artması veya, yeni bir kurallar ve davranış biçimleri bütünüünün yer değiştirme amacı gütmeyen eski bir kurallar ve değerler sisteminden kaynaklanması veya zorla onun üzerine gelmesi ya da bu iki durumun bir birleşiminin ortaya çıkması nedeniyle meydana gelen bir durumdur (Arrighi, 2000: 58).

Hegemonik bir liderliği hazırlayan bütün etkenlerin üst üste gelmesiyle, bir lider devlet diğer devletlere uluslararası haklar ve normlar sistemini empoze etme ya da kendi denetiminde bir konsensus oluşturma imkânı elde eder. Böylece belli ölçülerde dünya sisteminin bütünü için devlet fonksiyonunu adeta bir merkezi otoriteymişçesine üstlenir. Arrighi (1993: 150) belli bir ülkenin hegemonik bir rol üstlenebilmesinin temel koşulunu şu sözlerle açıklar: “Egemen bir devlet, devletler sistemine istediği bir yönde öncülük eder ve böyle yaparak onlar nezdinde ortak çıkarların peşindeymiş algısı yaratabilir. Egemen devleti, hegemonik yapan bu tür bir liderliktir”.

Arrighi’ye göre hegemonik bir liderliğin öznel ve nesnel koşulları ile düzen için genel bir talep yaratan sistemik bir kaosun örtüşmesine modern dünya ekonomisinin egemen hale geldiği 17. Yüzyılda tanık olunmuştur. Bu yüzyılda Batı Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin ortaya çıkardığı karmaşık tablo Hollanda’nın hegemonik bir güç olarak sivrilmelerini sağlayan koşulları içermektedir.

Hollanda’nın Avrupa devletler sistemi ile sınırlı hegemonyasını doğuran en önemli gelişme, Avrupa feodalizminin krizinin bir dışavurumu olarak iç içe geçmiş karmaşık hiyerarşiler üzerine kurulu parçalı iktidar yapısından mutlak monarşilerin egemen olduğu proto-ulus devletler sistemine geçiştir. Mutlak monarşilerin doğuşuyla, Ortaçağ feodalizminin egemenlik alanlarının üst örgütü olan Roma Katolik Kilisesinin otoritesi adım adım çözülmüştür.³ Modern devlet inşasının bir ön adımı olarak mutlak monarşilerin temel özelliği ateşli silahlarla donatılmış kalıcı ordulara ve bürokratik kadrolara dayanmasıdır. Bu yeni iktidar formu, devlet inşasının ağır iktisadi maliyetini karşılamak için kendi uyruklarına ve diğer devletlerin egemenlik alanlarına yönelmiştir. Bu dönemde üretimin ağırlıklı olarak geleneksel köylü ve zanaatkâr emeğine dayalı oluşu uyruklar üzerindeki artı ürün baskısına sınırlar koyarken, teritoryal rekabet (diğer devletlerin egemenlik alanlarına el koyma) temel çözüm olarak görülmüştür (Roll, 1956: 62-64). Teritoryal rekabet 16. Yüzyıldan itibaren kaynağını feodalizmin

çözülüşünde bulan dinsel reformasyonun tetiklediği dinsel çatışmalarla kesişerek tüm Avrupa'yı içine çeken 30 Yıl Savaşlarına yol açmıştır. Bu savaşların mali yükü mutlak monarşiler içinde gelişen kapitalizmin yarattığı yeni toplumsal sınıf kompozisyonunun Krallıklara karşı isyanını tetikleyerek devletler arası ilişkilerde savaşın yol açtığı kaosu daha da derinleştirmiştir. Bu kaos evresi modern devletler arası sistemin başlangıcı kabul edilen Westphalia Barışı ile geçici bir çözüme kavuşturulmuştur. Westphalia Barışı ile yaratılan sistem, yöneticilerin karşılıklı olarak birbirini dışlayan topraklar üzerinde mutlak hükümlanlık haklarını meşrulaştırırken, uyrukların yöneticiler arasındaki çatışmalara taraf olmaması konusunda da bir uzlaşma içermektedir. Bu uzlaşma gelişen kapitalizmin mülkiyet hakkı ve ticaret serbestisi yönündeki taleplerinin devletler arası ilişkiler düzeyinde güvence altına alınması anlamına gelmektedir. Devletler arası sistem açısından ise, egemen devletler üzerinde Papalık gibi bir örgütün veya bir yetkinin varlığı düşüncesi ortadan kalkarken, bunun yerini devletler arasındaki bir güçle belirlenen bir güç dengesi ve devletler arasında işleyen bir uluslararası hukuk almıştır (Arrighi, 1993: 160-161).

Arrighi (1993: 164)'ye göre Westphalia Sistemi ile sonuçlanan kaos evresi Avrupalı yöneticilerin güç mücadelelerinin rasyonel hale getirilmesi yönünde bir genel çıkar yaratmıştır. İspanya'ya karşı bağımsızlık ve dinsel özgürlük mücadelesi içinde Birleşik Eyaletlere önderlik eden Hollanda bu genel çıkara hizmet etmede liderliği ele geçirmek için gerekli eğilim ve isteği ile iktisadi ve askeri güce sahip olan bir siyasal yapı olarak hegemonik bir konum elde etmiş, yeni güç dengesinin yönetiminde, diplomatik girişim ve yeniliklerde önder hale gelmiştir. Hollanda Ortaçağ feodalizminin üst örgütü olan Papalığın siyasi ve ahlaki otorite olma iddialarına karşı, mutlak monarşilerin bağımsız siyasetinin ve bunlar arasında inşa edilecek barışın da teminatı rolünü üstlenmiştir. Kısa zamanda Atlantik merkezli güçlü bir kolonyal imparatorluk oluşturan Hollanda, savaş zamanında bile uluslararası ticaretin sürdürülmesini sağlamak üzere özel girişime geniş bir özgürlük alanı sağlayarak hükümdarların ve halklarının geçim kaynağı olan malların ve savaş araçlarının temininde ortak çıkarları temsil eden bir konum elde etmiştir. Dönemin Batı Avrupa ile sınırlı devletler arası sisteminde ortak çıkar olarak tanımlanan serbest ticaret, aynı zamanda Hollandalı ticaret oligarşisinin çıkarlarını da temsil etmektedir (Wood, 2003: 101). 17. Yüzyılda Amsterdam, Avrupa çapında güçlü bir ticari ve mali ilişkiler ağı oluşturmaya karşın Hollanda'nın hegemonik gücü kısa ömürlü olmuştur. Buna karşılık Dünya Sistemi Kuramının kuramsal öncülleri çerçevesinde devletler arası sistemde hegemonik rolün temel mekanizmalarını sergilemek bakımından önemli bir ilk örnek olarak görülmektedir. İzleyen bölümde, daha kalıcı bir örnek oluşturan İngiliz hegemonyasının oluşumu ve işleyişi hegemonya tartışmaları ışığında ana hatlarıyla tartışılmaktadır.

2. 19. YÜZYIL İNGİLİZ HEGEMONYASI

Hollanda'nın 17. Yüzyıldaki yükselişi, kısa sürede başlıca iki büyük güç olan İngiltere ve Fransa'nın meydan okumasıyla karşılaştı. Bu iki ülkenin 17. Yüzyılın ikinci yarısında Hollanda'yı ele geçirmek için giriştikleri askeri maceralar başarısızlıkla sonuçlandı. Bu noktadan sonra, İngiltere ve Fransa merkantilist politikalar aracılığı ile denizaşırı pazarlar üzerinde Hollanda ve birbirleriyle sert bir rekabete girdiler.

İngiltere, bu rekabette, ana rakibi olan Fransa karşısında önemli bir üstünlüğe sahipti. İngiltere'de 17. Yüzyıl devrimleri ile feodal üstyapı ortadan kaldırılarak, kapitalistleşmiş bir topraklı aristokrasinin kontrol ettiği Parlamento aracılığıyla kapitalist birikimin ihtiyaçlarına uyarlanmış bir yönetim anlayışı egemen hale gelmişti. Toprak sahibi sınıfların burjuvalaşması ve iktidarı ele geçirmesi, mali, ticari ve sınai çıkarlarla toprağa dayalı çıkarlar arasında bir uyum yaratmıştı. Bu nedenle, "kurumları toprak sahibi sınıflar tarafından oluşturulmasına karşın devletin aynı zamanda işadamları sınıfının çıkarı doğrultusunda hareket etmesi şaşırtıcı değildi" (Supple, 1976: 315). İngiltere 1651 yılında hayata geçirilen Kabotaj Yasası (Navigation Act) ile dış ticarete Hollanda üstünlüğünü geriletme yönünde büyük bir başarı elde etti ve Hollanda'nın ticaret ağına meydan okuyan güçlü bir ticaret ağı oluşturdu. Kapitalist İngiliz devleti tarımın ve sanayinin kapitalist örgütlenmesi önündeki engelleri kaldırarak, sanayi devrimine yol açacak iktisadi dinamiği ve toplumsal dönüşümü hayata geçirmeyi başardı.⁴ İngiliz devletinin Fransa ve Hollanda karşısında denizaşırı rekabette bir diğer üstünlüğü beyaz yerleşimciler aracılığı ile teritoryal genişlemeye yönelmesiydi. Beyaz yerleşimciler, Kuzey Amerika ve Karayip Adalarında Afrika'dan taşınan köle emeğiyle işletilen geniş ölçekli çiftlikler kurdular. Bu plantasyonlar Williams (1964: 51-52)'in "üçgen ticaret" adını verdiği bir mekanizmayla İngiliz manüfaktürlerine pazar ve hammadde sağlamanın yanı sıra Avrupa ticaretinde İngiliz tüccarlarının konumunu güçlendiren bir rol oynadı.⁵ Bu ticaretin kesintisiz bir biçimde sürmesi için İngiliz donanması devreye giriyordu. Sanayi Devrimi sonrasında İngiliz devletinin zor aygıtı yalnızca üçgen ticaretin yürütülmesi için değil, İngiliz pamuklu ürünleriyle rekabet edebilecek rakip pazarların (örneğin Hindistan) saf dışı edilmesinde de kullanıldı. Deniz aşırı girişimlerden elde edilen sermaye birikimi, ulusal ekonomi inşasında önemli bir rol oynadı

İngiliz devleti, zor aygıtlarını ve kurumsal kapasitesini kapitalist birikimin hizmetine sunarken 17. yüzyıl ortalarından itibaren denizaşırı pazarlarda İngiltere'nin en büyük rakibi olan Fransa feodal toplumsal ilişkilerin merkezi düzeyde yeniden üretilmesinin ifadesi olan mutlak monarşinin egemenliği altında devlet maliyesi odaklı merkantilist politikalarla İngiltere ile rekabet etmeye çalıştı. Fransız monarşisi tarımda ve sanayide küçük üreticiliği koruma altına alarak, ticaret ve sanayi üzerinde feodal bir

kontrol mekanizması kurarak kapitalist dönüşümün temel engeli haline geldi (Mooers, 1997: 70-72).

İngiltere ve Fransa arasında deniz aşırı koloniler üzerinde süren rekabetin en önemli halkası 1756-1763 yılları arasındaki Yedi Yıl Savaşıydı. İngiltere'nin zaferiyle sonuçlanan bu savaşın ardından İngiltere dünya çapında denizlerdeki üstünlüğünü ve kolonyal gücünü pekiştirdi. Bu savaşlarda iktisadi ve siyasi bakımdan güç kaybeden Fransa, sonu gelmeyen mali krize sürüklendi. Bu kriz, Fransa'da feodal monarşiye karşı tepkileri şiddetlendirerek Fransız Devrimi ile sonuçlanan büyük gelişmelerin önünü açtı.

Fransız Devrimi yarattığı derin sonuçların yanı sıra 18. Yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen sanayi devrimiyle askeri ve iktisadi gücünün doruğuna ulaşan İngiltere'yi dünya liderliği için öne çıkaracak kaotik ortamı da beraberinde getirdi. Napolyon'un askeri seferleri ve blokajlarının, Westphalia sisteminin meşru egemenlik haklarını ve ticaret özgürlüğünü ihlal etmesi İngiltere'ye Avrupalı güçler nezdinde bir ortak çıkar tanımlama olanağı sağladı. Kendi kapitalist dönüşümünü sağlayan 17. Yüzyıl İngiliz Devriminin tatsız anılarını silmeye çalışan İngiltere, Fransız Devrimi'nin yarattığı tehlikeye karşı harekete geçen Avrupa'daki eski rejimlerin muhafazakâr tepkisinin sözcülüğünü üstlendi (Hobsbawm, 1989: 154-155). Napolyon Savaşları ertesinde toplanan 1815 Viyana Kongresinde Avrupalı eski rejimlerle birlikte hareket ederek, Westphalia Sistemi'ne dönüş yönündeki çabalara başarıyla önderlik etti. Böylece Viyana Kongresi'nden I. Dünya Savaşının patlak verdiği 1914 yılına kadar İngiltere'nin yönetimi altında, Polanyi (2000: 35)'nin ifadesiyle “Yüz Yıllık Barış” dönemi başladı.

İngiltere'nin yönettiği devletler arası sistem, Avrupa ile sınırlı olan Westphalia Sistemi'nden farklı olarak daha geniş bir alana yayılmıştı. Fransız Devrimi'nin harekete geçirdiği milliyetçilik cereyanının geleneksel imparatorluklar içinde yol açtığı bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkardığı yeni ulus devletlerin yanı sıra Latin Amerika'da İngiltere'nin desteklediği bağımsızlık hareketleri sonucunda ortaya çıkan yeni ülkelerin de katıldığı yeni devletler arası sistem İngiltere'nin hegemonik liderliği altına bütünüyle yeniden örgütlendi. Bu yeni grup ağırlıklı olarak ticaret burjuvazisi tarafından kontrol edilen devletleri içermektedir. Milliyetçilik ideolojisinin yön verdiği bu devletlerde, devleti ulusal bir varlık değil kendi ailesinin nüfuz alanı olarak gören monarşilerden farklı olarak, yeni ve popüler anlamıyla ulus fikri yerleşmeye başlamıştı (Carr, 1999: 21).

İngiliz hegemonyası altındaki “Yüz Yıllık Barış” döneminin temel dayanağı Avrupa İttifakına dayanan güç dengesi sistemiydi. Avrupa İttifakı ise Londra merkezli örgütlenen yüksek finansın ve İngiliz serbest ticaret ideolojisi ve kurumlarının denetimi altında işliyordu. İngiliz Sanayi devriminin ardından kapitalizmin uluslararasılaşması

farklı düzeylerde ve biçimlerde olsa da tüm dünya ülkelerini piyasanın zorunluluklarına tabi kıldı. Uluslararası borçlanma bu sürecin en önemli piyasa disiplini aracıydı.

İngiliz egemenliğinin başat ideolojisi serbest ticaret doktriniydi. Kuramsal temelleri klasik politik ekonominin kurucuları olan Adam Smith ve David Ricardo tarafından formüle edilen bu doktrin İngiltere'nin Sanayi Devrimiyle büyük bir güç kazanan sanai üstünlüğüyle bağlantılıydı. 19. Yüzyıl İngiltere'sinin keskin gözlemcisi Friedrich Engels (1997: 35-36) 1885 yılında *Commonweal* dergisine yazdığı bir yazıda doktrinin işlevini şöyle özetliyordu:

Serbest ticaret, İngiltere'nin tüm iç ve dış ticari ve mali politikasını, artık ulusu temsil eden imalatçı kapitalistlerin çıkarlarına uygun biçimde yeniden ayarlamak demek oluyordu. Bu işe azimle başladılar. Sanai üretimin önündeki her engel acımasızca yok edildi. Gümrük tarifeleri ve tüm vergi sistemi tepeden tırnağa değiştirildi. Her şey bir amaca, imalatçı kapitalist açısından çok önemli bir amaca dönüktü: Bütün tarım ürünlerinin ve özellikle işçi sınıfının geçim araçlarının ucuzlatılması; hammadde maliyetinin düşürülmesi ve ücretlerin –henüz aşağı çekilmese bile– düşük tutulması. İngiltere, “dünyanın atölyesi” olacaktı; İngiltere için İrlanda ne idiyse, bütün öteki ülkeler de o olacaktı – İngiltere'nin mamul malları için pazar olacaklar karşılığında hammadde ve gıda vereceklerdi. Tarımsal bir dünyanın büyük imalat merkezi olan sanayi güneşinin, İngiltere'nin çevresinde dönen ve sayıları giderek artan tahıl ve pamuk üreticisi İrlanda'lar..

Serbest ticaret doktrini İngiliz sanai üstünlüğü bakımından elzemdi. Serbest rekabetçi bir ekonomik ortamda karlılık doğrudan işgücü maliyetlerinin düşürülmesine ve hammaddelerin ucuza temin edilmesine bağlıydı. Öte yandan İngiliz sanai ürünlerinin satılabilmesi için İngiltere'nin aynı zamanda alıcı olarak dünya pazarında boy göstermesi zorunluydu. İngiltere'nin serbest ticaret doktrinini tam anlamıyla hayata geçirmesi, tahıl ithalatına sınırlamalar getiren Tahıl Yasalarının kaldırıldığı 1846 yılına kadar mümkün olmadı. “Tahıl Yasaları” İngiltere'de siyasal açıdan güçlü olan ve Parlamento'yu kontrol eden toprak sahiplerinin, 1815 yılında tahıl fiyatlarını ve toprak rantlarını artırmak için Parlamento'dan geçirdiği korumacı bir gümrük tarifesi sistemiydi. Bu yasa izleyen 30 yıl içerisinde sanayi kapitalistleriyle toprak sahipleri arasındaki siyasal çekişmenin temel başlıklarından birisini oluşturdu ve dönemin politik ekonomi yazınının merkezi konularından birisiydi.⁶ Yasaya karşı liberal sanayici ve politikacı Richard Cobden öncülüğünde oluşturulan *Tahıl Yasası Karşıtı Birlik*'in (Anti Corn League) etkili kampanyası sonucunda Tahıl Yasaları 1846 yılında kaldırılarak İngiliz iktisadi hegemonyası üzerindeki son engel aşıldı. Bu tarihten itibaren İngiltere tutarlı bir şekilde serbest ticaret politikasını sürdürme yaygınlaştırma olanağı elde etti (Mathias, 1969: 301). Tahıl yasalarının kaldırılmasını izleyen süreçte, İngiliz toprak sahipleri, İngiltere'nin dünya ekonomisinde hegemonyasının sonucu olan ticari ve

finansal üstünlüğü sayesinde kaybettikleri geliri edecek yeni kanallara yöneldiler. Toprak sahibi sınıf bir yandan başta finans olmak üzere hizmetler sektöründe ve profesyonel mesleklerde fırsatlar elde ederken diğer yandan İngiliz İmparatorluğu'nun siyasal elitlerinin yetiştirilmesi için aktif görevler üstlendiler. Ve yüzyıl sonundaki resmi sömürgecilik döneminde yayılcı ve militarist vatanseverlik ideolojisinin üretilmesinde önemli bir rol oynadılar. Cain ve Hopkins (1987: 1-3) "centilmen kapitalizmi"nin ikinci aşaması olarak tanımladığı bu dönemde aristokrat toprak sahipleri elde ettiği bu ayrıcalıklı konum karşılığında sanayicilerin serbest ticaret doktrini ile çatışmaya girmedir. 1873 krizini izleyen dönemde tarımsal ürün fiyatlarındaki büyük çöküşe rağmen korumacılık talep etmedi.

Özetle İngiltere hegemonik bir konuma yerleşirken Cox (1981)'un formüle ettiği ideoloji, kurumlar ve maddi güçler matrisi ile oluşan benzersiz bir tarihsel yapıya sahipti. Sanayi kapitalistleri, İngiltere'nin sahip olduğu devasa ekonomik güç ve ülkenin sahip olduğu esnek kurumların desteğiyle Manchester liberalizminin sağladığı serbest piyasa ideolojisi etrafında tarımsal ve sınıai çıkarlar arasındaki uyumu esas alan bir "tarihsel blok" oluşturdu. Bu tarihsel blok, ülkenin egemen sınıflarını İngiliz hegemonyası projesi etrafında bir araya getirdi. Bu dönemde işçi sınıfı henüz sistemi tehdit edecek bir örgütlenmeye sahip değildi. Ancak, sanayici kapitalistleriyle toprak sahipleri arasında bu büyük uzlaşma sağlanmadan İngiltere'nin hegemonik liderlik için "ortak çıkar" tanımlaması mümkün değildi. Devletler arası sistem için Avrupa Uyumu ile sağlanan "ortak çıkar", sanayi kapitalizminin egemen olduğu, giderek genişleyen piyasa ilişkilerinin yeni bir zorunluluklar alanı yarattığı koşullarda yeterli değildi. Bu nedenle İngiltere, kendi iktisadi ve askeri gücüyle tahkim edilmiş piyasa silahını kullandı.

İngiltere serbest ticaret doktrinini empoze ederken dünyanın farklı bölgeleri için farklı "ortak çıkar"lar tanımladı. Serbest ticaret doktrini ulusal birliklerini ve ekonomilerini yeni inşa eden Avrupalı devletler için İngiliz üretim mallarına, teknolojisine ucuza ulaşmanın bir aracıydı. Yeni oluşan doymamış iç pazarlar ve görece bakir bir dünya pazarının varlığı koşullarında Avrupa devletleri, korumacılık yerine İngiltere'nin "açık kapı" politikasının yararlarına odaklandı.⁷ Serbest ticaret doktrini Latin Amerika'da da İngiliz hegemonyasının temel dayanağıydı. İngiltere 19. Yüzyılın ilk yarısında İspanya'ya karşı Latin Amerika ülkelerinin bağımsızlık savaşlarını destekleyerek bu ülkelerle önemli ticari bağlar kurdu. Bu ülkelerde üretilen birincil ürünlerin en önemli ithalatçısı ve mamul mal ihracatçısı olarak bu ülkelerin siyasal hayatını kontrol eden ticaret burjuvazisi ve plantasyon sahipleriyle "ortak bir çıkar" temelinde hegemonik bir ilişki inşa etti. Birçok Latin Amerika ülkesi iktisadi ve diplomatik açıdan fiilen İngiltere'nin uydusu haline geldi. Bu nedenle bu ülkeler fiilen İngiliz İmparatorluğu'nun parçası olarak görülmeye başlandı. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrası emperyalizm tartışmaları bağlamında Gallagher ve Robinson (1953: 1-2)

tarafından kaleme alınan bir çalışma, İngiltere'nin Latin Amerika'daki fiili konumunu "serbest ticaret emperyalizmi" kavramıyla açıklamış, 19. Yüzyıl İngiliz İmparatorluğu'nu tanımlarken İngiliz kolonilerinden ve Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi Anglo-Sakson yerleşimcilerden oluşan resmi imparatorluğun yanı sıra kağıt üzerinde bağımsız olmalarına karşın İngiltere'nin uyduları haline gelen bu Latin Amerika ülkelerini içeren "gayri-resmi imparatorluk" kavramını önermiştir.

Serbest ticaret doktrinin başarılı bir şekilde işlemesi, bu doktrinin entelektüel ayağını oluşturan Manchester liberalizmini 1850'lerde İngiltere'nin bütün kolonilerin ayrılma hakkını savunmaya yöneltti. Ancak pratikte hegemonyanın diğer yüzü işlemeye devam etti. İngiltere askeri gücü ve diplomatik kapasitesi ile Avrupa'da güç dengelerini denetimi altına alarak kendine yönelebilecek her türlü tehdidi bertaraf etmeyi başardı. Etkin bir diplomasi ve tüm dünya denizlerinde dolaşan İngiliz donanmasının caydırıcı gücünün yanı sıra işgal ve ilhak politikalarıyla serbest ticaret emperyalizminin kesintisiz işlemesi için gerekli zor politikaları hayata geçirildi.

Hegemonya tartışmalarında bir bütün olarak "Yüzyıllık Barış Dönemi" İngiliz hegemonyası ile anılsa da hegemonyanın tanımlayıcı öğeleri dikkate alındığında İngiltere'nin hegemonik döneminin en başarılı kesitinin Tahıl Yasalarının kaldırıldığı 1846 yılından Almanya'nın kapsamlı bir korumacı tarife sistemini hayata geçirdiği 1879 yılına kadar olan dönem olduğu söylenebilir. 1870'lerin başında Prusya'nın önderliğinde ulusal birliğini sağlayan ve ulusal birliği yeni teknolojilere dayalı güçlü bir sanayileşme dalgası ile birleştiren Almanya'nın bir dünya gücü olarak sahneye çıkışı İngiliz sınai ve ticari üstünlüğünü ciddi bir meydan okuma ile yüz yüze bıraktı. Almanya'nın ulusal birliğini sağladığı dönem aynı zamanda kapitalizmin ilk genel krizi olan 1873-1896 Büyük Depresyonunun başlangıç dönemiydi. Almanya krize karşı, ulusal birliğin arkasındaki sınıf koalisyonunu oluşturan ağır sanayiciler ve büyük toprak sahiplerinin talepleri doğrultusunda korumacı politikalara yöneldi. "Demir ile çavdarın evliliği" mecazıyla anılan 1879 Gümrük Tarifeleri tarım ve sanayi ürünlerine yönelik kapsamlı bir korumacı politikalar öngörüyordu (Gourevitch, 1977: 285-294). Korumacılık uluslararası rekabetin bir aracı olarak, en etkin biçimde Almanya'da hayata geçirildi ve buradan hızla diğer gelişmiş ülkelere yayıldı (Clapham, 1968: 211).

19. Yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'nin sınai ve ticari üstünlüğü ABD şahsında bir diğer meydan okumayla yüz yüze geldi. 1861-65 yılları arasındaki İç savaşın ardından ulusal birliğini pekiştiren ABD, korumacı ve tekelci politikalara yaslanarak güçlü bir iç pazar temelinde, yeni teknoloji ve organizasyon yöntemlerine dayalı sağlam bir sınai ekonomi inşasına yöneldi.

İngiltere 19. Yüzyıl son çeyreğinde ABD ve Almanya'nın sınai rekabetinin yanı sıra Büyük Depresyonun sonuçlarından da büyük ölçüde etkilendi. Kalıcı bir

deflasyonist eğilim şeklinde kendini açığa vuran kârlılık krizi nedeniyle mal ticaret alanında hızla yaygınlaşan korumacı politikalar karşısında İngiltere geleneksel serbest ticaret politikasını değiştirmede. ABD ve Almanya karşısında sınai üstünlüğünü yitirme pahasına serbest ticarete ısrar etti. Serbest ticaret politikası 1870'lerden itibaren İngiliz mal ticaret dengesinin açık vermeye başlamasına neden oldu. İngiltere, dünya ekonomisi üzerindeki ticari ve mali tekeli sayesinde mal ticaretindeki açığı, sigortacılık, navlun gelirleri ve komisyon gelirleri gibi görünmeyen kalemlerdeki fazlalarla ve dış yatırımlardan elde ettiği karlarla fazlasıyla telafi etmeyi başardı (Mathias, 1969: 305; Hobsbawm, 1998: 139). Altın standardı burada İngiliz hegemonyasının zayıflayarak da olsa etkisini sürdürmesinde büyük bir rol oynadı. Büyük Britanya altın standardının yaygınlaşmasıyla 1871 yılında parasal hegemon statüsüne yükseldi. Altın standardı döneminde İngiltere, finansal sermayenin büyük ihracatçısı oldu. Londra, dünya altın, para ve finans piyasalarının merkezi haline geldi. Bu durum, diğer ülkelerin altın standardını benimsemesi için önemli bir gerekçe oluşturdu. Paris, Berlin ve diğer finans merkezleri açısından, Londra'dan kazançlı mali iş çekmek için İngiltere'nin altın standardını benimsemek zorunluydu. Altın standardı hem işlem maliyetlerini azaltıyor hem de kredibilitateyi ve güvenli finansal politikaları temsil ediyordu. Londra, kısa ve uzun vadeli kredi sağlayan başlıca merkez durumundaydı. İngiltere açısından Londra'nın sunduğu finansal kolaylıklar ucuz kredi sağlıyor ve İngiliz sterlininin gücünü artırıyordu. 1870-1913 yılları arasında dünya ticaretinin % 60'ı sterlin cinsinden düzenlenmiş ödeme araçlarıyla finanse edilmişti. Ne var ki artan uluslararası rekabet ve savaş altın standardının sonunu getirdi. İki savaş arası dönemde altın standardının yeniden canlandırma yolundaki çabalar başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun temel nedeni İngiliz ekonomisinin uluslararası ödemeler sisteminin yükünü taşıyacak dinamizmden yoksun oluşuydu. İkinci neden ise altın standardının işlemesi için başvurulmuş emekçileri yoksullaştırıcı uyarılama politikalarının (vergileri artırma, kamu harcamalarında kesintiye gitme ve faiz artırımı politikaları) örgütlü emeğin yükselen gücü karşısında siyasal risklerinin artmış olmasıydı. İki savaş arası dönemde uluslararası kapitalist ekonomi içinde ödemeler sistemini yeniden istikrara kavuşturmak için bir dizi girişimde bulunulmasına rağmen kalıcı bir çözüm bulunamadı ve 1931 yılında İngiltere'nin altın standardını resmen terk etmesiyle altın standardı sona erdi. (Cohn, 2012: 140-141).

İngiltere dünyayı yönetme işlevini 19. Yüzyıl sonuna kadar sürdürdü. Ancak 1870'lerden itibaren ulusal birliğini sağlayan Almanya'nın dünya gücü olarak konumunun yükselmesiyle Avrupa ve dünya güç dengesi üzerindeki denetimini yitirmeye başladı. I. Dünya Savaşı sonunda İngiltere'nin hegemonik gücünün sona erdiği açık hale gelmişti. İki savaş arası dönem, devletler arası sistemde kaosun derinleştiği, uluslararası ödemeler sisteminin bir türlü istikrara kavuşturulmadığı ve derinleşen kriz karşısında uluslararası ticaretin korumacılığın yaygınlaşmasıyla durma noktasına geldiği bir dönemdi. ABD hegemonyası bu ortamda gündeme geldi. ABD, 20. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'nin rolünü üstlenmek üzere hazırlıklara başladığında,

selefinden oldukça farklı bir dünyayı yöneteceğinin farkındaydı. İzleyen bölümde ABD hegemonyasına ön gelen dönemde ABD'nin, uluslararası ekonominin ve devletler arası sistemin temel özellikleri ele alınmakta ve ABD hegemonyasının başlıca dayanakları tartışılmaktadır.

3. 20. YÜZYIL ABD HEGEMONYASI

ABD, İngiltere'nin serbest ticaret doktrinine bağlı, köle emeğine dayalı Güney Eyaletleri ile ülkenin geleceğini sınai gelişimde gören Kuzey Eyaletleri arasında 1861-65 yılları arasında gerçekleşen iç savaşta Kuzey güçlerinin zaferinin ardından korumacı tarifeler ve tekeli uygulamalarla, kıtasal ölçekte geniş bir iç pazara yaslanarak güçlü bir ekonomi inşa etti. ABD coğrafi genişliği ve geniş doğal kaynak rezervleriyle pazar ve hammadde için dış dünyaya yönelmek zorunda değildi. ABD ekonomisi yükselen bir birikim merkezi olarak başta Avrupa ve uzak doğu olmak üzere tüm dünyadan emek, sermaye ve girişimi kendine çekerek sahip olduğu doğal kaynak ve pazar avantajını güçlü bir ekonomi inşa etmede kullandı. Bu süreçte, ABD, İngiltere'nin serbest ticaret doktrinindeki ısrarından büyük ölçüde yararlandı. Bu süreçte ABD'nin İngiltere karşısındaki üstünlüğü daha belirgin hale geldi. 1880'de İngiltere'nin dünya sanayi üretimindeki payı %22,9 iken bu oran 1913'te %13,6'ya geriledi. Buna karşılık ABD ekonomisi 1913 yılında dünya sanayi üretiminin %32'sini gerçekleştiriyordu (Kennedy, 1988: 228). ABD'nin, coğrafi olarak yalıtılmış konumu nedeniyle Avrupa güç mücadelelerinin dışında kalması ve kıtasal ölçekteki bir egemenlik sahasında iç kolonizasyona odaklanması (Orta ve Batı bölgelerin yerleşime açılması) nedeniyle kolonyalist politikaların dışında kalması 20. Yüzyıldaki dünya liderliği için hayli elverişli bir konum sağladı. 19. Yüzyıl başlarında hayata geçirdiği Monroe Doktrini uyarınca, anti-kolonyalizm, başka ülkelerin egemenlik alanlarına karışmama ve izolasyonizm politikalarını benimsemesi I. Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan sistemik kaos ortamında ABD'ye önemli bir avantaj sağladı (Kiernan, 1978: 11). Bu sistemik kaosun en önemli vechesi 1917 Ekim Devriminin zaferiyle güç kazanan işçi sınıfı enternasyonalizmi ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin koşulsuz savunusuna dayanan anti-emperyalizmdi. Bu gelişmeler kapitalist dünyada özellikle kolonyalist güçlerde büyük bir paniğe yol açtı. I. Dünya Savaşı sonrasındaki sistemik kaosun bir diğer vechesi ulusal birliğini 19. Yüzyıl sonlarında geleneksel yönetici sınıflarla yükselen burjuvazinin uzlaşması yoluyla gerçekleştiren Almanya, İtalya ve Japonya gibi güçlerin dünya güç dengesini tehdit eden saldırgan bir ittifak oluşturmasıydı. Bu ittifakın karşısında eski serbest ticaret emperyalizminin devamından yanan olan İngiltere ve Fransa yer alıyordu. Almanya ve müttefikleri II. Dünya Savaşında kendi yayılma amaçlarının önünde en büyük engel olarak gördükleri Sovyet gücünü ortadan kaldırmak için ve kaynakların yeniden bölüşümünü sağlamak için İngiltere ve Fransa ile çatışma yoluna girdiler. Bu çatışma iki savaş arası döneme damgasını vuran Büyük Depresyonla dünya piyasasının tümüyle çözülmesi ve

Westphalia sisteminin bütün ilke kural ve normlarının daha önce görülmemiş bir şekilde ihlal edilmesiyle doruk noktasına ulaştı. II. Dünya Savaşı, öncesi ve sonrasıyla sömürgelerdeki ulusal kurtuluş mücadelelerine büyük bir ivme kazandırdı. Sonuçta, savaş ve devrimler 19. Yüzyılın son kalıntılarını ortadan kaldırdı (Arrighi, 2000: 108-109).

ABD savaş sonrasında 19. Yüzyıl başlarında İngiltere'nin yaptığı gibi Westphalia sisteminin ilke kural ve normlarını yeniden kurmak amacıyla önce devletler arası sisteme önderlik ederek sonra da yeniden kurduğu bu sistemi yeniden yapılandırmaya ve yönetmeye devam ederek hegemonyayı elde etti.

Geçmişte kendi bağımsızlığını Britanya İmparatorluğu'ndan kazanmış olma tecrübesine sahip olan ABD'nin kolonyal imparatorluk fikrine şiddetle karşı olması ve "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesine sahip çıkması hegemonyanın en önemli veçhelerinden birisiydi. (Gamble, 2007: 38). Bu bağlamda dünya çapında sömürgelerin ortadan kaldırılması ve bütün ulusların eşit hakka sahip olarak Genel Kurul çatısı altında toplandığı Birleşmiş Milletlerin kuruluşu ABD'nin hegemonik liderliğini destekleyen bir gelişme oldu. Bu gelişme ABD hegemonyasının 19. Yüzyıl İngiliz hegemonyasından en önemli farkını oluşturmaktadır. İngiliz hegemonyası altında devletler arası sistemi yönetmek için devlet gücünden özerk bir örgütlenme bulunmuyordu. 19. Yüzyılda uluslararası hukuk ve güçler dengesi Westphalia'dan beri olduğu gibi devletlerin üzerinde değil devletler arasında işliyordu. Avrupa ittifakının, yüksek finansın ve dünya piyasasının işleyişi devletlerin üzerinde yer almasına karşın, bunlar örgütsel olarak İngiltere'nin dünya gücünün birer fonksiyonu olarak işlev gördüler. Buna karşılık BM aracılığıyla ABD hegemonyasının örgütsel yapısı, egemen devletlerin kendi aralarında ve yurttaşlarıyla ilişkilerini kendilerinin uygun gördükleri şekilde düzenleme haklarını ve güçlerini büyük ölçüde kısıtladı (Arrighi, 2000: 112).

ABD'nin hegemonyasının bir diğer veçhesi Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı sonrasında genişleyen nüfuzu karşısında gelişmiş kapitalist dünyanın ve azgelişmiş ülkelerin emekçilerine refah ve kalkınma vaadiydi. Bu vadin gelişmiş ülkelerin yöneticileri nezdindeki anlamı Büyük Depresyonu izleyen dönemde dünya ticaretini durma noktasına getiren rekabetçi devalüasyonların ve korumacı tarifelerin kaldırılması ve spekülatif sermaye hareketlerinin kontrol altına alınması, ticaret ve doğrudan yabancı yatırımların iş dünyası ilkelerine göre iş adamları tarafından engelsizce hayata geçirilmesiydi. 1931 yılında çöken uluslararası finansal sistem ve ardından gelen uzun gerileme dönemi, yeni bir uluslararası ekonomi düzen ihtiyacını gündeme getirmiş ve herhangi bir gelişmiş ülkenin ABD'nin işbirliği olmadan böyle bir düzenin oluşturulmasını önermesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştı (Gill, Law; 1988: 131-133). Derin bir krizin ertesinde serbest girişim sisteminin işlenmesi ve serbest

ticaretin yeniden tesisi için gerekli uluslararası ekonomik mekanizmaların inşası zorunluymdu.

ABD'nin, böylesi bir yeniden yapılanmaya öncülük etmek üzere hegemonik liderliği üstlenmesi için gerekli ideoloji 1930'larda Roosevelt döneminde hayata geçirilen müdahaleci liberal deneyim içerisinde giderek belirginleşti. Öte yandan iç savaşı izleyen dönemde belirgin hale gelen pragmatik ve esnek *Amerikanizm* ideolojisi, tekelci kapitalizmin egemen olduğu bir dünyada ABD'ye bir dünya liderliği için avantaj sağlıyordu. Gramsci (2010: 344-346)'nin "Amerikanizm ve Fordizm" başlıklı notlarında "ussal bir demografik bileşim" temelinde ortaya çıktığını söylediği bu ideoloji, ABD'nin tarihsel gelişimine içkindir. Amerikan toplumu, feodal bir geçmişe sahip olmadığı için Avrupa toplumlarında patrimonyal ilişkiler temelinde varlığını sürdüren toprak sahipleri, geleneksel tüccarlar, din adamları ve bürokrasi gibi burjuva ilerlemenin önünü tıkayan asalak sınıflar burada yoktur. ABD'nin "büyük tarihsel ve kültürel gelenekleri"nin olmayışı da, böylesi bir yükten özgürleşmesini sağlamış, esnek ve pragmatik iş hayatı kültürünün Amerikan toplumuna nüfuz etmesine, Fordist emek denetiminin görece kolay bir şekilde hayata geçirilmesine imkan vermiştir. Sermayenin Fordist emek denetimi yoluyla "emek üzerindeki gerçek boyunduruğu"nun güç kazanması, ABD işçi sınıfının hegemonik projeye eklemlenmesini sağlamıştır.

Amerikan yönetici elitleri arasında 1930'ların ekonomik krizi içinde belirgin hale gelen ABD hegemonyası fikri, savaş sırasında askeri harcamalar yoluyla sağlanan güçlü toparlanma ile sağlam bir temele kavuşmuş, bu çerçevede ABD, Temmuz 1944'te daha II. Dünya Savaşı sürerken, savaş sonrası dünya düzeninin temellerinin atılacağı bir uluslararası konferans düzenlenmesine öncülük etmiştir. ABD'nin New Hampshire bölgesindeki Bretton-Woods kasabasında toplanan konferansta eski hegemonik güç olan İngiltere'yi J. M. Keynes temsil etmiş, konferansa Keynes'in tezleri ile ABD'nin tezleri arasındaki rekabet damgasını vurmuştur. Keynes'in tezleri, ABD liderliğinde olacağı açık olan yeni uluslararası düzenin, eski hegemon İngiltere'nin çıkarlarını korumayı amaçlayan bir Anglo-Amerikan ittifakı ekseninde oluşturulması niyetini yansıtıyordu. Sonuçta konferansa ABD Ticaret Bakanı White'ın sunduğu plan kabul edildi. White'ın sunduğu plan bir istikrar fonu, bir dünya bankası ve dolara dayalı altın standardı öneriyordu. Bu kurumların her biri ABD denetiminde olacak, dünyanın önderliği ABD'nin istediği koşullarda sağlanacaktı (Gamble, 2007: 41). Konferans sonucunda uluslararası ödemeler sistemini düzenleyen IMF (Uluslararası Para Fonu) ve daha sonradan Dünya Bankası olarak anılacak olan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) adlı iki kurum oluşturuldu. IMF'nin kuruluşu ile altın standardına dayalı sabit kur sistemi hayata geçirildi. Kurulan mali sisteme göre ise, ABD doları, altına sabitlendi ve diğer ülke paraları da dolara göre fiyatlandırıldı. Böylece ABD doları dünya çapında rezerv para niteliği kazandı.

Bretton-Woods sistemiyle hayata geçirilen parasal rejim bir tür uluslararası Keynesçilik öneriyor ve ortaya çıkan ödemeler dengesi açıklarını çözecek bir kreditor sağlıyordu. Aynı zamanda IMF gözetiminde gerçekleştirilecek devalüasyonlar yoluyla altın standardında var olmayan bir politika esnekliği getiriyordu (Cohn, 2012: 143-145). Bretton Woods Anlaşmasıyla kurulan Dünya Bankası ise yıkılan ekonomilerin onarım ve kalkınma çabalarına mali kaynak sağlamakla görevlendirildi. Ancak ABD soğuk savaş ortamında Batı Avrupa ekonomilerinin yeniden yapılandırılması için Truman Doktrini doğrultusunda Marshall Yardımlarına başvurduğu için DB daha ziyade az gelişmiş ülkeler için kalkınma programları hazırlamakla ilgilenmeye başladı.

ABD hegemonyasının gelişmiş ülkeler için kabul görmesinin iktisadi koşulu ABD'nin sağladığı sermaye malları, krediler ve pazar olanaklarıydı. ABD sınai gücü ve teknolojik kapasitesi ile kapitalist ekonominin dümeninde yer alacaktı. Bir ülke bir oy ilkesine dayalı BM kurumlarından farklı olarak IMF ve DB'nin başta ABD'in kendisi olmak üzere az sayıda gelişmiş ülkeye (kotalara katkı oranında) karar mekanizmasında anahtar rol veren eşitsiz kurucu sözleşmesi, ABD hegemonyasının uluslararası kuruluşlar eliyle pekiştirilmesini sağladı.

ABD hegemonyası altında işleyen kapitalist ekonominin gelişmiş dünyanın emekçi yığınları nezdinde meşruluğunu sağlayan temel ise, refah devleti uygulamalarıydı. Bu politikalar, bir yandan Sovyet tehdidi, diğer yanda güçlü sosyalist partilerin ve sendikaların varlığı koşullarında, savaş sonrası yüksek büyüme hızlarının mümkün kıldığı ödünlerdi. Az gelişmiş dünya açısından ise, hegemonya, Sovyetler Birliği ile bu ülkeler üzerindeki nüfuz savaşının bir parçası olarak ABD kredileri ile finanse edilen kalkınma programlarına dayalı olarak inşa edildi. Bu programlar, IMF'nin istikrar programlarıyla birlikte ABD öncülüğünde oluşturulan yeni uluslararası işbölümünün tahkim edilmesinde önemli bir rol oynadı. Bu dönemde kimi Orta ve Latin Amerika ülkeleri ile kimi Uzak Asya ülkeleri ABD'nin ve gelişmiş Avrupa ekonomilerinin büyük firmalarının doğrudan yatırımlarıyla bağımlı bir sanayileşme yoluna girdi (Schwartz, 2010: 241-242).

19. Yüzyıl İngiliz hegemonyasının dünya piyasasının ve finans ağının yönlendirici gücü ile sürdürülmesine karşılık, ABD hegemonik gücünün ürünleri olarak yaratılan IMF ve DB gibi kuruluşlar uzun dönemde hegemonik dünya düzeninin genişlemesine ve yeniden üretilmesine yönelik kuralları somutlaştıran bir rol oynadılar. Bu kuruluşların bir diğer işlevi ise dünya düzeninin normlarını ideolojik olarak meşrulaştırmaktı. Bu kuruluşlar eliyle bir yandan çevre ülkelerden elit devşirilirken diğer yandan karşı hegemonik düşüncelerin absorbe edilmesi için gerekli müktesebat yaratıldı (Cox, 1983: 172-173).

Tablo 1. 19. Yüzyıl İngiliz Hegemonyası ve 20. Yüzyıl Amerikan Hegemonyası

Karşılaştırma Ögeleri	19. Yüzyıl İngiliz Hegemonyası	20. Yüzyıl ABD Hegemonyası
<i>Karakteristik Piyasa Yapısı</i>	Serbest Rekabetçi	Tekelci
<i>Üretim</i>	Hafif Tüketim (Tekstil) ve Ağır Sanayi	Elektronik ve Sentetik Materyaller
<i>Sermaye İhracı</i>	Para Sermaye ve Ticarete Yönelik Altyapı Yatırımları Şeklinde Doğrudan Sermaye İhracı	Üretken Sermaye İhracı
<i>Uluslararası İşbölümü</i>	İmalatçı Merkez - Birincil Ürün Üreten Çevre	Teknoloji Yoğun Merkez - Emek Yoğun Çevre
<i>Parasal Sistem</i>	Altın Standardı	Bretton Woods Sistemi
<i>Parasal Otorite</i>	<i>Haute</i> Finans	IMF
<i>İdeoloji</i>	Manchester Liberalizmi Serbest Ticaret Emperyalizmi	İçkin (Embedded) Liberalizm Serbest Girişim Sistemi
<i>Hegemonyaya Öngelen Sistemik Kaos</i>	Fransız Devrimi Devrim Çağı (1789-1848)	Sovyet Devrimi Avrupa Güçler Dengesinin Dağılması
<i>Hegemonik Gücün Devletler arası Sisteme Sunduğu "Ortak Çıkar"</i>	Burjuva Milliyetçiliği	Self Determinasyon
<i>Devletler Arası Sistemin Düzenleyici Mekanizması</i>	Avrupa İttifakı	Birleşmiş Milletler
<i>Hegemonyanın "Asrı Saadet" Dönemi</i>	1846-1879	1945-1965

Sonuç olarak ABD, kendi liderliğinde oluşturulacak bir hegemonik düzenin inşası için gerekli "uluslararası tarihsel blok"u büyük bir dikkatle oluşturmayı başardı. Bu tarihsel bloğu bir araya getiren ideoloji, serbest girişim sistemi ve liberal demokrasiydi. Sovyet tehdidinin ayakta tuttuğu bu uluslararası tarihsel blok, ulusal kapitalist çıkarlar açısından ABD'nin sağladığı kredi ve pazar olanakları, tabii sınıflar ve halklar açısından ise refah devleti, kalkınma vaadi ve ulusal egemenliğe saygı gibi ortak çıkar öğeleriyle meşrulaştırıldı.⁸ Hegemonik bir düzen inşasında ABD'nin entelektüel ve moral üstünlüğünü sağlayan en önemli öğe, kolonyalist bir geçmişe sahip olmayışı, Wilson'dan bu yana ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesine sadık kalması ve en önemlisi pragmatik Amerikan ideolojisinin taşıyıcılığı yapan ABD üniversitelerinin sunduğu geniş bir uzmanlar havuzundan oluşan entelektüel sermayesiydi. Öte yandan Amerikan kültür endüstrisi hegemonik düzenin ideolojik yeniden üretimi için güçlü bir dayanak oluşturuyordu.

Hegemonik liderliğin en önemli zor aygıtı ise Sovyet tehdidine karşı bir Atlantik ittifakı olarak tasarlanan NATO'ydu. NATO soğuk savaş döneminde ABD öncülüğünde Batı bloğunun ortak askeri paketi olarak işlev gördü. Ancak NATO'dan bağımsız olarak ABD, kurduğu ittifaklar ve tüm dünyaya yayılmış üsleriyle kendi oluşturduğu

uluslararası sistemin jandarmalığını üstlenirken 19. Yüzyılda tüm dünya denizlerinde gezen İngiliz donanmasına kıyasla daha esnek ve daha masrafsız bir güvenlik stratejisini hayata geçirdi (Gamble, 2002: 132).

Savaş sonrası ABD hegemonyasının asr-ı saadet dönemi (*belle époque*) 1960'lardan itibaren Batı Avrupa ve Japonya ekonomilerinin toparlanmasının ardından ciddi sorunlarla yüz yüze geldi. ABD'nin doların uluslararası rezerv para rolünü istismar ederek sürdürdüğü gevşek maliye politikaları ve kronik dış açıkları Bretton Woods sisteminin sonunu getirdi. 1971 yılında Bretton Woods sisteminin çöküşü ABD hegemonyasının klasik dönemini sona erdirdi.

SONUÇ YERİNE: İKİ HEGEMONİK LİDERLİĞİN KARŞILAŞTIRMASI

Modern kapitalizmin yaklaşık iki yüzyıllık tarihi boyunca sırasıyla İngiltere ve ABD'nin liderliğinde biçimlendiği görülmektedir. Bu iki ülke iki farklı yüzyılda uluslararası sistemin ve ekonominin norm kural ve ilkelerini belirleyen bir liderlik icra edebilmiştir. Kapitalist gelişmenin birbiriyle rekabet halindeki farklı kapitalist grupları ifade eden farklı ulus devletler temelinde geliştiği göz önüne alındığında, lider ülkenin yönetici konumunun diğer devletlerin meydan okumasıyla karşılaşması kaçınılmazdır. Bu durum araştırmacıların dikkatini hegemonik liderliğin yer değiştirmesinin mekanizmalarını açıklamaya yöneltmiştir. Son iki yüzyıllık deneyime hegemonya tartışmaları çerçevesinde bakıldığında, karşımıza çıkan ilk gerçek, tam anlamıyla hegemonik liderliğin ancak özel koşulların çakıştığı kısa dönemler için icra edilebildiğidir. Ancak hegemonik devletin sahip olduğu konumu kurumsallaştırma başarısına bağlı olarak, hegemonya zayıflasa bile başat (dominant) devlet olarak devletler arası sistem ve uluslararası ekonomik sistemi yönetmeye devam etmesi ya da kendisi olmadan bir karar alınamayan bir üstünlüğü sürdürmesi olanaklıdır.

19. ve 20. Yüzyıl İngiliz ve Amerikan hegemonyalarını karşılaştırırken dikkate alınması gereken ilk öge, iki devletin kapitalizmin farklı aşamalarında farklı devletler arası sistemler üzerinde hegemonik liderlik icra etmiş olmasıdır. 19. Yüzyıl İngiliz hegemonyası, kapitalist gelişmenin Batı Avrupa ile sınırlı olduğu bir ortamda doğmuş, İngiltere kapitalist gelişmenin merkantilist aşamasında oluşturduğu ticari ağı aracılığıyla kendi etrafında bir uluslararası iktisadi işbölümü ve güç dengesi oluşturmuştur. Kapitalist gelişmenin kolonyalist miras temelinde gelişen bu erken aşamasında İngiltere, oluşum halindeki az sayıdaki ulusal ekonomilerden oluşan sistemi, liberal ideoloji ve piyasa zorunlulukları tarafından desteklenen iktisadi ve diplomatik gücüyle yönlendirerek bir hegemonik rol icra etmiştir.

20. Yüzyıl Amerikan hegemonyası ise daha karmaşık bir uluslararası ekonomiye ve daha kalabalık bir devletler arası sisteme liderlik etmiştir. ABD hegemonyası döneminde, kapitalizmin dayandığı teknolojik ve örgütsel temel 19. Yüzyıldan tümüyle farklıdır. İngiltere başta olmak üzere 19. Yüzyılın sanayileşmiş az sayıda ülkesi ağırlıklı olarak meta ihracatına dayalı bir birikim stratejisi izlerken 20. Yüzyılda özellikle iki savaş arasındaki istikrarsız dönemin ardından iç pazardaki talebin yönetimi büyük bir önem kazanmıştır. 20. Yüzyılda bilimsel iş idaresi ilkelerine göre yönetilen dev firmaların egemen olduğu gelişmiş kapitalist ekonomilerde, kitlesel üretim 19. Yüzyıla göre büyük bir önem kazanmış ve bu çerçevede para ve maliye politikaları aracılığıyla efektif talebin yönetimi gerekli hale gelmiştir. Öte yandan örgütlü emeğin siyasi partiler ve sendikalar yoluyla bölüşüm ilişkilerine doğrudan müdahalesi, devletin ekonomideki rolünü artırmış, dış dengesizliklere karşı uyarılma mekanizmalarının kurala bağlanmasını zorunlu hale getirmiştir.

19. Yüzyılda devletler arası sistemin iktisadi veçhesi dış borç, ticaret ve ticarete yönelik altyapı yatırımlarına odaklanan sermaye ihracına yönelikken, 20. Yüzyılda üretken sermaye ihracı ya da üretime yönelik doğrudan yatırımlar büyük bir önem kazanmıştır. Sermayenin artan uluslararasılaşma düzeyine koşut olarak uluslararası eşitsiz işbölümü nitelik değiştirmiş, II. Dünya Savaşı sonrasında sanayileşmenin doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla az gelişmiş dünyaya yayılmasıyla, uluslararası hiyerarşinin yeniden üretimi için bağımlı ülkelerin uygulayacağı iktisat politikalarının gelişmiş ülkeler lehine merkezi düzeyde tasarımı hegemonik liderliğin temel işlevlerinden birisi haline gelmiştir. ABD hegemonyası, 19. Yüzyılın *laissez faire* kapitalizminin yerine, kapitalizmin karşılaştığı en büyük krizin ardından benimsenen Keynesyen politikalar çerçevesinde yönetilen bir kapitalizmin egemen olduğu bir iktisadi ortamda hayata geçmiştir.

ABD'nin Bretton Woods Anlaşmasıyla oluşturduğu kurumlara ve tanımlanmış kurallara dayalı hegemonyası 1970'li yıllardan itibaren toparlanan Avrupa ve Japon ekonomilerinin meydan okumasıyla sona ermiş, hegemonya en azından görünüşte yerini The Trilateral Commission vb. platformlar aracılığıyla zengin Kuzey ülkeleri arasında paylaşılan bir liderlik dönemine bırakmıştır. Bu dönemde sabit kur sisteminden esnek kur sistemine geçiş doların uluslararası rezerv para işlevini ortadan kaldırmamış, ABD ekonomisinin dünya ekonomisi içindeki ağırlığı ve rekabet gücü doların konumunu sürdürmesini sağlamaya devam etmiştir. ABD hegemonyasının güçlü meydan okumalarla karşılaştığı bu dönem boyunca ABD finansal gücüne yaslanarak ve "Washington Uzlaşması" başlığı altında neoliberal politikaların dünya çapında hayata geçirilmesine öncülük etme misyonunu üstlenerek başat konumunu sürdürmeyi başarmıştır. Bu son dönemin hegemonya tartışmaları çerçevesinde değerlendirilmesi ise başka bir çalışmanın konusu olmak durumundadır.

NOTLAR

¹ Bu konuda yararlı bir özet için bkz. Bieler ve Morton (2004).

² Arrighi (2002) *Uzun Yirminci Yüzyıl* adlı çalışmasında kapitalizmin tarihinde hegemonik güçlerin yer değiştirmesini hegemonik gücün oluşum ve olgunluk sürecini niteleyen maddi genişleme, gerileme sürecini niteleyen finansal genişlemeyi içeren “sistemik birikim çevrimleri” analizi çerçevesinde ele alır. Ne var ki bu çerçevede bir tartışma, 1970 sonrası ABD hegemonyasının statüsü üzerine yürütülen ve bu yazının kapsamını aşan geniş bir tartışmanın aktarılmasını gerektirmektedir.

³ Mutlak monarşilerin hangi toplumsal sisteme ait bir iktidar biçimi olduğu ya da sınıf karakteri ünlü *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Tartışmaları*'nın önemli başlıklarından birisidir. Bu konuda bkz. Sweezy et al. (1978). Perry Anderson (1974: 19) bu tartışmaya mutlakçı devletin kökenlerini konu alan çalışmasında şu yorumla katkıda bulunur: ...“*Feodal lordların sınıf egemenliği serfliğin yavaş yavaş ortadan kaybolmasıyla doğrudan tehlike altına girdi. Sonuç, feodalizme özgü siyasal-yasal baskının köy toplumunun moleküler düzeyinden merkezi ve askeri bir düzeye taşınmasıydı : Yani Mutlak Monarşi.*”

⁴ İngiliz Devriminin klasikleşmiş bir yorumu için bkz. Hill (2005).

⁵ Üçgen ticarete İngiltere'den başta tekstil olmak üzere zanaat ürünleri ile dolu olarak hareket eden İngiliz filoları Batı Afrika kıyılarında bu malların bir bölümünü köle karşılığında satıyor, buradan satın aldıkları köleleri Amerika'daki ve Karayipler'deki plantasyon sahiplerine satmak üzere yenedünyaya hareket ediyordu. Amerika'ya geldiklerinde, ellerindeki köleleri büyük toprak sahiplerine satıyor, ve gemilerini İngiliz tekstil manüfaktürlerinde hammadde olarak kullanılan pamuk, tütün, pirinç, şeker gibi ticari tarım ürünleri ile doldurarak yeniden İngiltere'ye dönüyorlardı. Bu ürünlerin bir bölümü de Avrupa pazarlarına ihraç ediliyordu. Bu ticareti *Capitalism ve Slavery* adlı kitabında ayrıntılı bir şekilde ele alan Eric Williams, 1962 yılında bağımsızlığına kavuşan İngiliz kolonisi Trinidad ve Tobago'nun ilk başbakanıdır. Koloniciliği ahlaki olarak mahkum eden bu kitap ülkenin bağımsızlık mücadelesinde büyük bir rol oynamıştır.

⁶ Bu tartışmalar başta Ricardo olmak üzere dönemin iktisatçıların çalışmalarında merkezi bir yer teşkil eder. Bkz. Kanth, (1986).

⁷ Örneğin Louis Napolyon döneminde Fransa, İngiltere ile karşılıklı olarak tarifeleri indirmeyi öngören kapsamlı bir serbest ticaret anlaşması imzaladı. 1860 yılında imzalanan ve Cobden-Chevalier Anlaşması diye bilinen bu anlaşmada, İngiliz heyetine Tahıl Yasaları'nın kaldırılmasında büyük rolü olan Richard Cobden başkanlık etti (More, 1997: 132).

⁸ Sovyetler Birliği liderliğinde güçlü bir karşı kutbun varlığı ABD hegemonyasının en önemli dayanaklarından birisidir. Benzer durum 19. Yüzyıl İngiliz hegemonyası dönemi için geçerli değildir. Bu farklılık hegemonya tartışmaları bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Dünya Sistemi Kuramcıları Sovyet sosyalizmini farklı bir toplumsal sistemin yarattığı bir tehlike olarak değil, rakip merkezden hegemonik merkeze yönelik bir meydan okuma olarak yorumlamıştır (Chirot ve Hall, 1982: 86). Buna karşılık Neo-Gramsciyen Okul, kendi içindeki farklı yorumlarla birlikte Sovyetler Birliğini sosyalist bir deneyim olarak görür. Sözelimi Cox (1991) , SSCB'nin tarihe karıştığı yıl kaleme aldığı değerlendirmede, reel sosyalizm deneyiminin bireylerin yanlış politikaları açısından değerlendirilmesine de, bu deneyimin sosyalist olmadığı gerekçesiyle eleştirilmesine de karşı çıkar. Ve bu deneyimin Marksist tarihsel inceleme kategorileri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Bu konuda ayrıca bkz. Van Der Pijl (1993).

KAYNAKÇA

- Anderson, P. (1974), *Lineages of Absolutist State*, London: New Left Books.
- Arrighi, G. (1993), "Three Hegemonies of Historical Capitalism", in S. Gill (ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, New York: Cambridge University Press, 148-185.
- Arrighi, G. (2000), *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Çev., R. Boztemur, Ankara: İmge.
- Bieler, A., A.D. Morton (2004), "A Critical Theory Route to Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations", *Capital&Class*, 28 (1), 85-113.
- Burnham, P. (1991), "Neo-Gramscian Hegemony and the International Order", *Capital&Class*, 15 (3), 73-92.
- Brenner, R. (1977), "The Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review I*, 104, 25-92.
- Cain, P.J., A.G. Hopkins (1987), "Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas II: New Imperialism, 1850-1945", *The Economic History Review*, 40 (1), 1-26.
- Carr, E.H. (1999), *Milliyetçilik ve Sonrası*, Çev., O. Akinhay, İstanbul: İletişim.
- Chirot, D., T.D. Hall (1982), "World-System Theory", *Annual Review of Sociology*, 8, 81-106.
- Clapham, J.H. (1968), *The Economic Development of France and Germany 1815-1914*, London: Cambridge University Press.
- Cox, R.W. (1981), "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium-Journal of International Studies*, 10 (2), 126-155.
- Cox, R.W. (1983), "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", *Millennium-Journal of International Studies*, 12 (2), 162-175.
- Cox, R.W. (1991), "'Real Socialism' in Historical Perspective", *Socialist Register*, 27, 169-193.
- Cohn, T.H. (2012), *Global Political Economy: Theory and Practice*, Boston: Longman
- Engels, F. (1997), *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, Çev., Y. Fincancı, Ankara: Sol.

- Galagher, J., R. Robinson (1953), "The Imperialism of Free Trade", *The Economic History Review*, 6 (1), 1-15.
- Gamble, A. (2002), "Hegemony and Decline: Britain and the United States", in P. K. O'Brien and A. Clesse (eds), *Two Hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States, 1941-2001*, Aldershot: Ashgate Publishing, Ltd., 127-140
- Gamble, A. (2007), "Keynes, Anglo-Amerika ve Hegemonik İstikrar Teorisi", Çev., O Etiman, *Mülkiye*, 31 (256), 31-44.
- Gill, S., D. Law (1988), *The Global Political Economy: Perspectives, Problems, and Policies*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Gilpin, R. (1981), *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gourevitch, P. (1977), "Trade, Domestic Coalitions, and Liberty: Comparative Responses to the Crisis of 1873-1896", *Journal of Interdisciplinary History*, 8 (2), 281-313.
- Gramsci, A. (2010), *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar, 1916-1935*, D. Forgacs (ed), Çev., İ. Yıldız, Ankara: Dipnot.
- Hobsbawm, E. (1989), *Devrim Çağı*, Çev., J. Ergüder ve A. Şenel, Ankara: Verso Yayınları.
- Hobsbawm, E.J. (1998), *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev., A. Yılmaz, Ankara: Dost .
- Hill, C. (2005), *1640 İngiliz Devrimi*, Çev. N. Kalaycıoğlu, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kanth R.K. (1986), *Political Economy and Laissez-Faire: Economics and Ideology in the Ricardian Era*, Totowa, New Jersey: Rowman & Littlefield.
- Kennedy, P. (1988), *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, London: Unwin Hyman.
- Kiernan, V.G. (1978), *America, the New Imperialism: From White Settlement to World Hegemony*, London: New Left Books.
- Krasner, S.D. (1976), "State Power and the Structure of International Trade", *World Politics*, 28 (3), 317-347.
- Mathias, P. (1969), *The First Industrial Nation, An Economic History of Britain, 1700-1914*, London: Methuen.
- Mooers, C. (1997), *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu*, Çev., B. S. Şener, Ankara: Dost Yayınları.
- More, C. (1997), *The Industrial Age: Economy and Society in Britain, 1750-1985*, Pearson: Harlow.
- Polanyi, K. (2000), *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çev., A. Buğra, İstanbul: İletişim.
- Roll, E. (1956), *A History of Economic Thought*, London: Faber and Faber Ltd.
- Schwartz, H.M. (2010), *States versus Markets: The Emergence of a Global Political Economy*, New York: Palgrave Macmillan.
- Supple, B. (1976), "The State and The Industrial Revolution: 1700-1914", in C. M. Cipolla (ed.), *The Industrial Revolution, 1700-1914, Fontana Economic History of Europe*, Vol. III, New York: The Harvester Press,
- Sweezy, P. et al. (1978), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London: Verso.

- Van Der Pijl, K. (1993), "Soviet Socialism and Passive Revolution", in S. Gill (ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, New York: Cambridge University Press, 237-258.
- Wickersham, J. M. (1994), *Hegemony and Greek Historians*, Rowman & Littlefield.
- Wallerstein, I. (1974), "The Rise and Future Demise of the World-Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis", *Comparative Studies in Society and History*, 16 (4), 387-415.
- Williams, E. (1964), *Capitalism and Slavery*, London: Deutsch.
- Wood, E. M. (2003), *Kapitalizmin Köken: Geniş Bir Bakış*, Çev., A. C. Aşkın, Ankara: Epos.
- Yetiş, M. (2009), "Gramsci ve Devletin İki Görünümü", *Mülkiye*, 33 (264), 129-153.

**BRETTON-WOODS
KURULUŞLARI, NEW YORK
UZLAŞISI VE YOKSULLUKLA
MÜCADELE POLİTİKALARI**

*Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi,
Cilt 34, Sayı 1, 2016
s. 93-114*

Hatice KARAÇAY

Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
hatice@hacettepe.edu.tr

Öz: Pekçok sosyal bilimci ve akademisyene göre Post-Washington Uzlaşısı ile birlikte Bretton Woods kuruluşlarının cinsiyet eşitliği, insan hakları ve yoksulluk gibi toplumsal sorunlara yönelik politikalarında önemli bir değişim gözlenmiştir. Bu kuruluşlar savaş sonrası dönemde ekonomik liberalizmin en önemli savunucuları olmuştur. Bu uğurda, dünya halklarının temel sorunlarını göz ardı ederek, ekonomik büyüme, etkinlik, minimum piyasa müdahalesi konularında mücadele vermişlerdir. Özellikle 1970’li ve 1980’li yıllarda, Washington Uzlaşısı çerçevesinde neoliberal politikalara tam bir sadakatla bağlanan IMF ve Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelere “istikrar ve yapısal uyum politikaları”nı dikte etmiştir. Ancak 1990’lı yıllarda neoliberal politikaların tıkanmasıyla birlikte, liberal düzen ve onun sözcüleri, kendilerini, yeni bir patika bulma ihtiyacında hissetmişlerdir. Bu çalışmanın amacı tarihsel bir perspektif altında, ancak özellikle Kapsayıcı Kalkınma Yaklaşımı altında, Bretton Woods kuruluşlarının yoksullukla mücadele politikalarını incelemek ve bu politikaların yeni liberal düzenin yeni bir soluğu olup olmadığını araştırmaktır. Çalışmada, ayrıca Kapsayıcı Kalkınma Yaklaşımı altında, Bretton Woods kuruluşları ile Birleşmiş Milletler kuruluşlarının yakınsamasını yaratan New York Uzlaşısından söz edilmesinin gerçekliği de tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Bretton Woods kuruluşları, New York Uzlaşısı, yoksullukla mücadele politikaları.*

**BRETTON WOODS
INSTITUTIONS, NEW YORK
CONSENSUS AND POVERTY
REDUCTION POLICIES**

*Hacettepe University
Journal of Economics
and Administrative
Sciences
Vol 34, Issue 1, 2016
pp. 93-114*

Hatice KARAÇAY

Prof.Dr., Hacettepe University
Faculty of Economics and Administrative
Sciences
Department of Economics
hatice@hacettepe.edu.tr

Abstract: According to many social scientists and academicians, after the emerging of Post-Washington Consensus, the Bretton Woods institutions have dominantly repositioned their policy on social issues such as gender equality, human rights and poverty. These institutions have always been useful tools in advocating economic liberalism across all countries after Second World War period. On the other hand, while dealing with the main aims of economic liberalism -growth, efficiency, minimum market intervention-, they have mostly disregarded the social problems of the world communities. Especially, during 1970's and 1980's, strictly adhering to neoliberal policies of Washington consensus, IMF and World Bank have forced developing countries to obey their stability and structural adjustment policies. But after the collapse of neoliberal policies in the late of 1990's, the liberal world order and its main advocates need to search a new path to sustain existing hegemonic power. The objective of this article is to analyze the poverty alleviation strategies of Bretton Woods institutions under historical perspective, especially in the frame of Comprehensive Development Approach and to question whether these policies is the fresh instrument of new liberal order. We also aim to assess whether we can talk about the convergence between 'United Nations Paradigm' and 'Bretton Woods Paradigm' in the name of New York Consensus under this development approach.

Keywords: *Bretton Woods Institutions, New York consensus, poverty reduction policies.*

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrası neoliberal politikaların tüm dünyaya yayılmasını kendisine şiar edinmiş olan Bretton-Woods üçlemesi¹ (IMF, WB, WTO), kurulduğu 1944 yılından günümüze kadar geçen süreçte tüm dünya halklarının kaderlerinde ve yaşam hakları üzerinde birincil etkiye sahip olmuştur. Richard Peet'in "kutsal olmayan üçlü" (unhold trinity) olarak adlandırdığı bu üçleme bugüne kadar hiçbir dinin yapamadığı etkiyi yaparak dünya halklarına şöyle seslenmişlerdir: "Refaha erişmenin yolu neoliberal düzenden geçmektedir (Rivero, 2001).

Serbest piyasanın erdemine sonuna kadar bel bağlasalar da bu neo-liberal düzen savunucuları her daim aynı vücutla zühur bulmamış ya da üzerlerinde aynı libas ile dolaşmamışlardır. Serbest piyasanın ilahi doğruluğuna zeval vermemek koşuluyla neoliberal paradigmanın/düzenin farklı patikalara girdiği ya da girmiş gibi görüldüğü dönemler olmuştur. Öyle ki 1970'lerin, 1980'lerin ya da 1990'ların Bretton Woods kuruluşlarının çizdiği yol bir ve aynı nitelikte olmamış; zamanla büyüme ya da kalkınma paradigmalarında farklı politikalara, farklı konulara vurgu yapmışlardır.

Washington Uzlaşısının sınırlarını belirlediği 1980'li yılların neoliberal kalkınma paradigmasında, ekonomide devlet müdahalesini en aza indigeme yolunda üç önemli politika dayanağı bulunmuştur; ticari serbestleşme, finansal serbestleşme ve kamunun yeniden yapılandırılması (özelleştirme, deregülasyon başta olmak üzere). Bretton Woods kuruluşları, bu paradigma çerçevesinde, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere istikrar ve yapısal uyum programlarını dayatmışlar; az gelişmiş ülkelere uygulayacakları bu programlar "*koşuluyla*" kredi verebileceklerini deklare etmişlerdir. Ancak 1990'lı yıllarda yaşanan ödemeler dengesi ve borç krizleri, kuzey-güney ülkeleri arasında ve ülkelerin kendi içlerinde artan gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluk, bu istikrar ve yapısal uyum programlarına olan güveni tamamen sarsmıştır. Böylece, Soederberg (2001)'in ifade ettiği gibi, koşulluluk ve yapısal uyum programları büyük ölçüde çökmüştür. Nihai olarak, bilfiil bu politikaların uygulayıcısı olan Bretton Woods kuruluşları da yeni bir kalkınma paradigmasına geçişin gerekliliğini sonuna kadar duyumsamışlardır.

Yeni kalkınma paradigmasına geçişte, istikrar ve yapısal uyum politikalarının başarısızlığı kadar, bir başka önemli faktör de Doğu Asya ülkelerinin elde ettikleri büyük ekonomik performans olmuştur. Yaşanan "Asya mucizesi", IMF'yi ve Dünya Bankası'nı devletin ekonomideki yeri ve rolünü yeniden sorgulamaya yönlendirmiştir. Özellikle Post-Washington Uzlaşısının temel savunucularından biri olan Joseph

Stiglitz'in baş iktisatçısı olarak bizatihi içerden yarattığı destek/devinim ile birlikte “Kapsayıcı Kalkınma Çatısı” (Comprehensive Development Framework) Dünya Bankası'nca benimsenmiştir. O dönemin Dünya Bankası Başkanı D. Wolfensohn'un öne sürdüğü bu yeni kalkınma yaklaşımında kalkınma iki taraflı bir bilanço olarak kabul edilmiş ve bilançonun bir tarafında yer alan makro ekonomik ve finansal konuların, bilançonun diğer tarafında bulunan toplumsal ve beşeri sorunlardan ayrılamayacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, yeni kalkınma paradigmasında kalkınmanın bütün bileşenlerinin birarada ele alındığı uzun dönemli ve bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi öne sürülmüştür (Wolfensohn, 1999: 22).

Uzun dönemli, bütüncül vizyona sahip bu kalkınma paradigmasında belirtilmesi gereken bir başka önemli ilke ise kalkınma politikalarında ülke iyeliğinin (country ownership) benimsenmesi ve kalkınmanın tüm paydaşlarının bu sürece dahil edilmesidir. Bu paradigma, ülkeleri *sürücü koltuğuna* oturturken, aynı zamanda içerdeki ve dışardaki sivil toplum yapılanmaları ve özel sektör ortaklığıyla bu kalkınma çabasına girilmesinin önemi belirtilmiştir (World Bank, 2004: 16).

1980'lerin neoliberal kalkınma paradigması çerçevesince Bretton Woods kuruluşlarının AGÜ'lere dayattıkları politikalar “*istikrar ve yapısal uyum politikaları*” iken, Post-Washington Uzlaşısınca biçimlenen post-neoliberal kalkınma paradigmasında (ya da kapsayıcı kalkınma paradigması) “kalkınma”nın çekirdek unsuru olarak -istikrar ve uyum yerine- “yoksullukla mücadele” görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, yeni kalkınma paradigması ile yoksullukla mücadele iç içe girmiş kavramlar olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda, bu değerlendirme çerçevesince, Bretton Woods kuruluşlarını, yoksulluğu odak noktası olarak görmeye yönelten ve dolayısıyla yeni paradigmaya sürükleyen patikayı kuşbakışı incelemek amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Bretton Woods kuruluşlarını tanımla-yabilmek için benimsedikleri ve onunla ruh buldukları ideoloji olan liberalizm ile kurdukları bağ ele alınacaktır. İkinci bölümde, yeni kalkınma paradigması çerçevesinde Bretton Woods kuruluşlarının sıkı biçimde savundukları liberalizm anlayışında bir değişim yaşanıp yaşanmadığı tartışması, New York Uzlaşısından söz edip edemeyeceğimiz sorusu odağında ele alınacaktır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Bretton Woods kuruluşlarının yeni kalkınma paradigması çerçevesinde yoksullukla mücadelede izlediği strateji genel hatlarıyla ele alınarak, bu stratejiye yönelik eleştiriler değerlendirilecektir.

1. BRETTON WOODS İKİZLERİ, LİBERALİZMİN VE ABD ÇIKARLARININ TUTKUN SAVUNUCUSU – SÖZCÜSÜDÜR.

Avrupa’da kent soylular ile toprak soyluların arasındaki sınıfsal mücadelenin sonunda kent soylular lehine şekillenen mücadelede vücut bulan liberalizm 18.yy. sonu ve 19. yy başında dünyanın başat ideolojisi halini almıştır. Ancak tek tip liberalizmden söz edilemeyeceği gibi, iktisadi ve siyasi liberalizmin de yegane ve eş olduğunu öne süremeyiz. Öncelikle, liberalizmin merkezde bir ideoloji olmakla birlikte geniş bir yelpazesi olduğunu kabul etmek gerekir. Liberalizm; klasik liberallerin, kendi sağ kabul edilebilecek muhafazakar liberallere (liberter yeni sağ); muhafazakar liberallerden, kendi solu olarak addedilebilecek politik liberallere (sosyal liberaller) kadar oldukça geniş bir zeminde yer almaktadır (Berktaş, 2007: 85-100)

Bunun yanısıra, klasik liberal felsefenin temel argümanlarından beslenmekle birlikte, iktisadi liberalizm ile siyasi liberalizm farklı perspektiflerden ve farklı odak noktalarından kendisini tanımlayabilmektedir. Siyasi liberalizmde bireycilik ve bireyin özgürlüğü her daim önplanda tutulurken, iktisadi liberalizmde ise devletin düzenlemesinden ve denetiminden uzak serbest piyasa ekonomisine, bir başka deyişle “laissez faire, laissez passer” felsefesine vurgu yapılmaktadır.

Bu iki liberalizmin her zaman başa baş gitmesi bir tarafa, bazen ikisi arasında çatışmalar yaşanabilmektedir. Bu bağlamda, doğası gereği “apolitik” olmak gibi bir perspektifi olan; uygulamada eşitlik, adalet vb. gibi kavramlarla ilgilenmeyen piyasa ekonomisinin ve iktisadi liberalizmin, siyasal haklar ve demokrasi telaşına düştüğünü iddia eden siyasal liberalizm ile çatışma içerisine girmesi oldukça doğal karşılanmalıdır (Koray, 2011: 42)

Savaş Sonrası 1944 yılında kurulmuş olan Bretton Woods kuruluşları, tam da yukarıda ele aldığımız gibi, çoğulcu demokrasi, insan hakları, eşitlik ve özgürlük gibi politik kavramları odak meselesi almış olan siyasal liberalizm üzerine şekillenmemiş; her türlü devlet müdahalesini negatif özgürlük ihlali olarak gören ve günümüz neoliberalizmi ile birebir örtüşen iktisadi liberalizm üzerine inşa edilmiş ve bu inşanın temel mimar ve mühendisi de ABD olmuştur. Bretton Woods kuruluşlarınca gelişmiş batı ekonomilerine ve özellikle de az gelişmiş ülkelere serbest piyasa ve serbest ticaretin tüm ülke ekonomilerin çıkarına olduğu paradigması benimsetilmiş; serbest ticaret için WTO, serbest piyasa ve özellikle sermayenin serbest dolanımı için IMF ve kısmen Dünya Bankası göreve talip olmuştur.

Aslında tamamen üye ülkelerin istek ve ihtiyaçlarına göre şekillenmesi gereken Bretton-Woods kuruluşlarının politika ve uygulamaları ezici ağırlıkla ABD Hazinesi ve Senatosu tarafından şekillenmektedir. Daha da önemlisi, iktidarın diğer tüm aygıtlarıyla ABD'nin bu kuruluşlar üzerindeki etkisi çok daha sağlam olmuştur. Binası dahi Washington'da yer alan Dünya Bankasının çalışanlarının hemen hepsi, milliyeti ne olursa olsun, ABD üniversitelerinde doktora yapmış, Amerikan gazetesi okuyup, Amerikan filmlerini seyrederek yaşam kılavuzlarını ve dünya görüşlerini oluşturmuş insanlardır (Wade, 2001: 127). Bretton Woods kuruluşlarının yönetici sınıfındaki ABD etkisi çok daha net biçimde görülmektedir. Örneğin, Dünya Bankası başkanı etkin bir şekilde ABD tarafından belirlenmekte; ABD'nin %17, Japonya'nın %6, Almanya'nın %4.7 düzeyinde belirleme gücü –oyu- bulunmaktadır ve üstelik ABD, birçok temel yapısal konu üzerinde, üye ülkeler arasında veto hakkına sahip olan tek ülke konumundadır (Wade, 2001: 127).

Dünya Bankasının Amerikan Senatosu ve Hazinesi tarafından şekil bulduğunun en iyi örneği, Bankanın eski başkanı Wolfensohn tarafından Bankanın baş iktisatçılığına atanan Stiglitz'in IMF/Dünya Bankasının Doğu Asya'daki serbest politikalarını ve özellikle serbest sermaye akışını şiddetle eleştirmesi üzerine, bunu liberalizme vurulmuş büyük bir darbe olarak gören Clinton hükümetinin en güçlü seslerinden Hazine Sekreteri Larry Summers'in Wolfensohn'dan Stiglitz'i düşürmesi talebi olmuştur. Öyle ki, yapılan baskıların sonucunda Wolfensohn, Kasım 1999 tarihinde Stiglitz'in baş iktisatçılığından istifasını anons etmiştir.

ABD Hazine ve Senatosunun Dünya Bankası ve IMF üzerindeki liberal politikalar uygulamalar konusundaki dayatmacı tavrı, bu kuruluşların uyguladığı politika önermelerini de doğal olarak birebir etkilemiştir. Örneğin, Dünya Bankasına Stiglitz tarafından atanan Ravi Kanbur'un inisiyatifinde hazırlanan ve standart neoliberal politikalarla sapma gösteren “Yoksullukla Mücadele” (WDR 2001-2002: Attacking Poverty) adlı raporun taslak hali, taslağın gönderildiği çeşitli çevrelerden ağır eleştiriler almıştır. Bu rapor, gerek ABD Hazinesinden gerekse Bankada daha önce görev yapmış olan Bhagwati ve Srinivasan gibi liberal iktisatçılardan önemli itirazlar almıştır² (Wade, 2001: 129). Hazırlanan taslak rapora özellikle ABD Hazinesinden gelen şiddetli tepki sonucunda Kanbur istifa etmiş ve raporda oldukça önemli değişimler yapılmıştır (Wade, 2001:130).³

IMF ve Dünya Bankasının ya da onun arkasındaki ABD hegemonyasının liberal politikadaki en büyük ısrarı özellikle finansal liberalleşme sürecine olmuştur. ABD Hazine Sekreteri Summers, IMF'ye döviz kontrolleri üzerinde tüm baskıların

kaldırılması şartını koyması için ciddi biçimde baskı yapmıştır. Örneğin, Etiyopya başbakanı Zenawi 1997 yılında IMF baskısına direnç gösterdiğinde, IMF bu ülkeye verdiği ucuz kredi desteğini kestiği gibi, bu ülkenin diğer uluslararası kuruluşlardan aldığı borçlarına da bu durumu yansıtmıştır (Bond, 2004:89).

Ancak, 1990 sonlarında, Asya ve Rusya krizlerinin peşisıra, özellikle sermayenin serbest dolanımı konusunda bazı çekinceler konulmaya başlanmıştır. O güne kadar uluslararası sermaye hareketinin tam serbestisini savunan dönemin IMF Başkanı M. Camdessus, Asya Krizini erken tahmin edememe ve Rusya'ya verilen stand-by kredisinin yanlış kullanılmasından sorumlu tutulmuştur. Camdessus'un bizatihi kendisi, Asya ve Rusya krizlerini önleme ve tahminde hata yaptıklarını itiraf ederek, aslında tam sermaye hareketliliği hakkında temkinli ve doğru zamanlama ve sıralama ile adımlar atmak gerektiğini ifade etmiştir.⁴

Gerek IMF, gerek Dünya Bankası çevresinde, serbest piyasa ekonomisi ve özellikle finansal serbestleşme konusunda, Bretton Woods kuruluşlarını, ortodoks çizgisinden ayıran bazı bireysel/tekel girişimler söz konusu olsa da, bu kuruluşları, iktisadi liberalizmin savunuculuğundan vazgeçirecek geniş tabanlı bir destek hiçbir zaman oluşmamıştır.

2. BRETTON WOODS İKİZLERİ BM KURULUŞLARINDAN SAPMA GÖSTERMEKTE (Mİ) DİR? GERÇEKTEN NEWYORK UZLAŞISINDAN SÖZ EDİLEBİLİR Mİ?

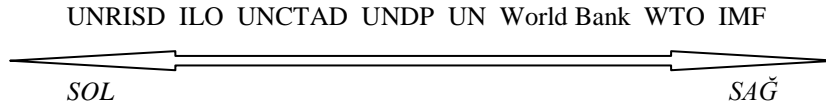
Uluslararası siyaset ya da ekonomi-politik literatüründe sağ-sol ayrımı yapmak ve bu kavramların kendisini açık bir biçimde kullanmak çok sık rastlanan bir durum değildir. Belki bu kavramları tercih etmemenin politik çekincelerinin yanısıra böyle bir tanımlamaya başvurmanın zorlukları da bu kavramları kullanmaktan akademik çevreleri sakındırmaktadır. Diğer bir ifadeyle sağ-sol kavramlarının kaypak bir zeminde yer alması, sınırlarının açık ve net olmaması ya da sınırlamaların sığ ve yetersiz bulunması kavramların kullanımına karşı soğuk bir duruş sergilenmesine yol açmaktadır (Therien, 2004: 9). Tabii kimi kesimlerce soğuk savaşın bitimi ile birlikte bu kavramların kullanım gerekliliği de kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Ancak, Giddens gibi kimi sosyal bilimciler modern dünyanın analizinde bu sağ-sol ayrımının halen açıklayıcı olduğunu öne sürmektedir (Giddens, 2000: 38-50).

Peki uluslararası platformlarda yer alan önemli kuruluşları bu şekilde sınıflandırmak ne derece geçerli ve doğru olacaktır ve daha da önemlisi bu sınıflandırma

bizim çalışmamıza ne kadar anlam katacaktır? Çalışmamızda NewYork Uzlaşısından söz edilip edilemeyeceğinin değerlendirilmesi sağ-sol sınıflandırması esas alınarak yapılacaktır.

İktisadi liberalizmin yılmaz savunuculuğunu yapan Bretton Woods (BW) kuruluşlarını sağ cenapta değerlendirmek çok da yanıltıcı olmayacaktır. Uluslararası Kuruluşları iki temel paradigma altında değerlendirirsek sağ paradigmadan -BW paradigması- nispeten uzaklaşan taraf olarak “BM paradigma”sını adlandırabiliriz. BM paradigması altında değerlendirilen kuruluşlara örnek olarak ECOSOC, UNDP, UNCTAD, UNRISD ve ILO verilebilir. Tabii ki bu kuruluşları bir yelpaze altında ele alırsak, yelpazenin sağ tarafından sol tarafına kadar farklı noktalarında farklı kuruluşları yerleştirmek mümkün görülmektedir. Örneğin, UNCTAD’daki Amerikan yapısalcılarının Marksist ideoloji ile yakınlığı çerçevesinde daha keskin bir solculuk sergilemesi göz önüne alındığında, UNCTAD ile UN yelpazenin sol tarafının aynı noktasına koymamızın gerçekçi olmayacağı açıkça öne sürülebilir.

Therien, uluslararası kuruluşların sağ-sol spektrumunu şu şekilde ortaya koymuştur (Therien, 2004: 7):

Çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere Kapsayıcı Kalkınma Paradigması ile birlikte 1990’lı yıllardan itibaren Bretton Woods kuruluşları da sosyal sorunlara ağırlık vermeye başlayarak, bu bağlamda BM paradigmasına doğru yaklaşıma başlamıştır. Bunun yanısıra, ilginçtir ki BM kuruluşları da piyasa mekanizmasına karşı eskisi kadar sert bir tavır içine girmemektedir.⁵ Birbirine yakınsayan bu iki paradigmanın “yoksullukla mücadele”de önemli bir uzlaşma ayağı sağlarken; aynı zamanda, bunun bir adım sonrası, belki de daha doğru bir ifade ile bunun paraleli olarak Binyıl Kalkınma Hedefleri için ortak bir ses verme çabasına girdikleri gözlenmiştir. BM merkezinin New York’da bulunması vesilesiyle, bu geniş yelpazenin gerek iktisadi gerek sosyal sorunlar nezdinde yaklaşma girişimine New York Uzlaşısı denilmiştir.

Özellikle 1990 sonlarından itibaren NewYork Uzlaşısından söz edilebilmesine imkan verebilen önemli girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin Haziran 2000’de IMF, OECD, BM ve Dünya Bankası, ortak olarak “Herkes İçin Daha İyi Bir Dünya” (A

Better World For All: Progress towards the International Development Goals) adlı bir rapor yayınlamıştır. Bu raporda toplumsal cinsiyet eşitliği, eğitim, sağlık, çevresel sürdürülebilirlik, yoksulluk konuları odak alınmıştır. Bu raporun odak noktası olan kalkınma hedefleri daha sonra BM'nin Binyıl Kalkınma Hedefleri(BKH)'nin içine yerleştirilmiştir.⁶ Monterrey ve Paris Deklarasyonu gibi BKH'nin gerçekleştirilmesine destek nitelikteki kimi uluslararası girişimler de New York Uzlaşısından söz edilmesini doğrulatacak nitelikteki gelişmelerdir. Örneğin Mart 2002 tarihindeki “*Monterrey Uluslararası Kalkınma İçin Finans Konferansı*” kapsamında ilan edilen Monterrey Deklarasyonu ile yoksulluğun azaltılması, sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve çevresel sürdürülebilirliğin desteklenmesi hedefleri ortaya konulmuştur. Yine Monterrey Deklarasyonu ile alıcı ve donör ülkeler arasında yeni bir ortaklığa ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır⁷.

Post-Washington Uzlaşısının geniş kapsamlı versiyonu (BM'nin dahil edildiği) olarak değerlendirebileceğimiz New York Uzlaşısı çerçevesinde yapı bulan yeni kalkınma yaklaşımının ülkedeki iktidar hükümet yapılanmalarını da etkilediği gözlenmiş; dünya hegemonyasının söz sahibi olan kuruluşların sola doğru yakınsaması, pek çok gelişmiş ülke yönetiminde merkez sol/sosyal demokrat hükümetlerin iktidara gelmesi sonucunu doğurmuştur; ABD'de Bill Clinton, Britanya'da Tony Blair, Almanya'da Gerhard Schröder, Fransa'da Lionel Jospin, İtalya'da Massimo d'Alema ve Kanada'da Jean Chrétien (Therien, 2004: 12) bu yönetimlere örnek olarak verilebilir.

Peki bu büyük uzlaşma gerçekten olmuş mudur? Ya da bu büyük uzlaşma gerçekleşmiş olsa bile, böylesi bir çabanın sürdürülebilirliği söz konusu olabilir mi? Bahsi geçen uluslararası liberal kuruluşların ekonomi-politik (sağ-sol) yelpazesindeki yerleri ve liberalizmden temel olarak ne algıladıkları ya da liberalizmden neyi aldıkları çok önemlidir. BM ve BW paradigmalarının gerek yelpazede konumlandıkları yerleri, gerek liberalizmde odaklandıkları patikalar bağlamındaki farklılıkları, bu iki paradigma arasında görülen ‘sözde’ yakınsamayı/uzlaşmayı yüzeysel ve aldatıcı yapmaktadır.

BM kuruluşları ekonomi-politik yelpazesinin sol tarafına doğru meylederken, bu meyilin yansması (ve dahil gerekçesi) olarak liberalizmin iktisadi boyutuna değil, siyasi boyutuna vurgu yapmakta; siyasi liberalizmin temel kavramları olan sosyal adalet, çeşitlilik, insan hakları ve çoğulcu demokrasi gibi konular bu kuruluşların mücadele ettikleri alanları oluşturmaktadır.⁸ Diğer taraftan, yelpazenin sağ tarafında yer alan BW kuruluşları ise öz olarak iktisadi liberalizmden beslendiğinden ekonomik performans, etkin kaynak dağılımı ve özgürlük (negatif) gibi konular üzerinde durmaktadır.

Bu çalışmanın temel konularından biri olan yoksulluk nezdinde düşündüğümüzde BW/BM kuruluşlarındaki bu farklılık daha keskin bir hal alabilmektedir. Bretton Woods kuruluşları yoksulluk kavramını değerlendirirken bu değerlendirmeyi deterministik, sapmalı ve sığ bir biçimde ele alırken, yoksulluk kavramından ziyade eşitlik kavramı ile uğraşan BM kuruluşları yoksulluğa daha bütüncül ve gerçekçi bir perspektiften yaklaşmaktadır. Bretton Woods kuruluşları, yoksulluğu, piyasanın taleplerine iyi uyum sağlayamayan ülke hükümetlerinin ve dahi bireylerin sorunu olarak görürken, BM kuruluşları ise bunu yapısal ve küresel bir sorun olarak değerlendirmekte ve bu sorunu çözmeye gelirin yeniden dağılım konusuna vurgu yapmaktadır (Therien, 2014: 14). Dünya Bankası yoksullukla mücadele ederken aslında yine kendisinin temel hedefi olan ekonomik büyümeyi hedef almakta; kuruluşundan beri süregelen varlık nedeninden ödün vermemektedir.

BM ve BW paradigmasının liberalizme atfettikleri değerler bakımından taşıdıkları farklılıklar, bu paradigmalardan küreselleşmeye olan bakış biçimlerine de net bir şekilde yansımaktadır. Her ikisi de küreselleşmenin fırsatlar ve riskler sunduğunu öne sürse de; Bretton Woods kuruluşları küreselleşmenin yarattığı “fırsatların”, BM kuruluşları ise küreselleşmenin taşıdığı “risklerin” altını çizmektedir. Bretton Woods kuruluşları küreselleşmenin fırsatları arttırdığına ve fakirliği azalttığına ilişkin ifadeler sunarken, BM kuruluşları küreselleşme aleyhine daha keskin bir dil kullanmaktadır. Örneğin, Dünya Bankası eski başkanı Wolfensohn “yoksulluk bizim mücadele etmemiz gereken sorunken, küreselleşme, bu sorunu çözmeye bir fırsat sunmaktadır” (Kacowicz, 2005: 111) biçiminde demeçler verirken; UNRISD, raporlarında “küreselleşmenin dünyayı daha eşitsiz ve daha yoksun bir düzeye sürüklediğini” ifade etmektedir (UNRISD, 2000: viii).

NewYork Uzlaşısına ve bu uzlaşının yarattığı kalkınma anlayışına şüpheyle bakmamıza sebep olan bir diğer faktör ise bu iki paradigmanın reform gündemlerinin çok farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bretton Woods kuruluşları kalkınmanın yurt içi koşullarına öncelik vermektedir. BW kuruluşları üçüncü dünya ülkelerinin kendi çabalarına, yönetişime vb. ağırlık vermekte iken,⁹ BM kuruluşları ise kalkınmanın sistemik kısıtlarına vurgu yapmakta; dış koşulları gözetmeden yapılan bir reformun başarılı ve yeterli olmayacağını ifade etmektedir (Therien, 2004:15).

Öz olarak, 1990 sonları ve özellikle 2000’li yıllarda BM ve BW paradigmalarını birbirlerine yaklaştıran birçok söylem ve girişim gerçekleşmiş olsa da, ontik olarak liberalizmin farklı dallarından beslenen bu iki paradigmanın yakınsamaları sürdürülebilir olmaktan uzaktır. BW, daha çok batı ekonomilerinin sözcülüğünü

yapmakta; sosyal haklar ve sorunlara batının çıkarları doğrultusu ve sınırınca yer vermektedir. Diğer taraftan, siyasi liberalizmle şekil bulan BM ise doğası ve sorumluluğu gereği, kendisini tüm dünya ülkelerinin sözcülüğünü yapmak durumunda hissetmektedir.

3. BRETTON WOODS KURULUŞLARININ YOKSULLUKLA MÜCADELEDE İZLEDİĞİ KAPSAYICI KÜRESEL MÜCADELE: PRSP YAKLAŞIMI

Bretton Woods kuruluşlarının ilk yirmi yılında büyümenin getirilerinin aşağıya damlayacağı (trickle down) ve yoksullar da dahil olmak üzere toplumun tüm kesiminin bundan faydalanacağı kabul ediliyordu. Ancak 1960'ların sonunda büyümenin herkese ve de özellikle yoksullara böyle bir kazanç sağlamadığı gözlenmiştir. Bu bağlamda, dönemin Dünya Bankası Başkanı Robert McNamara, bundan böyle yoksulluğa özel bir vurgu yapılması gerektiğini öne sürmüştür. McNamara, 1973 yılındaki Nairobi toplantısında yoksulluğa yönelik görüşlerini sistemli biçimde ele almıştır (Wayenberge, 2010: 310). 1970'li yıllar boyunca, özellikle Bankanın yoksul bireylerin verimliliğini ve üretimi arttırmak adına kamu altyapı yatırımlarına (su temini ve kanalizasyon, ulaşım, baraj gibi) önemli kredi imkanları verildiği gözlenmiştir. 1970'lerin sonunda kapitalizmin krizi ve de üst üste yaşanan petrol krizleri, Bretton Woods kuruluşların kalkınma yaklaşımını da derinden etkilemiştir.

1980'li yıllarda Bretton Woods kuruluşlarının yoksulluğa bakış biçimi Washington Uzlaşısı çerçevesinde şekillenmiş ve bu kuruluşlar, yoksullukla mücadele kapsamında AGÜ'lere istikrar ve yapısal uyum programlarını dayatmışlardır. İlk defa 1986 yılında IMF tarafından uygulamaya konulan SAF (Structural Adjustment Facilities), aslında ödemeler dengesi ve dış borç sorunu yaşayan ülkelere yapısal reformlarını desteklemek amacıyla uygun koşullarda kredi verilmesi durumunu göstermektedir.¹⁰ IMF'nin kredi politikası, esas olarak "şartlılık" ilkesine dayanmaktadır; diğer bir ifadeyle IMF kredilerini az gelişmiş ülkelere açarken ödedikleri kredinin geri ödenebilmesini sağlayacak politikaların ilgili ülkelerde uygulanması şartını koymaktadır.¹¹ Her SAF programının esas olarak üç ayağı bulunmaktadır. Bu bağlamda, talep daraltıcı, harcama kaydırıcı (ticarete konu olmayan sektörden ticarete konu olan sektörlerle doğru harcamaların kaydırılması) ve uzun dönem arz ve etkinlikle ilgili piyasa odaklı politikaların uygulanması gerekmektedir (Lyakurwa, 2005: 161).

1987 yılında IMF, SAF'ın kredi limitleri ve ödemeleri ile ilgili daha büyük kolaylıklar geliştirip, düşük gelirli ülkeler için geliştirilmiş SAF oluşturmuştur (*ESAF-Enhanced Structural Adjustment Facilities*). 1996 yılında ise ESAF genişletilerek çoğu Sahra-altı Afrika ülkelerini kapsayan büyük borçlu az gelişmiş ülkeler (HIPCs- highly indebted poor countries) için kalıcı kolaylıklar geliştirilmiştir (Lyakurwa, 2005: 163).

1990'larda uygulanan yapısal uyum programlarının ve borç kriz yönetiminin elde ettiği olumsuz sonuçları, eleştirilerini de beraberinde getirmiş ve yaşanan büyük başarısızlıklar Bretton Woods kuruluşlarının yoksullukla mücadeleye yönelik bakışında kayda değer bir değişim yaratmıştır. Böylece 1990 sonları ve 2000'li yıllar başlarında gerek IMF, gerekse Dünya Bankası yapısal uyum programlarından vazgeçmişlerdir.

IMF, 1994 yılında ESAF'ı güçlendirerek, bunu, bir yoksulluğa yönelik strateji biçimine dönüştürmeye çalışmış ve bu çerçevede "Yoksulluğu Azaltma ve Büyüme Kolaylığı" (PRGF-Poverty Reduction and Growth Facility) oluşturmuştur. 1999 yılında bu *Kolaylık* girişimi geliştirilerek yoksullukla mücadele çabası daha da belirginleştirilmiştir¹². Bununla birlikte, 1990'lı yılların başında Dünya Bankası özellikle Sahra-altı ülkelere yönelik yoksullukla mücadele için "Yoksulluk Değerlendirmeleri" analizleri (PAs-Poverty Assessments) yapmıştır. 1990'ların sonunda, az gelişmiş ülkelere yönelik tüm yabancı ve yerli kaynakların etkin kullanımını sağlamak amaçlı kamu harcama politikalarına odaklanabilmek için bu yoksulluk değerlendirmeleri geliştirilerek "Yoksulluğu Azaltma Stratejileri Belgeleri" (*PRSPs-Poverty Reduction Strategy Papers*) olarak yeni biçimine kavuşmuştur (Craig and Porter, 2005: 237).

Aslında PRSPs başarısı 1990'ların kapsayıcı kalkınma paradigmasının en büyük sınavı olmuştur. Post-Washington Uzlaşısının kalkınma politikaları olarak addedilen bu yeni kalkınma paradigması bazen farklı bir biçim alarak, "PRSPs yaklaşımı" olarak da adlandırılmıştır.

1990'lı yılların sonundan itibaren 2000'li yıllara damgasını vuran yeni kalkınma paradigmasında (ve paralel olarak PRSPs yaklaşımında) diğer temel sosyal problemlerin yanısıra yoksulluk probleminin de tek bir faktöre; yani büyümeye dayandırarak piyasa odaklı bir biçimde kendiliğinden çözümlenemeyeceğinin altı çizilmiştir. Bu paradigmanın en büyük savunucularından bir olan Stiglitz durumu özet şöyle ifade etmiştir: "Yoksulluk, kalkınmanın en önemli önceliğidir. Büyüme ile yoksulluk arasında pozitif bir korelasyon olduğu kesindir; ancak büyümenin "damlama

etkisi”ni beklemenin yoksullukla mücadelede en etkin yol olduğu söylenemez” (Kacowicz, 2005: 124).

Dünya Bankasının “2000-2001: Yoksullukla Mücadele Raporu” (WDR 2000-2001: Attacking Poverty), öz itibariyle PRSPs ile aynı nitelikte olmuştur. Bankanın tüm ülkelere yönelik PRSPs dökümanlarında, Bankanın bu ünlü yoksulluk raporundaki yoksullukla mücadeledeki üç temel vurgusu -fırsatlar, güçlenme ve güvenlik- her daim yapılmıştır.

Yeni kalkınma paradigmasının yoksulluk bakış biçiminin önemli çekirdek girişimi olan Dünya Bankasının 2000-2001 yılındaki “Yoksulluk Raporu”nun (Attacking Poverty- Yoksulluğa saldırmak) arkasında yaşanan gelişmelerden çalışmanın bir önceki bölümünde kısaca değinilmişti. Orjinal hali oldukça radikal bulunarak kısmi değişiklikler yapılan bu raporda büyümenin tek başına yeterli olmadığı ifade edilerek, yoksullukla mücadele, üç boyutlu bütüncül bir stratejiye dayandırılmıştır; “fırsatları genişletmek”, “güçlendirmeyi kolaylaştırmak” ve “güvenliği artırmak”.

Raporda, yoksulluğun yukarıda belirttiğimiz üç boyutlu bütüncül stratejisinin arkasında yoksulluğu yaratan üç temel faktör kabul edildiğinden, bu faktörlere yönelik stratejiler geliştirilmiştir. Yoksulluğu yaratan ilk faktör olarak; barınma, giyinme, eğitim, sağlık gibi ‘temel ihtiyaçlara erişimde gelir ve varlık yoksunu’ olma durumu ele alınmıştır. Bu durumda, bu temel ihtiyaçlara erişim için ekonomik “fırsatları genişletmek” gereği doğmaktadır. Mikro kredi uygulaması, sosyal altyapı olanaklarının geliştirilmesi, toprak, altyapı ve finansal olanaklara erişime yönelik yapılacak kolaylıklar/düzenlemeler bu çerçevede değerlendirilebilir (WB, 2000: 34)

Yoksulluğu yaratan ikinci faktör ise kamuda ve devlet kurumları karşısında “bireyin söz hakkının olmaması ve yaşadığı güçsüzlük hissi”dir. Buna yönelik bankanın önerdiği çözüm politikaları ise yoksulların özellikle yerel kararlar bağlamında daha aktif politik katılımını sağlayarak “güçlendirmeyi kolaylaştırmak” olacaktır. Bunu elde etmenin yolu ise yönetimi güçlendirmekten, şeffaflığı arttırmaktan ve yolsuzlukları azaltmaktan geçmektedir (WB, 2000: 39).

Banka raporunun nezdinde yoksulluğu yaratan üçüncü faktör ise yoksul bireyin şoklara karşı ‘zayıf ve kırılğan’ olması ve kendini “güvensiz hissetmesi”dir. Bankanın buna yönelik politikası ise istikrarsızlığı azaltmak, yoksullara kendi risk yönetimlerine karşı araçları geliştirmek adına piyasada yoksulların risklerini devredebileceği “risk

yönetim kuruluşlarının” (sağlık sigortası, emeklilik desteği, işsizlik sigortası, sosyal fonlar vb.) gelişmesini sağlamak olacaktır (WB, 39-40).

Öz olarak, temel ihtiyaçlarına erişemeyen, toplum ve devlet kurumlarına karşı güçsüzlük hissi yaşayan ve şoklara karşı oldukça kırılganlık gösteren yoksulları, bu yoksul hallerinden kurtarmanın yolu; daha şeffaf ve katılımcı politikalarla seslerini yükseltebilen, bireylerin piyasaya tam ve etkin erişimini sağlayarak temel ihtiyaçlarını giderebilecek fırsatlar sunan ve bunları sağlarken de yoksulların şoklara karşı kırılganlıklarını gidererek risk üstlenecek ve dolayısıyla piyasaya daha çok entegre olacak düzeye çıkaracak politikalar üreten kolaylıklar/düzenlemeler geliştirmektir.

Bankanın bu raporunda, nihai noktada, yoksulluk, “piyasadaki yetersizlikler ve tıkanıklıklara” ve dolayısıyla ulusal yönetimlere ya da “ihtiyaçlarını piyasada sağlama kapasitesine sağlayamayan ve piyasaya uyum gösteremeyen” bireylere indirgenerek sapmalı bir değerlendirme içine girilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere yeni kalkınma yaklaşımının (Kapsayıcı kalkınma yaklaşımı); PRSPs, Dünya Bankası raporları ve beyanları gibi içiçe geçmiş birkaç çekirdek girişimi bulunmaktadır. Özünde birbirine benzer özelliklere haiz olan bu girişimlerin yoksullukla mücadeledeki “süper silah”ının ortak temel ilkeleri ise şöyle değerlendirilebilir (Eberlei, 2002: 433);

-Orta ve Uzun Vadeli Perspektif: Kalkınma ve de özellikle yoksullukla mücadele, orta ve hatta uzun vadeli bir patika olarak görülmelidir ve bunun da uluslararası destekle güçlenmesi gerekmektedir.

-Bütüncül, Kapsamlı Vizyon: Az gelişmiş ülkelerde yalnızca sosyal sektör programlarında değil, ekonomik ve finansal politikalarda da yoksulluk ile mücadele edilmesi gerekmektedir.

-Ülke İyeliği: PRSPs ya da yoksullukla ilgili diğer stratejiler Bretton Woods kuruluşlarının kontrolü altında geliştirilmemelidir; ülkelerin kendileri bunu gerçekleştirmelidir. Artık sürücü koltuğunda ülkelerin kendilerinin geçme vakti gelmiştir.

-Katılımcı Süreç: Sürücü koltuğuna ulusal hükümetler bir başına geçmemelidir; STÖ’ler, kooperatifler, sendikalar gibi toplumun diğer tüm aktörleri bu sürece katılmalıdır.

-*Donör Koordinasyonu ve Ortaklık*: Kalkınma çabalarındaki etkinliği sağlamak adına ulusal hükümetlerin, donörler ve tüm dış ortaklarla organize ve koordineli bir biçimde ilerlemeleri gerekmektedir.

-*Öğrenme ve Ölçme Süreci*: Ülkelere sunulan/dayatılan bu PRSPs bir politika kümesi olarak değerlendirilmelidir. Az gelişmiş ülkelerin sorunlarının analizini, strateji seçimlerini, uygulamasını, gözlemlemeyi, değerlendirme ve stratejinin revizyonunu kapsayan geniş bir küme olarak değerlendirilmelidir.

Bretton Woods kuruluşlarının pek çok ülkede uygulattığı PRSP'lerin ya da yani kalkınma politikalarının özellikle Sahra-altı Afrika ülkelerinde elde ettikleri performans oldukça düşündürücü olmuştur. Verilen borçların pek çok azgelişmiş ülkede yolsuzlukla sonuçlandığını ve bu ülkelerdeki halkların daha büyük yoksulluğa sürüklendiğini ülke deneyimleri ile açıklayan çalışmalar literatürde yer almaya başlamıştır (Bond, 2004; Dijksa, 2011; Lazarus, 2008; Lyakurwa, 2005).

4. BRETTON WOODS İKİZLERİNİN YOKSULLUKLA MÜCADELEDE İZLEDİĞİ YOL BAŞARILI MIDIR?

Bretton Woods kuruluşlarının 1990'lı yıllar sonunda Kapsamlı Kalkınma Çatısı altında ele aldığı yoksullukla mücadelede izlediği yolu kimi sosyal bilimciler bir önceki yaklaşımdan daha ilerici bir adım ve neoliberal paradigmadan bir kopuş olarak değerlendirmişlerdir. Post-Washington Uzlaşısı çerçevesinde, ülke iyeliğine ve ülke kaynaklı kurumlaşma ve politikalarının tanınmasına doğru yöneliş, neoliberal paradigmadan bir sıyrılma olarak ele alınmıştır (Booth, 2003; Driscoll, Evans, 2005; Stiglitz, 2002). Bu yaklaşım çerçevesinde, özellikle kalkınmada katılım vurgusunun altı çizilmektedir. STÖ'lerin geliştiği, asimetrik bilginin ortadan kalktığı şeffaf bir yönetim (hatta yönetişim) altında vatandaşın sesinin duyulacağını öne süren Stiglitz; bu yeni kalkınma yaklaşımında, ülkelerin, doğru politikaları, gerçekçi ve sürdürülebilir biçimde uygulayabileceklerini ifade etmektedir (Stiglitz, 2002: 176). Neoliberal paradigmadan sıyrılmayı çok keskin görmemekle birlikte, Öniş ve Şenses (2005), Post-Washington Uzlaşısını ilerici bir adım olarak kabul ederek, bu yeni kalkınma paradigmasını neoliberal paradigma ile ulusal kalkınmacılığın bir sentezi olarak değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte, Öniş ve Şenses, bu yeni kalkınma yaklaşımının gelir dağılımı, yoksulluk gibi konularda kapsamlı ve tatminkar bir çatı sunmadığını da öne sürmüşlerdir.

Ancak pekçok sosyal bilimci, bu yoksullukla mücadele patikasını çok daha eleştirel gözle değerlendirmiştir. Bu yeni kalkınma paradigmasını aslında neoliberal paradigmanın yeniden üretilmiş hali olarak kabul eden sosyal bilimciler, yoksullukla mücadeledeki yeni strateji biçimini geliştirmekte olan ülkelere uygulatılan neoliberal politikaların daha sistematize edilmiş versiyonu olarak değerlendirmişlerdir (Soederberg, 2001-2005; Harrison, 2001; Bond, 2004; Cammack, 2004). Örneğin, Harrison, Kapsayıcı Kalkınma Çatışının ve PRPSs'nin, bir önceki kalkınma paradigmasının devletin ekonomideki aktif rolünü dışlayan ve piyasa önceliğini esas alan “şok terapisi”nden çok daha iddialı ve derin bir “neoliberal projenin” semptomu olduğunu öne sürmüştür (Harrison, 2004: 159). Öyle ki, bu yeni kalkınma paradigmasının temel ilkelerinden biri olan “ulusal devletlerin kendi kalkınma stratejilerine sahip olması” ilkesi bile, kapitalizmin yarattığı küresel bir sorun olan yoksulluk sorununun sorumluluğunu ulusal devletlerin üzerine atan gizli bir kontrol biçimi halini almıştır (Harrison, 2001).

Benzer şekilde, bu yeni kalkınma yaklaşımını ve yoksullukla mücadele politikalarını bir “üçüncü yol” olarak değerlendirip eleştiren kimi iktisatçılar, bunun neoliberalizmden bir kopuş değil, bir tür piyasa popülizmi olduğunu öne sürmüşlerdir (Craig, 252, 253-57).

Kapsayıcı kalkınma paradigmasını neo-Gramscian bir perspektifte ve içlemci liberalizm (inclusive liberalism) kavramı çerçevesinde değerlendiren kimi iktisatçılar, bu paradigmayı, iktidarın çeşitli yeni formlarını kullanarak AGÜ’de ya da periferide neoliberal paradigmanın meşruiyetini ve çelişkilerini çözmek için ele alınan yeni bir girişim olarak değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmelere göre, yeni kalkınma paradigması çerçevesinde, neoliberal normlar ve politikalar uygulamak yerine; alt-sıralı sınıflara ideolojik/politik liderlik ve maddi imtiyazlar tanınarak ve böylece rızasını aldıkları bu sınıfları da sisteme içlemleyerek dünya hakimiyeti ele geçirilmeye çalışılmaktadır (Ruckert, 2006; Craig, Porter, 2006). Diğer bir ifadeyle, Cox’un da öne sürdüğü gibi, “*dominant devlet ve dominant sosyal güçler*”, “*altı-sıralı devlet ve altı-sıralı sosyal güçler*”in büyük bir bağlılıkla savundukları “evrenselleşmiş liberal ilkeleri” korumaları yoluyla kendi güçlerini sürdürebilir kılmaktadır (Cox, 1993: 264). Böylece, 1980 ve 1990’lı yıllarda uyguladıkları istikrar ve yapısal uyum programlarından dolayı yeni emperyalizm ile suçlanan uluslararası kuruluşlar, bu yaklaşımlarından vazgeçerek, AGÜ ve GÜ’lerin sosyal güçleri ve hükümetleri arasında ortaklığın ve evrensel uzlaşımın sağlandığı içlemci liberalizme angaje olmuşlardır.

İster neoliberal paradigmadan bir kopuş olsun, ister neoliberal paradigmanın yeniden kendini üretme biçimi olsun, isterse her ikisinden de öte bir biçimde değerlendirilsin, gerçeklik şudur ki, yeni dünya düzenin kurulması ve sürdürülmesinde Bretton Woods kuruluşları her zaman kilit aktörler olmuşlardır. Sonuç olarak, bu kuruluşların ülke hükümetlerine dayattığı PRSP'ler ve onun sosyal taahhütleri; tüm dünya ülke hükümetlerinin ve sosyal güçlerinin bir uzlaşısı içinde rızasını alarak, adaletsiz yeni liberal dünya düzenine karşı geliştirilecek direnci zayıflatma tehlikesini içinde barındırmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Yaklaşık üç milyar insan, yani toplam dünya nüfusunun hemen hemen yarısı, günlük iki doların altında bir yaşam ile insan onuruna aykırı biçimde fakirlik içinde yaşamaktadır. Ancak, bu yoksulluk, ne toplam dünya kaynaklarının, ne de toplam dünya üretiminin yetersizliğinden beslenmemektedir. Dünya toplam üretim çıktısı ve geliri ciddi biçimde artış göstermeye devam ederken, yoksulluk sorunu giderek keskin bir hal almaktadır. Örneğin, 2012 yılı verilerine göre kişi başına düşen gelir Burundi için 240 \$ olurken, Norveç için bu rakam 412 kat (98,860 \$) yüksek düzeyde gerçekleşebilmektedir.

Yoksulluk, ne bireysel, ne yerel, ne ulusal ya da uluslararası bir sorundur; yoksulluk küresel ve sistemik bir sorundur. Dolayısıyla bu sorunun çözümüne yönelik politikalarda, bu gerçeğin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu bağlamda, küresel dünyaya hüküm gücü olan uluslararası kuruluşların yoksulluğa bakış biçimleri ve yoksullukla mücadele politikaları oldukça önem arz etmektedir. Bretton Woods kuruluşları, yoksulluğu, esas olarak, piyasanın taleplerine iyi uyum sağlayamayan ülke hükümetlerinin ve bireylerin sorunu olarak görürken, BM kuruluşları ise bunu yapısal ve küresel bir sorun olarak değerlendirmekte ve bu sorunu çözmede gelirin yeniden dağılım konusuna vurgu yapmaktadır.

Öz itibarıyla, yoksulluğa bakış biçimlerinde ciddi bir zemin kayması söz konusu olmasa da, BW kuruluşlarının, 1990'lı yılların sonundan itibaren yoksulluk ve yoksullukla mücadele kavramlarını/konularını daha sık kullanır oldukları gözlenmektedir. Kalkınmanın sosyal boyutunun göz ardı edilemeyeceğini öne süren Kapsayıcı Kalkınma Paradigması altında, yoksulluk başta olmak üzere, pek çok toplumsal sorun kalkınmanın odak noktası haline gelmiştir. Ancak, pek çok sosyalbilimci ve akademisyen, post-neoliberal kalkınma paradigması olarak da

adlandırabileceğimiz bu paradigmanın *sözde* “insan yüzü” yaklaşımına dair şüpheyle yaklaşmışlardır.

Kapsayıcı Kalkınma Paradigması çerçevesinde kapitalizmin hegemonya alanı genişlerken, bu genişleme iktisadi, sosyal, politik ve kültürel boyutlarda, “alta-sıralı devlet ve sosyal güçlerle”, “dominant devlet ve sosyal güçlerin” evrensel uzlaşısı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu genişlemede oldukça kritik role sahip olan Bretton Woods kuruluşları, üçüncü dünya ülkelerine kendi rızaları çerçevelerinde üçüncü yol önerirlerken, aslında az gelişmiş ülkelere ucuz işgücüne dayalı klasik karşılaştırmalı üstünlükler politikasını dayatmakta; sermaye birikiminin ve karlılığın küresel ölçekte sürdürülmesinde bu yeni kalkınma paradigmasını bir araç olarak kullanmaktadır.

NOTLAR

¹ WTO kendisini hiçbir zaman bir kalkınma ajansı gibi görmediğinden ve az gelişmiş ülkelere yönelik kalkınma/istikrar politikalarının ve/veya yoksullukla mücadele politikalarının birebir sorumlusu ya da sahibi olmadığından bu çalışmada Bretton Woods kuruluşlarından kasıt, esas olarak Bretton Woods İkizleri (IMF, Dünya Bankası) olmaktadır.

² Bu raporun taslak hali ile nihai hali farklıdır. Taslak raporun gönderildiği kurum ve akademisyenlerden ciddi biçimde eleştiri gelince metin değiştirilmek durumunda kalındı. Orijinal rapordaki “güçlenme, güvenlik ve fırsatlar” stratejilerinin güçlenme kısmı bu camia tarafında hemen ve şiddetle eleştirildi; “Niçin Banka yoksulluğa büyümeden daha fazla ağırlık veriyor?”, “büyüme yoksullar için zaten doğal bir mücadele yoludur” vb. gibi dört bir koldan gelen can alıcı eleştiriler sonucunda Stiglitz’i zaten daha önceden baş iktisatçılıktan düşüren Wolfensohn, onun artık özel danışmanı olmasını dahi istemedi.

³ Banka ise “Bizim Hazineden bağımsız olmamıza ve ona verdiğimiz bağımsızlığa rağmen istifa etti, anlamadık” diye açıklama yaptı. (bkz. Wade, 2001: 134-135).

⁴ Bu kriz yönetimindeki suçlamalardan dolayı IMF Başkanlığından erken ayrılmak durumunda kalan Camdessus’un Alman halefi Köhler, görevi başına geçtiği zaman Der Spiegel dergisine verdiği demeçte 5 yıllık görevi boyunca, aşırı liberalleşmenin sonucu olan spekülasyon para hareketlerini azaltmak için hükümetlere daha çok yetki vereceğini belirterek, kısa vadeli sermaye girişi konusunda bazı sınırlamaların getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

⁵ BM’nin küreselleşen dünyada piyasa güçleri ile birlikte çalışma çağrısının en önemli örneği Küresel İlkeler Sözleşmesidir (Global Compact). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından, 31 Ocak 1999’da yapılan Dünya Ekonomik Forumu’nda, iş dünyasının liderlerinden uluslararası bir yapılanma olan Küresel İlkeler Sözleşmesi’ne destek olmalarının istenmesi ile başlayan girişim, şirketlerin, Birleşmiş Milletler teşkilatlarının, çalışma ve sivil toplum örgütlerinin bir araya gelerek, ortak vizyon, amaç ve değerler doğrultusunda çalışmalar yapmasını hedeflemektedir.

Küresel İlkeler Sözleşmesi, kolektif hareketin gücünden yararlanarak, şirketlerin, küreselleşmenin zorluklarını ortadan kaldırmaya destek olmaları için, sorumlu vatandaşlık kavramını yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Bu sayede özel sektör – ve diğer sosyal paydaşlar ile işbirliği yaparak - temel vizyonu, yani ‘sürdürülebilir ve kapsamcı bir küresel ekonomi’yi sağlamayı hedeflemektedir.

⁶ Eylül 2000’de toplanan BM Genel Kurulu’nda 147 devlet ya da hükümet başkanı (ve toplam 189 üye ülke) “küresel düzeyde insan onuru, eşitlik ve esenlik ilkelerinin güçlendirilmesi için topluca taşıdıkları sorumluluğu” kabul ederek Binyıl Bildirgesi’ni ilan etmişlerdir. Buradaki sekiz temel hedef şöyledir: aşırı yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması; evrensel ilköğretimin gerçekleştirilmesi; kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların konumunun güçlendirilmesi; çocuk ölümlerinin azaltılması; anne sağlığının iyileştirilmesi; HIV/AIDS, sıtma ve öteki hastalıklarla mücadele edilmesi; çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması; kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirilmesi.

⁷ Burada hem alıcı ülkelerin hem de donör ülkelerin bazı sorumlulukları bulunmaktadır. Buna göre, kalkınma yardımına ihtiyaç duyan ülkeler, kendi kalkınma sorunlarını sahiplenmeyi ve gelişmiş ülkeler de Gayri Safi Milli Hasıllarının %0.7’si oranında “Resmi Kalkınma Yardımı” yapmayı taahhüt etmektedir. Benzer şekilde, Mart 2005 tarihindeki “Paris Deklarasyonu”nda donörler arasında uyum, yararlanıcı ülke ile uyum, kalkınma sorunlarının yararlanıcı ülke tarafından sahiplenilmesi gibi prensipler ortaya koymuştur.

⁸ BM’nin kuruluşları ve araçları yoluyla ele aldığı ekonomik ve sosyal haklar üzerinde yaptığı girişimler oldukça önemlidir. BM’nin “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” (1976), “Her Çeşit Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme” (1969), CEDAW (1981), “Çocuk Hakları Sözleşmesi” (1990), “Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Yönelik Uluslararası Sözleşme” (2003), “Engelli Hakları Sözleşmesi” (2008) bunlara örnek olarak verilebilir.

⁹ BW paradigması adı altında değerlendirdiğimiz IMF ve Dünya Bankası da aslında siyam ikizleri değildir. Kendisini daha fazla kalkınma ajansı olarak gören Dünya Bankası, IMF’ye göre pür piyasa liberalizmden kimi zamanlar ödünler verebilmektedir. Bu iki kuruluş arasındaki farklılık pek çok bağlamda gözlenebilmektedir. Örneğin “iyi yönetim” kavramını Dünya Bankası, bir ülkedeki otoritenin nasıl seçildiği, izlendiği ve değiştiği; otoritenin politikalarının ne kadar şeffaf ve uygulanabilir olduğu; kaynaklarını ne kadar etkin kullandığı noktalarında ele alırken, IMF, “iyi yönetim”i, öncelikle parasal sistemin ve dünya iktisadının makroekonomik istikrarı, üye ülkelerin ekonomik performansı esasında değerlendirir (Aktan, Özler, 2008: 180-181). Ya da yoksulluk nezdinde düşündüğümüzde, IMF’nin yoksulluğa bakış biçimi yine daha çok piyasa mekanizması çerçevesinde değerlendirmektedir. IMF, yoksulluk ve aşırı eşitsizliği, küreselleşmenin gücünü zayıflatan veya yoldan çıkarabilecek olan bir “uluslararası dışsallık” olarak görmektedir (Kacowicz, 2005: 120)

¹⁰ Bu Kolaylığın temel özelliği, çok düşük faizli ve uzun vadeli “imtiyazlı bir imkan” olmasıdır. Ancak bu Kolaylıktan yararlanabilmek için IMF üyesi en düşük gelirli 19 ülkeden biri olmak ve de IMF veya Dünya Bankası ile işbirliği çerçevesinde üç yıllık bir orta vadeli politika çerçevesi belirlemek gerekmektedir. Yapısal Uyum Kolaylığının kullanım limiti, ülke kotasının %50’si

kadardır. Bu kolaylık üye ülkeye 3 yıllık süre zarfında sırasıyla kotanın %15, %20 ve %15'i olarak kullanılır. SAF'ın geri ödeme süresi ise 5 ile 15 yıl arasında değişmektedir.

¹¹ 1979'da şartlılığı ilk öneren kişi Dünya Bankası Başkanı Robert McNamara idi. McNamara şartlılığı, finansal yardımları, Dünya Bankası tarafından önerilen bir dizi politikanın benimsenmesine bağlayarak ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı destekleyen bir fikir olarak tanımladı.

¹² PRGF, daha yüksek yaşam standartlarına ulaşmak ve yoksulluğu azaltmak, ödemeler dengesi sorunlarını iyileştirici programlarını desteklemek ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. 80 az gelirli ülke PRGF kapsamındadır. PRGF kapsamında üç yıllık düzenlemeler, 10 yıl vadeli ve yıllık %0,5 faizli krediler şeklinde ve belirli performans kriterleri koşulu ile verilmektedir. PRGF kapsamında edinilecek kaynak miktarına herhangi bir üst limit getirilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C., H. Ozler (2008), "Good Governance: A New Public Managerialism", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 14(4), 165-187.
- Berktaş, F. (2007), "Liberalizm: Tek bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", içinde B. Örs (der.), *Modern Siyasal İdeolojiler*, Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 47-106.
- Bond, P. (2004), "Should the World Bank and IMF be "Fixed" or "Nixed"?", *Capitalism Nature Socialism*, 15(2), 85-105.
- Booth, D. (2003), "PRSPs - Introduction and Overview", *Development Policy Review*, 21(2), 131-159.
- Cammack, P. (2004), "What the World Bank Means by Poverty Reduction, and Why it Matters", *New Political Economy*, 9(2), 189-211.
- Cox, R.W. (1993), "Structural Issues of Global Governance: Implications for Europe", in S. Gill (ed), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 259-289.
- Craig, D., D. Porter (2005), "The Third Way and The Third World: Poverty Reduction and Social Inclusion Strategies in the Rise of 'Inclusive' Liberalism", *Review of International Political Economy*, 12(2), 226-263.
- Dijkstra, G. (2011), "The PRSP Approach and the Illusion of Improved Aid Effectiveness: Lessons from Bolivia, Honduras and Nicaragua", *Development Policy Review*, 29, 111-133.
- Driscoll, R., A. Evans (2005), "Second-Generation Poverty Reduction Strategies: Opportunities and Emerging Issues", *Development Policy Review*, 23(1), 5-25.
- Eberlei, W. (2002), "Poverty Reduction Strategies between Global Governance and National Politics", *Nord-Süd Aktuell*, 3, 432- 436.
- Giddens, A. (2000), *The Third Way and its Critics*, Oxford: Polity Press.

- Harrison, G. (2001), "Post-Conditionality Politics and Administrative Reform: Reflections on The Cases of Uganda and Tanzania", *Development and Change*, 32, 657-679.
- Kacowicz, A. (2005), "Globalization and Poverty: Possible Links, Different Explanations", *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 6(2), 111-127.
- Koray M. (2011), *Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvalı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lazarus, J. (2008), "Participation in Poverty Reduction Strategy Papers: Reviewing the Past, Assessing the Present and Predicting the Future", *Third World Quarterly*, 29(6), 1205–1221.
- Lyakurwa, W. (2005), "Sub-Saharan African Countries' Development Strategies: The Role of The Bretton Woods Institutions" in Joost, J., A. Akkerman (eds.), *Helping the Poor? The IMF and Low- Income Countries*, Fondan Publications: The Hague, 152-180.
- Müller, K., A. Pickel (2001), "Transition, Transformation and the Social Sciences: Towards a New Paradigm", *TIPEC Working Papers*, 01/11, <http://www.trentu.ca/org/tipec/mullerpickel11.pdf>.
- Öniş, Z. F. Şenses (2005), "Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus", *Development and Change*, 36 (2), 263-290.
- Rivero, O.D. (2001), *The Myth of Development: The Non-Viable Economies of the 21st Century*, London: Zed Books.
- Ruckert, A. (2006), "Towards an Inclusive-Neoliberal Regime of Development: From the Washington to the Post-Washington Consensus", *Labour, Capital and Society*, 39(1), 35- 67.
- Scholte, J.A. (2010), "The impact of Global Governance on Poverty in the UK", *JRF Programme Paper*, [http:// www.jrf.org.uk/publications/](http://www.jrf.org.uk/publications/)
- Soederberg, S. (2001), "Grafting Stability onto Globalization? Deconstructing the IMF's Recent Bid for Transparency", *Third World Quarterly*, 22(5), 849-867.
- Soederberg, S. (2005), "Recasting Neoliberal Dominance in the Global South? a Critique of the Monterrey Consensus", *Alternatives: Global, Local, Political*, 30, 325-364.
- Stiglitz, J.E. (2002), "Participation and Development: Perspectives from the Comprehensive Development Paradigm", *Review of Development Economics*, 6(2), 163-182.
- Thérien, J.P. (2004), "The Politics of International Development: Towards a New Grand Compromise?", *Journal of Trade and Environment Studies*, 1, 1- 19.
- UNRISD (2000), *Visible Hands: Taking Responsibility for Social Development*, Geneva: UNRISD Publications.
- Wade, R. (2001), Showdown at the World Bank, *New Left Review*, 7, 124-137.
- Wayenberge, E. (2009), "Washington Mutabakatından Washington Sonrası Mutabakata: Kalkınma Yansımaları", içinde F. Şenses (der.) *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma*, İstanbul: İletişim Yayınları, 307-347.
- Wolfensohn, J.D. (1999), *A Proposal for a Comprehensive Development Framework*, <http://siteresources.worldbank.org/CDF/Resources/cdf.pdf>.
- World Bank (1992), *Poverty Handbook*, Washington D.C.: The World Bank.

World Bank (2000/2001), *World Development Report: Attacking Poverty*, Washington D.C: The World Bank.

World Bank (2004a), *Supporting Development Programs Effectively- Applying the Comprehensive Development Framework Principles: A Staff Guide*, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/PROJECTS/STRATEGIES/CDF/0,,contentMDK:20311725~pagePK:139301~pi PK:139306~theSitePK:260799,00.html>

İMKANSIZ ÜÇLEME'DEN İMKANSIZ İKİLEM'E: BRETTON WOODS DÖNEMİ VE SONRASI PARA POLİTİKASI

Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi
Cilt 34, Sayı 1, 2016
s. 115-136

Hasan CÖMERT

Yrd.Doç.Dr., Orta Doğu Teknik
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
hcomert@metu.edu.tr

Öz: İmkansız üçleme kavramı Bretton Woods (BW) sistemi para politikasını anlamak için yararlı olabilir. Ancak, BW sistemi sırasında görece bağımsız para politikası uygulanabilmesine, sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin yanı sıra merkez bankası araç çeşitliliği ve yurt içi piyasaların kontrol altında tutulması da katkı sunmuştur. BW sistemi sonrası dönemde sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılırken finansal piyasalardaki kurallar gevşetilmiştir. Var olan kurallar ise kullanılmamıştır. Kısa dönem faiz oranları merkez bankalarının yegane aracı olarak ön plana çıkmıştır. Sermaye hareketleri ve finansal piyasalar çok büyük boyutlara ulaşırken merkez bankalarının sadece gecelik faizlerle temel makroekonomik değişkenleri etkileme kapasitesi özellikle gelişmekte olan ülkelerde aşınmıştır. Bu süreç bir anlamda zamanla imkansız üçlemeden imkansız ikilemeye geçiş olarak da düşünülebilir.

Anahtar Sözcükler: Bretton Woods Sistemi, imkansız üçleme, imkansız ikileme, sermaye hareketleri, para politikası.

**FROM TRILEMMA TO
DILEMMA: MONETARY POLICY
DURING AND AFTER THE
BRETTON WOODS SYSTEM**

*Hacettepe University
Journal of Economics
and Administrative
Sciences
Vol. 34, Issue 1, 2016
pp. 115-136*

Hasan CÖMERT

Assist.Prof.Dr., Middle East
Technical University
Department of Economics
hcomert@metu.edu.tr

Abstract: Trilemma can be a useful concept to understand monetary policy during the Bretton Woods (BW) regime. Under this regime, beside capital controls, regulated domestic financial markets and diversity in central bank instruments contributed to existence of independent monetary policy. However, after the collapse of the BW system, capital controls were lifted, domestic financial markets were deregulated, existing regulations were not implemented properly and short-term interest rates became the sole instrument of central banks. The size of financial flows and financial markets has reached unprecedented levels. During this process, the ability of central banks in both developed and developing countries has weakened. Especially in developing countries, main macroeconomic indicators have become very sensitive to the developments in the movements of financial flows. In this sense, we argue that this process can be considered a gradual transition from trilemma to dilemma especially in developing countries.

Keywords: *Bretton Woods System, trilemma, dilemma, capital flows, monetary policy.*

GİRİŞ

19. Yüzyılda uygulanan altın standardı Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla çöktü. 1918 sonrasında altın standardına dönmeye çalışan girişimler başarısız oldu. Büyük Buhran ve sonrasında gelişen süreç ise altın standardına geri dönüşün pek de mümkün olmadığını gösterdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere'nin öncülüğünde yeni bir uluslararası kurumsal yapı arayışı içine girildi. Bunun bir parçası olarak yeni bir uluslararası para sistemi kurgusu üzerinde çalışılmaya başlandı. Bu arayış, 1944 yılında Bretton Woods (BW) kasabasında imzalanan antlaşma ile sonuçlanmıştır. BW antlaşması ile Batı kapitalizminin yeni bir döneme adımını atmış olduğu söylenebilir.

Bu makalede, BW sistemi sırasında ve sonrasındaki para politikalarının bağımsızlığını (etkinliğini) belirleyen faktörler üzerinde duracağız. Bağımsız para politikasından kastımız yalnızca merkez bankalarının faizlerini yurt dışı faiz oranlarından farklı belirleyebilme kapasitesi değildir. Bağımsız para politikası kavramını merkez bankası politikalarının temel makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini de kapsayacak şekilde kullanıyoruz. Bu bakımdan metin boyunca para politikası bağımsızlığı ile etkinliğini eş anlamlı olarak kullanmaktayız.

Makalenin temel savları şöyledir: BW sistemi altında görece olarak bağımsız (etkin) para politikasından bahsetmek mümkündür¹. Bağımsız para politikası, sermaye hareketleri serbestisi ve sabit kur rejiminin aynı anda var olamayacağını öngören imkansız üçleme (trilemma, impossible trinity) kavramı, BW dönemini anlamak için faydalı olabilir. Geleneksel anlayış sabit kur rejimleri altında sermaye kontrollerinin BW dönemi boyunca bağımsız para politikasını mümkün kıldığını ima etmektedir. Ancak uluslararası sermaye hareketlerinin kontrol altında olmasının yanında sabit kur rejimleri altında bağımsız para politikasını mümkün kılan iki faktörden daha bahsetmek gerekir. Bunlar yurt içi piyasaların kontrol altında olması ve merkez bankalarının çoklu bir araç seti kullanmasıdır. BW sonrası sistemde para politikasının bağımsızlığı hem gelişmiş olan ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli ölçüde yara almıştır. Oysa ki geleneksel anlayış sermaye hareketlerinin serbestleşmesi karşılığında esnek kur rejimlerine geçilmesinin para politikası bağımsızlığı için yeterli olduğunu savunmaktadır. Bir başka deyişle, bu görüşe göre, BW sonrası dönemde de üçleme kavramı açıklayıcılığını korumaktadır. Fakat bu görüşün aksine BW sonrasındaki süreci, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, imkansız üçlemeden imkansız ikilemeye (dilemma) geçiş olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. İmkansız ikilemeden kastımız sermaye hareketleri ve finansal hareketlerin ulaştığı boyutlar sonucu uygulanan kur rejimi ne olursa olsun, merkez bankalarının etkin para politikası uygulama

kabiliyetlerini önemli ölçüde kaybetmiş olmasıdır. Bunun nedeni ise temel olarak gelişmekte olan ülkelerde sermaye hareketlerinin kredi döngüsü ve döviz kurları gibi finansal piyasalardaki diğer gelişmeleri belirleme gücünün giderek artmasıdır.

Gelişmiş olan ülkelerde ise iç finansal pazarların ve sermaye hareketlerinin ulaştığı boyutlar merkez bankalarının politikalarının etkinliğini azaltmaya başlamıştır. Finansal pazarlar ve sermaye hareketleri çok büyük boyutlara ulaşırken merkez bankalarının sadece gecelik faiz hadlerine dayalı politikalara yönelmeleri merkez bankalarının hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde etkinliğinin azalmasına katkıda bulunmuştur.

Bu çalışma ilgili yazına ve yazarın daha önceki çalışmalarının bulgularına dayanarak BW dönemi ve sonrasında farklı bir açıdan yorumlama çabasıdır. Bizim çalışmamıza en yakın çalışma Rey (2015)'dir. Rey (2015) finansal akımların etkisi altında gelişmekte olan ülkelerde merkez bankalarının bağımsız para politikası izleyemeyeceklerini ifade etmektedir. Bu durumda üçlemenin değil ikilemenin geçerli olduğunu iddia etmektedir. Biz Bretton Woods sistemi altında bile para politikası bağımsızlığının sermaye kontrolleri dışındaki kurumsal yapıyla ilgili olduğunu vurgulamaktayız. Bretton Woods sonrası gelişmelerin de sermaye serbestisinin yanında merkez bankacılığındaki ve finansal piyasalardaki giderek artan diğer dönüşümlerle birlikte açıklanması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu bakımdan bizim görüşlerimizin daha evrimselci ve kurumsalcı bir çerçeve içine oturduğunu söylemek mümkündür. Makalenin iddialarının bir kısmının hem kuramsal hem de ampirik olarak daha ayrıntılı incelenmesinde fayda vardır. Ancak makalenin temel savlarını doğrudan ya da dolaylı destekleyen önemli ölçüde bulgu da mevcuttur.

Makalenin planı şu şekildedir: İkinci kısımda kısaca BW'un ortaya çıkışı ve nasıl işlediği anlatılacak, üçüncü kısım BW sisteminde para politikasının üçleme kavramıyla nasıl özetlenebileceği tartışılacaktır. Dördüncü kısım BW sonrası gelişmelere odaklanarak, merkez bankacılığının etkinliğindeki değişimi anlamaya çalışacaktır. Son kısım ise o aşamaya kadar yürütülen tartışmayı sonuçlandıracaktır.

1. BW SİSTEMİNİN GELİŞMESİ VE İŞLEYİŞİ

19. yüzyıl boyunca uygulanan altın standardı, altın ve gümüş sistemi (bimetallizm) ve gümüş sisteminin birçok ülke tarafından terk edilmesiyle birlikte 1880-1914 yılları arasında tam bir uluslararası para sistemi haline geldi. Bu dönem boyunca özellikle İngiltere, bu sistemin işlemesi için gerekli adımları atmaktan kaçınmamıştır. İngiltere'nin ekonomik ve finansal gücü, diğer ülkelerin İngiltere'nin politikalarını takip etmesini sağlamıştır.² Bir anlamda bu sistemin temel sürükleyicisi İngiltere olurken diğer ülkeler İngiltere'yi takip etmişlerdir. Ayrıca altın standardına uymak uluslararası kredilere ulaşmak için de gerekli şart olarak algılandığından, İngiltere'nin öncülüğünde

diğer ülkeler de altın standardına genel olarak sadık kalmışlardır³. Bazı çalışmalar ülkelerin bir kısmının altın standardı altında bile iskonto oranlarıyla oynayarak kuralları bozduğunu iddia etmektedir (Bloomfield, 1959). Ancak diğer çalışmalar, 1914 yılına kadar ihtiyari (discretionary) politikaların sistemi tehdit edecek kadar yaygın kullanılmadığını, acil durumlarda kullanıldığında ise, kısa zamanda eski kurallara tekrar döndüğünü iddia etmektedir (Shewartz, 1984).

1920'li yıllarda altın standardına geri dönme çabaları değişik sebeplerden ötürü başarılı olamamıştır⁴. Bu dönemdeki sisteme altın kambiyo (gold-exchange) standardı denilebilir. Bu sistemin altın sisteminden farkı, bazı para birimlerinin, altın cinsinden konvertibl olan başka bir para birimine sabit bir fiyattan çevrilebilmesidir. Bu sistemde klasik altın standardına göre daha az altın rezervine ihtiyaç duyulmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda yeni bir dünya para sistemi için çabalar başlamıştır. Amaç 1914 sonrasında oluşan belirsizlik ve krizlerden kaçınmaktır. Antlaşma 1 Temmuz 1944 tarihinde ABD'nin Bretton Woods kasabasında imzalanmıştır. Bu antlaşmayla IMF ve Dünya Bankası'nın temelleri atılmıştır. Yeni sistem, temel olarak altın standardının sahip olduğu döviz kurlarının istikrarı ve ülkelerin bağımsız para politikası izleyebilmesi üzerine kuruludur. Bu sisteme göre katılımcı ülkeler bir parite belirleyip, bu paritenin yukarı ve aşağı yönlü olarak sadece yüzde 1 dalgalanmasına müsaade edecek şekilde para politikasını uygulayacaklardır. Parite, ciddi dengesizlikler karşısında IMF'ye danışıldıktan sonra ya da önceden haber vermek kaydı ile yüzde 10'a kadar katılımcılar tarafından değiştirilebilecektir. Yüzde 10'un üzerinde yapılacak bir parite değişikliği ise IMF tarafından 72 saatte karara bağlanacaktır. Bu değişiklik oy çoğunluğu ve önemli üyelerin hepsinin (yüzde 10'dan fazla kota sahibi) onayını gerektirmektedir. IMF'nin onayını almadan yapılan değişiklikler, ülkelerin IMF kaynaklarına ulaşımının kısıtlanması ya da üyelikten çıkarılmasına yol açabilir.

BW antlaşmasına göre sermaye kontrolleri mümkünken, üye ülkeler para birimlerini belirli bir süre sonrasında konvertibl yapmak zorundadır⁵. Geçiş döneminde kur kontrolleri devam edebilir. Üye ülkeler kısa ve orta dönem ödemeler dengesi problemlerinin çözümüne yardımcı olmak için IMF'den kaynak kullanabilirler. Bu amaçla bütün üye ülkelerin belirli oranlarda katıldığı ortak bir fon havuzu oluşturulmuştur.⁶ Antlaşmaya göre, 35 ABD dolarının değeri bir ons altın değerine eşitlenmiştir. Diğer üyelerin para birimleri ise pratik olarak dolar (altın) cinsinden sabitlenmiştir. Tanım gereği, üye ülkelerin önemli problemler karşısında kuru değiştirme olanakları olduğundan, bu sistem çıpalı döviz kuru sistemi (pegged exchange rate system) olarak da adlandırılabilir.

BW sistemini iki ana döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem 1946-1958 (konvertibilite öncesi) yılları kapsarken ikinci dönem 1959-1971 yıllarını kapsamaktadır. Ancak 1958 yılında tam konvertibilite sağlanabilmiştir. Uzun bir süre ABD dolarının dışındaki para birimleri konvertibl değildi. Bunun ana sebebi dünya altın rezervlerinin yaklaşık üçte ikisinin ABD’de toplanmış olması ve diğer ülkelerin özellikle dolar rezervlerinin, cari açık vermelerinden dolayı, yetersiz olmasıdır. Bu durumun aşılmasında 1950’li yılların ortasında Avrupa ülkelerinin cari fazla vermeye başlaması ve Marshall planı önemli rol oynamıştır.

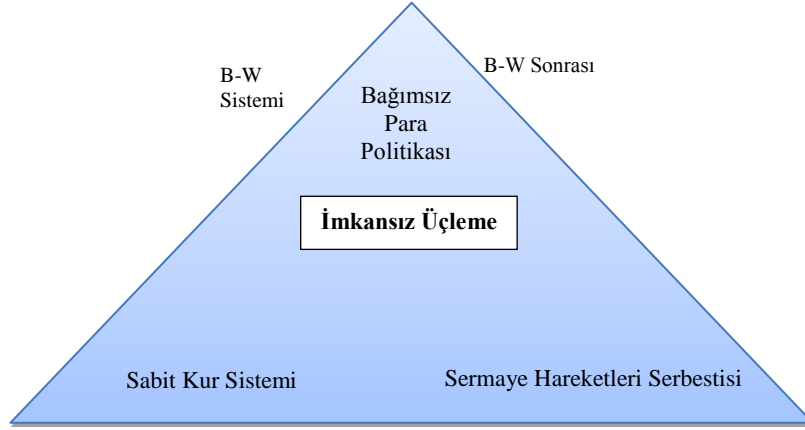
1958 Aralık ayından itibaren BW sistemi tam olarak işlevsel hale gelmiştir. BW dönemi boyunca birçok ülke sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları devam ettirmişlerdir. Ancak 1960’lı yılların ortalarından sonra sermaye kontrolleri ABD’de daha yaygın kullanılmaya çalışılırken diğer ülkelerde kontrollerin sıklığı azalmıştır (Bordo, 1993).

1.1. BW Sistemi Altında Para Politikasını Anlamak

Görüldüğü üzere BW sisteminin iki temel ayağı sabit kur rejimi ve sermaye kontrolleridir. Genel kanı BW sistemi altında merkez bankalarının bağımsız para politikası izleyebildiği yönündedir (Obstfeld *vd.*, 2005). Yazın bunu Şekil 1’de gösterildiği gibi imkansız üçleme kavramı ile açıklamaktadır. Şekil 1 sermaye hareketleri serbestisi, bağımsız para politikası ve sabit döviz kur rejiminin aynı anda var olamayacağını göstermektedir. Bu üçlüden sadece ikisi aynı anda var olabilir. Yazına göre “klasik altın sistemi” döneminde (1880-1914) sermaye hareketleri serbestisi ve sabit kur rejimi (tabandaki iki köşe) tercih edilmiştir. BW döneminde ise sabit döviz kuru ve bağımsız para politikası (sol iki köşe) tercih edilirken sermaye hareketleri serbestisinden vazgeçilmiştir. Böylece para politikası bağımsızlığının sabit kur rejimlerinde ancak sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerle sağlandığı kabul edilir. Benzer şekilde, imkansız üçleme, ilerde ayrıntılı şekilde tartışılacağı gibi, BW sistemi döneminden sonra sabit kur rejiminden vazgeçildiğini ima etmektedir.

Bu yaklaşımda bağımsız para politikası ile para politikası etkinliği arasında bir ayrım yapılmaz. Bağımsız para politikası, merkez bankalarının elindeki faiz aracını yurt dışı faiz oranlarından bağımsız olarak kullanabilme kapasitesi olarak tanımlanır. Buna bağlı olarak para politikasının bağımsızlığı iktisat yazınında temel olarak yurt içi faiz oranları ile yurt dışı faiz oranları arasındaki korelasyona bakılarak ölçülür (Aizenman *vd.*, 2008).

Şekil 1. İmkansız Üçleme

Klasik Altın Sistemi 1880-1914

Bu çerçeve, merkez bankası araçlarının (özelde faiz hadlerinin), piyasa faiz hadlerini ve kredi genişlemesini belirleyerek merkez bankalarının nihai hedefleri olan enflasyon ve kısa dönemli olsa bile, milli gelir gibi değişkenleri belirleme kapasitesinin olduğunu ima etmektedir. Klasik Mundell-Fleming (MF) modelinin (IS/LM modelinin) üçlemeyi kuramsal olarak desteklediği düşünülür (Mundell, 1963; Fleming, 1962). Bu modelde, sabit kur rejimi altında sermaye hareketleri serbestisi yokken ulusal faiz oranlarını dünya faiz oranlarından farklı olarak belirleyebilmek mümkündür. Sermaye hareketleri serbestken ulusal faizler uluslararası faizlere eşit olmak zorundadır⁷. Uluslararası faiz hadleri ise merkez ülkeleri tarafından etkilenmektedir. Mekanizma şöyle işlemektedir: Eğer bir merkez bankası genişlemeci para politikası uygulamak isterse yurt içi faizler düşmektedir⁸. Bu ülkede sermaye hareketleri serbestisi var ise, yurt içi faizleri yurt dışı faizlerinin altına indirdiğinde, diğer koşullar sabitken, yurt dışı finansal varlıklarının getirileri daha yüksek olacağından ülkeden sermaye kaçıışı başlamaktadır. Bu durum döviz talebini artırmaktadır. Döviz kurunu sabit tutmak isteyen merkez bankaları, döviz rezervlerini kullanmak zorundadır. Döviz satışının iç piyasadaki para arzını azaltıp faiz oranlarını tekrar dünya faiz oranları seviyesine çıkarması beklenmektedir. Bir başka deyişle para politikası, sabit kur rejimi ve sermaye hareketleri serbestisi varken etkin değildir. Bu etkinlik ancak sermaye hareketleri ya da sabit kur rejiminden vazgeçerek gerçekleşir. BW sisteminde vazgeçilen parametre sermaye hareketleri serbestisidir.

Bizce, BW altında görece olarak bağımsız ve ima edildiği gibi etkin para politikası izlenebildiyse, bunun arkasında sermaye kontrollerini tamamlayan iki önemli faktör daha vardır. Birincisi, BW döneminde merkez bankalarının çoklu bir araç seti

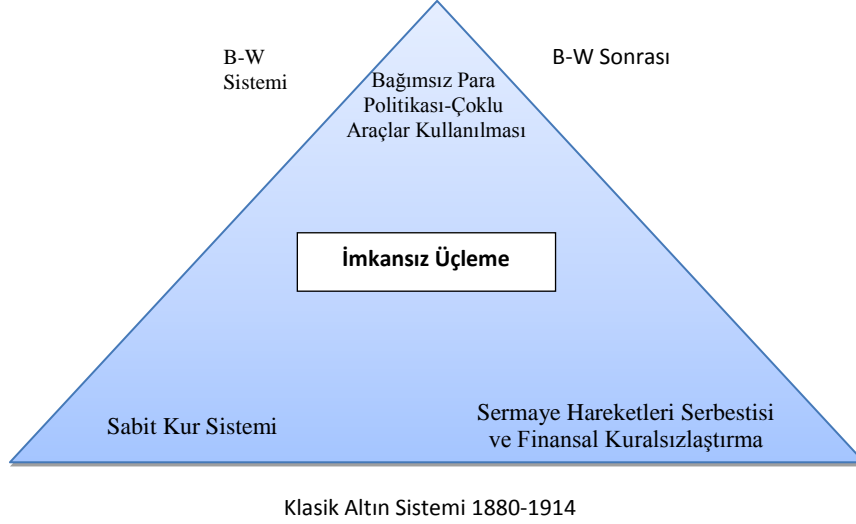
kullanmasıdır. İkincisi, yurt içi sermaye piyasalarının BW boyunca önemli ölçüde kontrol altında olmasıdır.

Merkez bankaları, BW döneminde sadece gecelik faiz oranı gibi kısa vadeli faiz oranlarına değil, geniş bir yelpazedeki politika araçlarına yoğunlaşmışlardır. Mesela ABD’de “Regulation Q” denilen uygulama ile faiz oranlarına tavan uygulaması aktif olarak kullanılmıştır (Volcker, 2002). Benzer şekilde ABD ve başka birçok ülkede gerektiğinde kredi kontrolleri bile uygulanmıştır. Marj zorunlulukları finansal piyasalardaki dinamikleri etkilemek için kullanılan diğer bir araçtır. Shiller (2000)’e göre, marj zorunlulukları FED’in en aktif kullandığı araçlardan biridir. Ayrıca rezerv zorunlulukları da bankaların kredi genişleme kararlarını etkileyebilmek için aktif bir şekilde kullanılmıştır (Feinman 1993; Cömert, 2013). İskonto oranları ise bankacılık sektöründeki likidite talebini etkilemek için tercih edilen araçlardandır. Avrupa ülkeleri ve Japonya da çoklu para politikası araçları kullanmak konusunda ABD’den geri kalmamışlardır. Gerald Epstein (2006 ve 2013) bir dizi çalışmasında birçok gelişmekte olan ülkenin de 1945 yılı sonrasında hem finansal piyasaları etkilemek hem de kalkınma hedefleri için çeşitli para politikası aracına başvurduğunu göstermektedir.

BW boyunca merkez bankaları sadece geniş bir araç seti kullanmamıştır. Ayrıca, para politikalarını görece daha sıkı düzenlenmiş (regulated) ulusal finansal pazarlarda yürütmüşlerdir. Örneğin ABD’de 1933 yılında çıkarılan Glass-Steagall kanunu ile yatırım bankaları ve ticari bankacılık birbirinden kesin çizgilerle ayrılmıştır. Böylece ticari bankaların bono ve hisse senedi gibi varlıklarla ilgili doğrudan veya dolaylı olarak işlem yapması önlenmeye çalışılmıştır (Barth *vd.*, 2000). Bu dönem boyunca, ABD ve Batı ülkelerinde bankacılık sistemi temel olarak mevduat toplama ve reel sektöre kredi sağlama işlevinden çok uzaklaşmamıştır. Dönem boyunca özellikle Avrupa ülkelerinin önemli bir kısmında merkez bankaları tarafından daha kolay etkilenebilecek devlet bankalarının ağırlığı vardır. Ayrıca merkez bankaları ve diğer ilgili kurumlar, BW sonrası döneme göre var olan kuralları daha sıkı olarak uygulanmıştır (Cömert, 2013).

Merkez bankalarının çoklu bir araç seti kullanması ve finansal pazarların daha sıkı denetlenmesi göz önünde bulundurularak BW altında imkansız üçleme Şekil 2’deki gibi revize edilebilir. Bu şekilde önceki şeklin ortak noktası BW dönemi boyunca sabit kur sisteminin ve etkinliği giderek azalsa da sermaye kontrollerinin uygulanmasıdır. Şekil 2, Şekil 1’e ek olarak çoklu merkez bankası araçlarını ve düzenlenmiş finansal piyasaları vurgulamaktadır. BW altında sermaye hareketlerinin görece sınırlı olduğu, iç piyasaların sıkı şekilde kontrol edildiği bir dönemde, merkez bankaları elinde bulunan çoklu politika araçlarını ulusal makro hedeflere ulaşmak için etkin bir şekilde kullanma imkanına daha fazla sahiptir.

Şekil 2. BW Sistemi Altında Açık Olarak İmkansız Üçleme

1.2. BW Sisteminin Çöküşü

Bağımsız (etkin) para politikası uygulanmasına kurumsal olarak daha uygun bir çerçeve sunan BW sistemi, zamanla aşınmaya başlamıştır. İktisat yazınında buna dair çeşitli sebepler ileri sürülmüştür. Biz burda belli başlı sebeplere kısaca değineceğiz.

Birçok yazar (Triffin, 1960; Kenen, 1960; Gilbert, 1968), dünya altın üretiminin toplam mal ve hizmet üretiminin altında kalması yüzünden altın-dolar sisteminin istikrarlı olamayacağını ifade etmişlerdir. Altın arzının yetersiz kaldığı durumlarda, çıpalı döviz kurunun gereği olarak, bir ons altının 35 dolar olan fiyatının artması beklenir. Ancak BW sistemi, kesikli olarak yapılacak ayarlamaların güven ve maliyet problemlerine yol açabileceği düşünüldüğünden, giderek sabit bir kur sistemine dönüşmüştür. Sistemin uygun bir şekilde işleyebilmesi için dolar arzının artması gerekir. Dolar arzının artması ise rezerv para birimi sahibi ülkenin cari açık ya da ödemeler dengesi açığı vermesine bağlıdır. ABD cari denge fazlası vermesine rağmen, sermaye çıkışlarının fazlalığı yüzünden 1958 yılından itibaren BW sisteminin sonuna kadar ödemeler dengesi açığı vermiştir. Bu durum dünya piyasalarında dolar yükümlülüklerinin artması anlamına gelir. Ancak, ABD açıkları aracılığı ile dünya pazarlarında likidite ihtiyacının karşılanması, Triffin İkilemi'nin de ifade ettiği gibi, uzun dönemde altın arzından kaynaklı probleme çözüm olamayabilir. Triffin İkilemi, dolar arzının artması için gerekli olsa dahi cari açığın belirli bir oranın üzerinde gerçekleşmesinin rezerv para birimine karşı güveni sarsabileceğini iddia etmektedir. Böyle bir ortamda altına dönüş hareketi başlarsa sabit kur rejimini devam ettirmek

mümkün olmaz. ABD dışındaki dolar arzının toplam ABD altın rezervlerine oranı 1950'li yılların ortalarından itibaren giderek artmıştır. 1959 yılında, toplam dolar yükümlülükleri ABD altın rezervlerine eşitken, aynı yılda diğer ülkelerin toplam altın rezervleri ABD altın rezervlerini aşmıştır. 1964 yılında ise yabancı ülkelerin para kurumları tarafından tutulan ABD resmi dolar yükümlülükleri ABD dolar stoğunu geçmiştir (Bordo, 1963). ABD dolarının, dolar arzı karşısında görece olarak azalan altın rezervlerine çevrilebilme ihtimali BW sistemini üzerinde Demoklesin kılıcı gibi durmuştur.

Dolar arzının dünya piyasalarında artmasının bir nedeni ise ABD'nin yurt içi gereksinimlerini merkeze koyup genişlemeci para politikası izlemesi olarak gösterilmektedir.⁹ Bu durum 1880-1914 yılları arasındaki İngiltere'nin tutumu ile tezat teşkil eder. Bazılarına göre, ABD'nin yurt içi gereksinimlerini merkeze koyması ABD para politikasının temel para birimi için uygun olmadığı anlamına gelmektedir.

BW sistemi temel olarak taahhütler (vaatler) üzerine kurulmuş bir sistemdir. BW sistemi altında taahhüt ve itibarın etkisi dışında herhangi bir resmi yaptırım yoktur. Bu sistemde, ABD'nin, doların altın karşısındaki fiyatı sabitlendikten sonra, fiyat istikrarını sağlamakla yükümlü olduğu varsayılır. Diğer ülkelerin sabit kur rejimini kabul ederek, zımnî bir şekilde, ABD'nin fiyat seviyesini kendi fiyat seviyelerinin belirleyicisi olarak kabul ettiği düşünülür. Aynı zamanda da ABD'nin gerekli dolar arzını da sağlaması beklenmektedir.¹⁰

Böyle bir durumda sabit kur rejiminin devamı, ülkeler arasındaki koordinasyona ve güçlü bir lider ülkenin varlığına bağlıdır. BW sistemi içinde ülkeler arasında koordinasyon giderek azalmıştır. Hatta bazı ülkeler ellerindeki dolar rezervlerini altına çevirmeye başlayıp doğrudan sistemin aleyhinde adımlar atmışlardır. Örneğin, ABD dolarının hakimiyetinden hoşnut olmayan Charles de Gaulle Fransa'sı, 1965 yılından itibaren elindeki dolar rezervlerini altın rezervlerine çevirerek ABD'yi zor durumda bırakmaya başlamıştır (Eichengreen, 1998). Ayrıca bu dönem boyunca Vietnam savaşı gibi nedenlerle ABD'nin liderlik edebilme kapasitesi giderek aşınmıştır.

Artan uluslararası sermaye hareketleri ve büyüyen ulusal finansal pazarlar BW sisteminin yapısal sorunlarını giderek ağırlaştırmıştır. Dönem boyunca sermaye hareketleri ve bununla birlikte finansal piyasalar üzerindeki kontroller giderek gevşemeye başlamıştır. Aynı zamanda Euro-dollar hesapları gibi bir takım finansal yenilikler sermaye hareketleri ve finansal piyasalar üzerindeki kontrollerin etkinliğini azaltmıştır.

Ülkeler arasındaki koordinasyonun azaldığı, lider ülkenin liderlik kapasitesinin aşındığı, sermaye hareketleri ve finansal piyasaların önemli boyutlara ulaştığı bir

ortamda, artan dolar arzı enflasyonist baskıya ve güven bunalımına ortam hazırlamaktadır. Güven krizinin ilk belirtisi 1960 yılında altına olan özel kişilerden kaynaklı talebin aniden artmasıyla ortaya çıkmıştır. Kısa bir süre sonra FED ve yedi önemli merkez bankası bir araya gelip Londra altın havuzunu oluşturmuşlardır. ABD, 1960'lı yıllarda altın havuzu oluşturulmasının yanında altın rezervlerini koruyabilmek için bir takım tedbirler almıştır. Swap anlaşmaları, Roosa bonoları¹¹ ve “razı etme” (moral suasion) bunlar arasındadır. Bu çabalar beş altı yıl boyunca altındaki hareketleri sınırlamayı başarmış olsa da ABD'nin altın rezervlerinin erimesine engel olamamıştır.

Nisan 1971'de ABD ticaret dengesi ilk defa açık verdi. Bu zaten var olan ABD altın rezervleri üzerindeki baskının artması anlamına gelmekteydi. ABD'de doların değer kaybına izin verilmesi konuşulmaya başlandı. İngiltere ve Fransa'nın Ağustos'un başında dolar rezervlerini altına çevirmeye niyetlenmesi durumu daha da kötüleştirdi. Bu gelişmeler karşısında ABD dolarının altına konvertibilitesini 15 Ağustos 1971 tarihinde askıya aldı. Böylece BW sistemi çökmüş oldu.

2. BW SONRASI PARA POLİTİKASI

BW döneminin sonunda olduğu gibi, yapısal olarak kırılganlıkların birikmesi, sermaye hareketlerinin giderek artması ve finansal piyasaların önem kazanması merkez bankalarının para politikalarını bağımsız ve etkin bir şekilde kullanmasını sınırlayabilir. Böyle bir durumda imkansız üçleme çerçevesi ya bağımsız para politikasından vazgeçilmesini ya da döviz kurunun savunulmamasını önermektedir.

ABD döviz kurunu savunmayı bırakmıştır. İktisat yazınında bu imkansız üçlemenin kaçınılmaz sonucu olarak görülür. ABD merkez bankası üzerindeki baskı, dalgalı kur rejimine geçilmesi ve altın standardının bırakılması ile birlikte görece azalmıştır. BW sonrası süreçte ABD'nin, altın rezervlerinin tükenmesi yönünde bir korkusu kalmamıştır. ABD dolarının yerine geçebilecek başka bir rezerv parası da olmadığından, ABD doları BW sonrası dönemde bile rezerv para pozisyonunu korumuştur. ABD'de olduğu gibi gelişmiş ülkelerin çoğunda dalgalı kur rejimi yerleşmiştir. Avrupa Birliği içinde ise kur üzerindeki dalgalanmaları azaltmak için BW sonrasındaki çabalar devam etmiştir. Bu çabaların sonunda bir takım deneme ve yanılmalarından sonra, önce 1979 yılında Avrupa para sistemi sonra da 2002 yılı itibarı ile Avro bölgesi oluşmuştur. Avro, ülkelerin yerel para biriminin yerini alırken diğer para birimlerine karşı dalgalanmaya bırakılmıştır.

Gelişmiş ülkelerde sermaye hareketleri üzerindeki tüm engeller 1980'li yılların başından itibaren tamamen kaldırılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler ise 1980'li yılların sonlarından itibaren sermaye hareketleri üzerindeki engelleri kaldırmışlardır. Özellikle IMF sermaye hareketleri serbestisinin geliştirmekte olan ülkelerde yaygınlaşması için

elinden gelen her şeyi yapmıştır. Buna paralel olarak ABD, gelişmekte olan ülkelerle yaptığı ikili ticari antlaşmalara sermaye serbestisi koşulunu da koymaya başlamıştır.

Yukarda tartışıldığı gibi BW sonrası dönemde sermaye hareketleri ve döviz kuru pratikleri değişmiştir. Bu değişikliklere paralel olarak zaman içinde merkez bankacılığında da köklü değişiklikler olmuştur. Parasalcı yaklaşımın etkisi altında gelişmekte olan ülkelerin merkez bankaları, bir süre parasal büyüklükleri (monetary aggregates) temel araç olarak kullanmışlardır. Sonrasında sadece kısa dönem faiz hadlerini kullanmaya başlamışlardır. Daha önceden merkez bankalarının envanterinde olan marj zorunlulukları, kredi kontrolleri, zorunlu karşılık oranları, değişik razı etme yöntemleri (moral suasion), iskonto oranları gibi araçlar aktif kullanımdan kaldırılmıştır.

Araçlardaki değişikliklerle birlikte merkez bankası amaçları da değişmiştir. Enflasyon ya tek hedef ya da temel hedef olarak benimsenmiştir¹². Bu bağlamda enflasyon hedeflemesi rejimi çoğu gelişmiş merkez bankasının politika çerçevesi haline gelmiştir. Merkez bankalarının uzun vadede büyüme ve işsizlik gibi değişkenlere etki etme gücünün olmadığı ve genişlemeci para politikalarının enflasyondan başka sonuç vermeyeceği benimsenmiştir. Gelişmiş olan ülke merkez bankacılığında yaşanan bu gelişmeler, biraz geçikmeli olsa da, gelişmekte olan ülkelerin çoğu tarafından takip edilmiştir.

1980'ler boyunca sermaye hareketleri üzerindeki engeller kaldırılıp, merkez bankaları envanterlerindeki araçlardan vazgeçerken finansal piyasalar da çok büyük dönüşüm yaşamıştır. Gelişmiş olan ülkelerde menkulleştirme (securitization), türev araçları gibi finansal yeniliklerin önemi artmıştır. Finansal yenilikler, riskleri azaltıp verimliliği artıracak varsayımıyla kayıtsız olarak desteklenmiştir. Finansal piyasalar üzerindeki var olan düzenlemeler ya kaldırılmış ya da çok gevşek uygulanmıştır. Örneğin ABD'de 1980-1986 yılları arasında "Regulation Q"nın tasviye edilmesiyle vadeli hesapların faizleri üzerindeki tavan uygulaması kaldırılmıştır (Gilbert, 1986). Benzer şekilde finansal yenilikler ve daha önce yapılan bir takım değişikliklerle etkisini giderek kaybeden (Barth *vd.*, 2000), ticaret bankacılığını ve yatırım bankacılığını birbirinden ayıran, Glass-Steagal Kanunu 1999 yılında tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. ABD'de ve başka ülkelerde yasal çerçevede yapılan değişiklikler finansal sistemdeki kurumsal dönüşümü önemli ölçüde belirlemiştir. Ancak var olan yasaların finansal kurumlar lehine yorumlanması da bu sürece katkıda bulunmuştur (Cömert 2013). Zamanla gelişmekte olan ülkeler de finansal piyasalarla ilgili düzenlemeleri gelişmiş ülkelerdeki pratikleri örnek alarak değiştirmişlerdir.

Sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılması ve finansal piyasaların giderek kuralsızlaştırılması sonucu sermaye hareketleri önemini artırırken finansal

piyasaların büyüklüğü ve etkisi reel ekonominin boyutlarının çok ötesine geçmiştir (Cömert, 2013). Böyle bir ortamda, merkez bankaları yukarıda açıklandığı gibi para politikasını sadece kısa dönem faizleriyle yürütmeye başlamıştır. Bu durumda merkez bankalarının bağımsız para politikası uygulayabilme kapasitesi, bir anlamda etkinliği, ne şekilde değişmiştir? Birçok iktisatçıya göre merkez bankalarının kısa dönemli faizleri kullanabilmesi hem enflasyon hem de finansal istikrar için yeterli olacaktır (Woodford, 2002). Uluslararası bağlamda ise serbest kur rejiminin bağımsız para politikası uygulayabilmek için yeterli olduğu düşünülmüştür. Mesela eski Avrupa Merkez Bankası başkan yardımcısı Papademos (2008)'a göre, görece küçük ekonomilerin merkez bankaları esnek kur rejimi uygulandığı sürece, tamamen eklemellenmiş bir dünyada bile, iç talep üzerinde etkili olabilir. Genel olarak, iktisat yazınında genel kabul edilen görüş ulusal ve uluslararası finansal pazarlardaki gelişmelerin merkez bankalarının işini sadece biraz karmaşıktırdığı ve onları daha sıkı düşünmeye ittiğidir (Geithner, 2006; Bernanke, 2007).

Biz bu görüşlerin aksine 1980'li yıllardan itibaren gelişen süreçlerin merkez bankalarının etkin para politikası uygulayabilme kapasitesini giderek azaltmış olduğunu iddia etmekteyiz. Rey (2015) gelişmekte olan ülkelerdeki durumun tam bir ikilem olduğunu ifade etmektedir. Biz ise bu durumun ikileme doğru bir yakınsama olduğunu düşünmekteyiz. Bizce BW sonrası sistemin giderek "ikilemeye" doğru evrimleştiğini söylemek daha doğru olacaktır. İmkansız ikilemeden kastımız sermaye hareketleri ve finansal hareketlerin ulaştığı boyutlar sonucu uygulanan kur rejimi ne olursa olsun, merkez bankalarının etkin para politikası uygulama kabiliyetlerini önemli ölçüde kaybetmiş olmasıdır. Yalnız, bu durum gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde birtakım farklılıklar göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasaların derin olmaması nedeniyle temel makroekonomik değişkenler sermaye hareketlerine daha fazla duyarlıdır. Gelişmiş olan ülkelerde ise finansal piyasalardaki içsel süreçler daha belirleyici gözükmektedir.

Gelişmiş ülkelerde artan sermaye hareketlerinin de etkisiyle varlık fiyatları merkez bankası politikalarından daha az etkilenir hale gelmiştir. Thornton (2010) FED faiz oranı ile hazine bonosu arasındaki beklenen ilişkinin 1980'lerin sonunda bozulduğunu göstermektedir. Cömert (2012, 2013) bir adım öteye giderek FED'in faiz oranlarıyla ABD piyasalarındaki tüm uzun dönem faiz oranları arasındaki ilişkinin kademeli olarak azaldığını ekonometrik olarak göstermiştir. Bir başka deyişle uzun dönemli faizlerin FED faiz oranlarındaki değişime tepkisinin giderek azaldığı görülmektedir. Bu bulgular Warnock and Warnock (2009)'un sermaye hareketlerinin ABD'de dahi uzun dönem faizlerini etkilediğiyle ilgili bulgularıyla önemli ölçüde örtüşmektedir.

Öte taraftan, merkez bankalarının sınırlı araç gereçle muazzam bir şekilde genişleyen ve dinamikleşen finansal piyasalardaki bilanço genişlemelerine etkisinin azaldığına dönük bulgular vardır.¹³ Bir anlamda özellikle gelişmiş ülkelerde bilançoların içsel genişleme kapasitesi artmıştır. Adrian ve Shin (2009) bilançoların varlık fiyatlarının artmasına bağlı olarak nasıl içsel olarak genişlediğini göstermiştir. Böyle bir ortamda merkez bankalarının araçlarının bilanço genişlemesi üzerine etkisinin azalacağı beklenir. Bu görüşü destekler şekilde Tablo 1 FED faiz oranları ile bilanço genişlemesi arasındaki korelasyonun 1980 sonrasında giderek azaldığını göstermektedir. Şaşırtıcı olarak Tablo 1’den görüldüğü gibi son dönemde (2001 sonrası) faiz oranları arttığı halde bilançolarda daralma bile olmamıştır. Bu sonuç ise, kabaca da olsa, FED’in para politikasının beklenen etkisinin gerçekleşmediğini ve bunun bir takım başka faktörler tarafından bertaraf edildiğini düşündürmektedir.

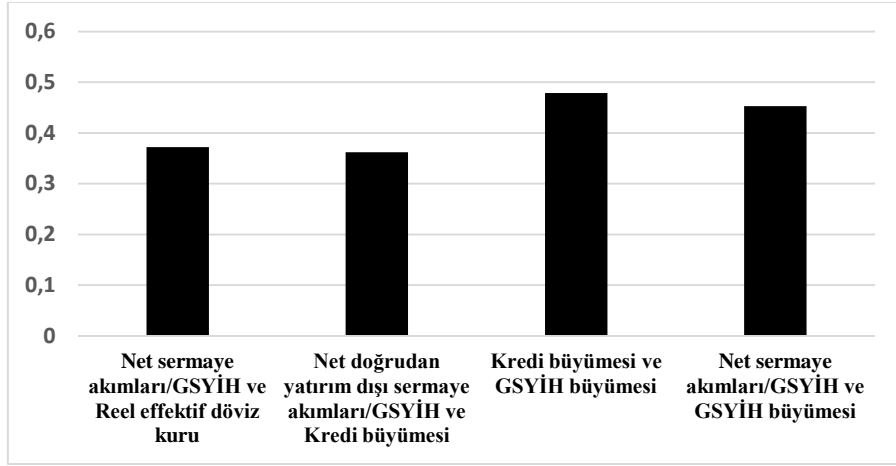
Tablo 1. FED Faiz Oranlarının Kredi Genişlemesi Üzerindeki Etkisi

	1982(IV)– 2008(IV)	1982(IV)– 1990(IV)	1991(I)– 2000(IV)	2001(I)– 2008(IV)
	FED	FED	FED	FED
Tüm sektörler	-0.6493	-0.3289	0.5168	0.6647
Finans Sektörü	-0.6811	-0.3259	0.518	0.5629
Ticari Bankalar	-0.6579	-0.3202	0.5498	0.5981
Brokers ve Dealers	-0.6197	-0.2891	0.3374	0.6016

Kaynak: Cömert, (2013).

BW sonrası dönemde gelişmiş ülkeler bile ulusal ve uluslararası piyasalardaki gelişmelerden etkilenirken, gelişmekte olan ülkelerde ise temel makroekonomik göstergeler önemli ölçüde dış etkilerle belirlenmektedir. Bu bağlamda, sermaye hareketleri, kredi genişlemesi ve döviz kurunu doğrudan etkileyerek büyüme ve enflasyona önemli ölçüde yön vermektedir. Şekil 3’de belli başlı 16 gelişmekte olan ülke¹⁴ için 1990-2014 döneminde finansal akımlar ile ekonomik büyüme, kredi büyümesi ve reel döviz kuru arasındaki basit korelasyon ilişkisi gösterilmektedir. Şekle göre finansal akımlar ile diğer değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi yadsınamayacak kadar yüksektir. İncelenen ülkelerde ilgili korelasyonların ortalaması yaklaşık 0.4 ile 0.5 arasındadır. Tekil bazı ülkelerde bu katsayı 0.7’yi aşmaktadır. Üzerinde daha fazla çalışma ihtiyacı olsa da, bu veriler en azından sermaye hareketleri ile önemli makroekonomik göstergelerin yüksek düzeyde ilişkili olduğu yönündeki iddiaları destekler niteliktedir.

Şekil 3. Sermaye Hareketleri, Büyüme, Kredi ve Reel Kur İlişkisi (1990-2014)

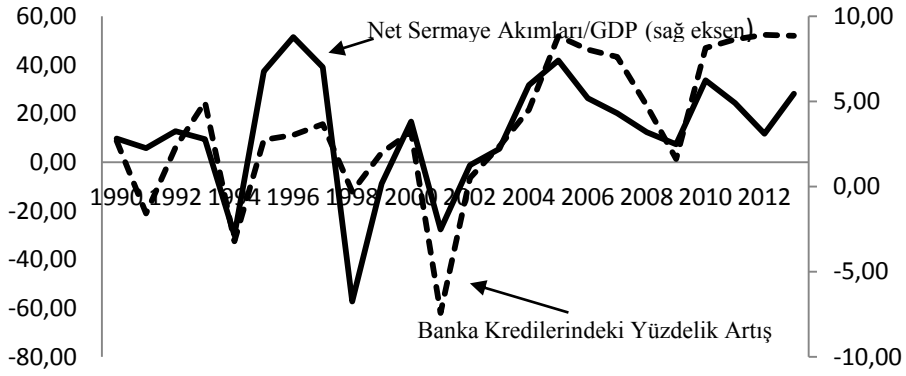
Kaynak: Benlialper, Cömert (2015c).

Tipik bir gelişmekte olan ülke Türkiye örneğinde sermaye hareketlerinin temel makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini net bir şekilde görmek mümkündür. Türkiye örneğinde büyüme oranları ile sermaye hareketleri oldukça senkronize hareket etmektedirler (Benlialper ve Cömert, 2015b). Şekil 4'te kredi genişlemesi ve sermaye hareketlerinin de çok paralel bir şekilde hareket ettiği gözlenmektedir. Grafiklere bakarak bir nedensellik ilişkisi çıkarmak mümkün olmasa da kuramsal olarak sermaye hareketleri, hem ülke içine doğrudan kredi olarak akabilmekte hem de bankaların kredi verebilme kapasitesini artırabilmektedir. Özellikle sermaye hareketleri nedeniyle ulusal paranın değerlendirildiği dönemlerde, bankaların yurt dışından borçlanarak edindikleri döviz cinsinden varlıklarının yurt içi değerleri bir anda şişkinleşip kredi genişlemesi için uygun koşullar oluşmaktadır. Şekil 3'ün gelişmekte olan ülkelerin geneli için gösterdiği gibi, gelişmekte olan ülkelere sermaye hareketleri ve döviz kuru arasında oldukça yüksek bir korelasyon olduğu düşünüldüğünde sermaye hareketlerinin döviz kuru üzerinden kredi ve bilanço hareketlerini etkilemesini beklemek makuldür. Ayrıca sermaye hareketlerine oldukça duyarlı olan döviz kurları gelişmiş ülkelerde ithalat fiyatlarını etkileyerek enflasyonun da seyrini değiştirebilmektedir.

Hem kredi genişlemesinin hem de döviz kurunun sermaye hareketlerine duyarlılıklarının yüksek olduğu bir ortamda merkez bankalarının faiz oranlarını etkin olarak kullanıp enflasyona etki edebilmesi çok zor olmaktadır. Esasında Benlialper ve Cömert (2015a)'ın Türkiye için gösterdiği gibi gelişmekte olan ülkelere enflasyonun belirleyicisi merkez bankası faiz oranlarından ziyade dış koşullardır. Şekil 5, Türkiye

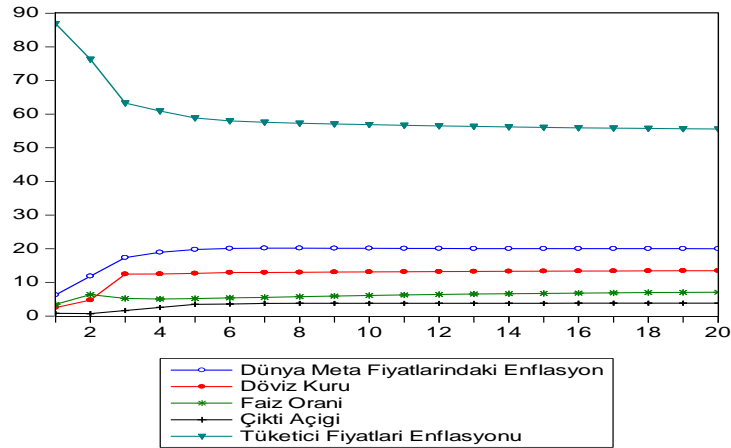
için VAR analizinin bir parçası olan varyans ayrıştırma tekniği ile elde edilen enflasyonun belirleyicilerinin ağırlığını göstermektedir. Şekle göre Türkiye enflasyonu bir önceki dönem enflasyonu haricinde temel olarak dünya meta fiyatları ve döviz kuru tarafından belirlenmektedir. Benzer bulgular gelişmekte olan ülkelerin geneli için de rapor edilmiştir (Mohanty ve Klau, 2001). Bu bulguların anlamı ise gecelik faizler aracılığıyla talep tarafını etkileyerek enflasyonu önlemeye çalışan merkez bankalarının işinin kolay olmadığıdır.

Şekil 4. Kredi Genişlemesi ve Sermaye Hareketleri, Türkiye

Kaynak: Benlialper, Cömert (2015b).

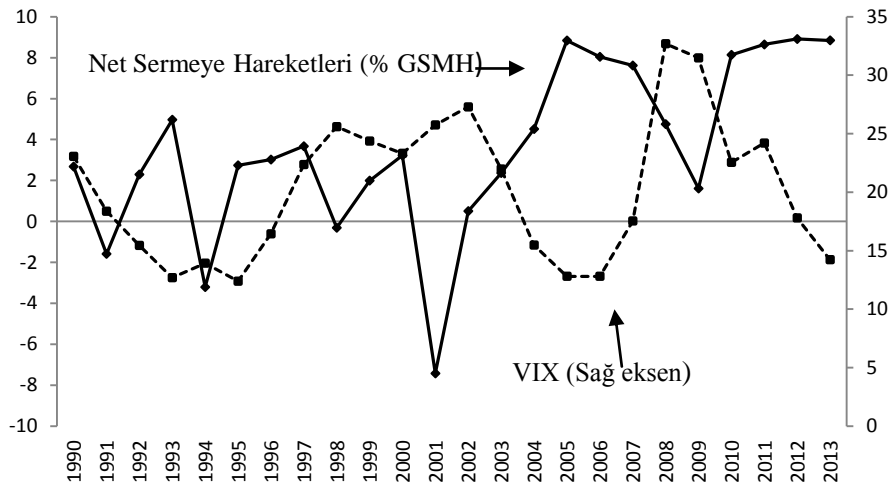
Şekil 5. Merkez Bankası Faiz Oranlarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği

Kaynak: Benlialper, Cömert (2015a).

Sermaye hareketlerinin yönünün politika araçlarıyla belirlenebildiği durumlarda temel makro ekonomik değişkenlerin sermaye hareketleri tarafından önemli ölçüde etkilenmesi pek sorun oluşturmayabilir. Eğer politika yapıcılar finansal hareketlerin yönünü tahmin edilebilir ölçüde etkileyebiliyor olsaydı, sermaye hareketleri para politikasının bir aracına bile dönüşebilirdi. Ancak sermaye hareketleri büyük ölçüde küresel risk algılamasından etkilenmektedir (Rey, 2015). Tekil gelişmekte olan ülkelerin iç politika gelişmeleri ya da diğer kırılganlık göstergelerindeki değişimler bu ülkelere olan finansal akımları akranlarına oranla daha fazla etkileyebilmektedir. Ancak küresel risk iştahının azalmaya başlaması ile birlikte gelişmekte olan ülkelerin durumu ne olursa olsun sermaye hareketlerinin bu ülkelere girmesi yavaşlamakta hatta tersine dönmektedir. Küresel risk iştahını temsil eden VIX endeksi ile Türk ekonomisine giren net sermaye akımları ilişkisini gösteren Şekil 6 bunu doğrular bulgular sunmaktadır. Şekilden de anlaşılacağı üzere VIX'in (küresel risk algılaması) yüksek olduğu dönemlerde ekonomiye sermaye girişleri yavaşlarken VIX'in düştüğü dönemlerde Türkiye'ye sermaye girişlerinde ciddi bir artış gözlenmektedir.

Şekil 6. Küresel Risk İştahı ve Net Sermaye Hareketleri, Türkiye

Kaynak: Benlialper, Cömert (2015b).

Büyüme ve enflasyon gibi temel makroekonomik değişkenlerin önemli ölçüde finansal akımların etkisi altında olduğu ve finansal akımların para politikasına pek duyarlı olmadığı durumlarda etkin para politikasından bahsetmek pek mümkün değildir. Bir başka deyişle sermaye akımlarının etkinliği arttıkça döviz kuru rejiminin serbest ya

da esnek olup olmaması önemini kaybetmektedir. Bu şartlar altında BW sisteminde geçerli olan imkansız üçlemeden, BW sonrasında değişen koşullar nedeniyle, imkansız ikilimeye doğru yakınsandığı ileri sürülebilir.

SONUÇ

BW sistemi sırasında görece bağımsız para politikası uygulanabilmesine sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin yanı sıra merkez bankası araç çeşitliliği ve yurt içi piyasaların kontrol altında tutulması da katkı sunmuştur. Bu bakımdan bir çeşit üçleme kavramı bu dönemi açıklamak için kullanılabilir. Ancak BW sonrası dönemde sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılırken finansal piyasalar kuralılaştırılmıştır. Var olan kurallar ise kullanılmamıştır. Kısa dönem faiz oranları merkez bankalarının yegane aracı olarak ön plana çıkmıştır. Bu süreçte hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş olan ülkelerde merkez bankalarının etkin para politikası uygulayabilme kapasitesi giderek aşınmıştır. Bu bir anlamda imkansız üçlemeden imkansız ikilemeye yakınsama olarak da düşünülebilir. Sermaye hareketleri serbestken ve buna paralel olarak finansal piyasalar çok büyük boyutlara ulaşırken merkez bankalarının kredi ve döviz kuru gibi varlık fiyatlarını etkileme kapasitesi çok sınırlı olacaktır. 2008 krizi sonrası merkez bankalarının yeni arayışları parçalı da olsa bu durumu sezdiklerine işaret etmektedir. Makro ihtiyati politikalar aslında etkin para politikası kabiliyeti kazanma çabası olarak yorumlanabilir. Yeni merkez bankacılığı kavramı altında faiz oranları yerine yeni araçlar tanımlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda finansal istikrar vb. gibi konular da yeni merkez bankacılığının önemli parçaları olmuştur. Pek çok yazarın (Crotty ve Epstein 1999; Stiglitz, 2002; Ray 2015) uzun yıllardır savunduğu sermaye kontrolleri bazı ülkelerde kısmi olarak uygulanmaya bile başlanmıştır (Benlialper ve Cömert, 2015c). Ancak finansal piyasaların ve sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin sağlanması yönünde ciddi adımlar atılmadıkça merkez bankalarının bağımsız para politikası kapasitesine sahip olması günümüz koşullarında çok zordur.

NOTLAR

¹ İleride bahsedeceğimiz gibi bağımsız para politikasından kastımız yalnızca merkez bankalarının faizlerini yurt dışı faiz oranlarının etkisi dışında belirleyebilmesi değildir. Bağımsız para politikası kavramını merkez bankası politikalarının temel makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini de kapsayacak şekilde kullanıyoruz. Bu bakımdan metin boyunca para politikası bağımsızlığı ile etkinliğini eş anlamlı olarak kullanmaktayız.

² Örneğin, İngiltere faiz hadlerini altın stoklarını çekmek için artırdığında serbest sermaye hareketleri altında diğer ülkeler de bunu takip etmek durumunda kalmışlardır. Bu anlamda İngiltere diğer ülkelerin para arzı, fiyat seviyesi üzerinde epey etki edebilmiştir. Bir anlamda, bu şartlar altında diğer ülkelerin bağımsız para politikası izlemesi için çok da geniş bir alanı yoktur (Bordo, 1993).

³ Bu durum sermaye serbestliğinin 1980'li yıllar sonrasında özellikle gelişmiş ülkelerde neden sıkı sıkıya uygulandığına dair de ipuçları sunmaktadır.

⁴ Bu sebepler arasında iki rezerv para biriminin olması, lider ülke eksikliği ve güçlü ülkeler arasındaki koordinasyon eksikliği sayılabilir. Bunlara Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ödemeler dengesi fazlasını sterilize ederek dünya genelindeki deflasyonist bir baskıya destek olması da eklenebilir (Bordo, 1993).

⁵ Konvertibilitenin farklı zamanlarda farklı kullanımları vardır. Klasik altın standardı altında konvertibilite, kişilerin herhangi bir ulusal para birimini serbestçe resmi sabit fiyattan altına çevirebilmesi olarak değerlendirilmiştir. Altın standardı altında, altın ve ulusal para birimi arasındaki değişim fiyatının serbestleşmesi bahsedilen konvertibilitenin bozulması anlamına gelmektedir. (Triffin, 1960: 22). İkinci Dünya Savaşı öncesinde ise konvertibilite ekonomik birimlerin uluslararası işlemlerinde yabancı bir ülkenin para birimini kullanabilme serbestisi anlamına gelmektedir. BW sistemi altında konvertibilite ekonomik birimlerin döviz kontrolleri olmadan cari hesaplarla ilgili işlemleri yapabilme serbestisine denir (Bordo, 1993). Tew (1988) bu durumu pazar konvertibilitesi (market convertibility) olarak değerlendirmiştir. Resmi konvertibiliteyi ise resmi kurumların kuru belirli bir bantta sabit tutabilmeleri için serbestçe döviz alım satım işlemlerini gerçekleştirebilmeleri olarak tanımlamıştır. Tew (1988)'e göre bu iki konvertibilite BW sistemi altındaki konvertibiliteye tekabül etmektedir.

⁶ Bu sistem içinde IMF'nin üye ülkeler üzerinde çok ciddi bir kaldırıcı olmasa da üye ülkelerin kaynak ihtiyacını karşıladığından ve üye ülkelere kredi vermeyi kesmesinin işaret etkisi nedeniyle yine de belirli bir gücünün olduğu varsayılabilir. Ancak BW sistemi boyunca ABD ve bir iki güçlü ülke daha çok IMF dışında kendi aralarındaki antlaşmalarla BW sistemini sürdürmüşlerdir.

⁷ Burada risk vb. gibi faktörlerin ülke grupları için eşit olduğu varsayımı vardır.

⁸ MF modelinde tek bir faiz haddi vardır. Merkez bankalarının tüm piyasa faiz oranlarını ve kredi genişlemesini kendi faiz oranı aracılığı ile belirleyebildiği varsayılmaktadır.

⁹ Bazı yazarlar BW sistemi ABD para politikasının gecikmeli enflasyonist etkilerinden dolayı çöktüğünü iddia ediyorlar (Darby ve Lothian, 1983).

¹⁰ Eğer çoğunluk kabul ederse (IMF'de yüzde 10 kotası olan tüm ülkelerin kabul etmesi gerek) doları altın karşısındaki değeri ayarlanabilir. BW sistemi altında taahüt ve itibarın etkisi dışında herhangi açık bir resmi yaptırım yoktur.

¹¹ Roosa bonoları altın talebini azaltmak için ABD Hazine Müşaviri Robert Roosa'nın girişimleriyle piyasaya sürülen ABD hazine bonolarıydı. Bu bonolar yurt dışındaki dolar fazlasını güvenilir uzun dönemli ABD kağıtlarıyla değiştirilmesini amaçlıyordu. Bir tür uluslararası sterilizasyon işlemi olarak da düşünülebilir (Makin, 1971).

¹² Merkez bankası bağımsızlığı ve kararlarının şeffaf bir şekilde alınması görüşü ağırlık kazanmıştır. Ayrıca merkez bankalarının faiz oranlarını aşamalı olarak değiştirmesinin özel sektör beklentilerine etkisi yüzünden faydalı olacağı vurgulanmıştır (Woodford, 2003)

¹³ Yeni yazın özellikle risk alma kanalı (Gambacorta, 2009; Bruno ve Shin, 2015) üzerinden FED'in düşük faiz politikasının kredi genişlemesine katkı yapmış olabileceğini vurgulamaktadır. Ancak, ilginç olarak Greenspan'ın muammasının da (conundrum) (Greenspan, 2005) ima ettiği gibi, faiz artışları bu süreci pek tersine çevirememiştir. Greenspan faiz artışlarına rağmen piyasanın pek tepki vermediğini ifade etmektedir. Buna paralel olarak, FED faizlerinin artmaya başladığı 2004 sonrası dönemde bilanço artışlarındaki hız yavaşlamamış aksine finansal şirketlerin bilançoları şişmeye devam etmiştir. Daha çok araştırmaya ihtiyaç duyulmakla birlikte,

büyük ihtimal, faiz hadleri ile finansal firmaların bilançoları arasında doğrusal olmayan bir ilişki vardır. Bir anlamda faiz hadlerinin düşük olduğu dönemlerde olumlu beklentilerin de etkisi ile bilançolarda genişlemeler yaşanırken faiz hadleri artarken, en azından belirli bir eşişe kadar, bu etkinin çok güçlü olmadığını düşünmek daha makul görünmektedir.

¹⁴ Bu ülkeler şu şekildedir: Brezilya, Şili, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Meksika, Peru, Filipinler, Polonya, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye.

KAYNAKÇA

- Aizenman, J., M.D. Chinn, H. Ito, (2008), “Assessing the Emerging Global Financial Architecture: Measuring the Trilemma’s Configurations Over Time”, (No. w14533), National Bureau of Economic Research.
- Adrian, T., H.S. Shin (2009), “Money, Liquidity, and Monetary Policy”, FRB of New York Staff Report”, No: 360.
- Barth, J.R., R.D. Brumbaugh, J.A. Wilcox (2000), “Policy Watch: The Repeal of Glass-Steagall and the Advent of Broad Banking”, *The Journal of Economic Perspectives*, 14(2), 191-204.
- Benlialper, A., H. Cömert (2015a), “Implicit Asymmetric Exchange Rate Peg under Inflation Targeting Regimes: The Case of Turkey”, *Cambridge Journal of Economics*, doi:10.1093/cje/bev073, First Published Online November 12, 2015.
- Benlialper, A., H. Cömert (2015b), “Global Constraints to Central Banking: The Case of Turkey”, (No. 15/13), Economic Research Center.
- Benlialper, A., H. Cömert (2015c), “Central Banking in Developing Countries after the Crisis: What Has Changed?”, (No. 395), Political Economy Research Center.
- Bernanke, B.S. (2007), “Globalization and Monetary Policy”. Remarks by the Chairman of the Board of Governors of the US Federal Reserve System, at the Fourth Economic Summit, Stanford Institute for Economic Policy Research, (2 Mart 2007), Stanford, California.
- Bloomfield, A.I. (1959), *Monetary Policy under the International Gold Standard: 1880-1914*. Federal Reserve Bank of New York.
- Bordo, M.D. (1993), “The Bretton Woods International Monetary System: A Historical Overview” in M. D. Bordo ve B. Eichengreen (eds.), *A Retrospective on the Bretton Woods System: Lessons for International Monetary Reform*, Chicago: University of Chicago Press, 3-108.
- Bruno, V., H.S. Shin (2015), “Capital Flows and the Risk-Taking Channel of Monetary Policy”. *Journal of Monetary Economics*, 71, 119-132.
- Cömert, H. (2012), “Decoupling between the Federal Funds Rate and Long-Term Interest Rates: Decreasing Effectiveness of Monetary Policy in the US”, (No. wp295), Political Economy Reserch Center.
- Cömert, H. (2013), *Central Banks and Financial Markets: The Declining Power of US Monetary Policy*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

- Crotty, J., G. Epstein (1999), "A Defense of Capital Controls in Light of the Asian Financial Crisis", *Journal of Economic Issues*, 33(2), 427-433.
- Darby, M.R., J.R. Lothian (1983), *The International Transmission of Inflation*, Chicago: University of Chicago Press.
- Eichengreen, B.J. (1998), *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*, Princeton: Princeton University Press.
- Epstein, G. (2006), "Central Banks as Agents of Economic Development", (No. 2006/54), *UNU-WIDER, Research Paper*, United Nations University (UNU).
- Epstein, G. (2013), "Developmental Central Banking: Winning the Future by Updating a Page from the Past", *Review of Keynesian Economics*, 1(3), 273-287.
- Feinman, J.N. (1993), "Reserve Requirements: History, Current Practice, and Potential Reform", *Federal Reserve Bulletin*, 79, 569-589.
- Fleming, J.M. (1962), "Domestic Financial Policies under Fixed and under Floating Exchange Rates", *International Monetary Fund Staff Papers*, 9(3), 369-380.
- Gambacorta, L. (2009), "Monetary Policy and the Risk-Taking Channel". *BIS Quarterly Review*, December, 43-53
- Geithner, T. (2006), "Global Economic and Financial Integration: Some Implications for Central Banking", Remarks at the Columbia Business School Center on Japanese Economy and Business 20th Anniversary Conference, (26 October 2006), Columbia University, New York City.
- Gilbert, M. (1968), "The Gold-Dollar System: Conditions of Equilibrium and the Price of Gold" (No. 70), *Essays in International Finance*, Princeton University.
- Gilbert, R.A. (1986). "Requiem for Regulation Q: What It Did and Why It Passed Away." *Review*, February, 22-37.
- Greenspan, A. (2005), "Federal Reserve Board's Semiannual Monetary Policy Report to the Congress", Testimony: Before the Committee on Banking, Housing, and Urban Affairs, U.S. Senate, 21 July 2005.
- Kenen, P.B. (1960), "International Liquidity and the Balance of Payments of a Reserve-Currency Country", *The Quarterly Journal of Economics*, 74(4), 572-586.
- Makin, J. H. (1971), "Swaps and Roosa Bonds as an Index of the Cost of Cooperation in the Crisis Zone", *The Quarterly Journal of Economics*, 85(2), 349-356.
- Mohanty, M.S., M. Klau (2001), "What Determines Inflation in Emerging Market Economies?" (No.8), *BIS Working Papers*, Bank for International Settlements.
- Mundell, R. A. (1963), "Capital Mobility and Stabilization Policy Under Fixed and Flexible Exchange Rates", *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 29(4), 475-485.
- Obstfeld, M., J.C. Shambaugh, A. Taylor (2005), "The Trilemma in History: Tradeoffs among Exchange Rates, Monetary Policies, and Capital Mobility", (No.10396), *NBER Working Paper*, NBER.
- Papademos, L. (2008). "Globalisation and Central Bank Policies", Speech at the Bridge Forum Dialogue, Luxembourg, 22 January 2008.

- Rey, H. (2015), "Dilemma not Trilemma: The Global Financial Cycle and Monetary Policy Independence", (No. w21162), National Bureau of Economic Research.
- Schwartz, A.J. (2009), "Introduction" in M.D. Bordo, A. J. Schwartz (eds.), *A Retrospective on the Classical Gold Standard, 1821-1931*, Chicago: University of Chicago Press, 1-22.
- Shiller, R.J. (2000), "Margin Calls: Should the Fed step in?", *Wall Street Journal*, 10 April 2000.
- Stiglitz, J.E. (2004), "Capital-market Liberalization, Globalization, and the IMF", *Oxford Review of Economic Policy*, 20(1), 57-71.
- Thornton, D.L. (2007), "The Unusual Behavior of the Federal Funds and 10-Year Treasury Rates: a Conundrum or Goodhart's Law?", Federal Reserve Bank of St. Louis, R.Triffin, (ed.), (1960), *Gold and the Dollar Crisis*, New Haven: Yale University.
- Tew, B. (1982), *The Evolution of the International Monetary System, 1945-81*, London: Hutchinson.
- Volcker, P. (2002), "Monetary Policy Transmission: Past and Future Challenges", *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, 8(1), 7-11.
- Warnock, F.E, V.C Warnock, V.C. (2009). "International Capital Flows and U.S. Interest Rates", *Journal of International Money and Finance*, 28(6), 903-919.
- Woodford, M. (2002), "Financial Market Efficiency and the Effectiveness of Monetary Policy", *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, May, 85-94.
- Woodford, M. (2003), "Optimal Interest-Rate Smoothing", *The Review of Economic Studies*, 70(4), 861-886.

YAZAR REHBERİ

1. Gönderilen makale daha önceden yayınlanmamış ve herhangi bir dergiye değerlendirilmek üzere sunulmamış olmalıdır.
2. Makale, Türkçe veya İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 150-200 kelimeyi aşmayan iki öz/abstract yer almalıdır. “Öz”lerin altında, altı kelimeyi aşmayan anahtar sözcükler/keywords bulunmalıdır. Kısacası makaleler, Ana Başlık, Öz, Anahtar Sözcükler, Abstract, Keywords, Makale Metni, Notlar ve Kaynakça sırası ile kaleme alınmış olmalıdırlar.
3. Makale 8.000 kelimeyi geçmemeli, A4 ebadındaki word dosyasına 1.5 aralıklı, soldan 4.5 cm, sağdan 4 cm, üstten 5.5 cm ve alttan 5 cm olacak şekilde düzenlenmelidir.
4. Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı; kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altına yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın sağında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.
5. Makalenin alt başlıkları, ilk harfi büyük olmak üzere küçük harflerle, koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.
6. Makalede verilecek dipnotları, yazının sonuna kaynakçadan önce eklenmelidir.
7. Makale, Dergimiz’in <http://www.iibfdergi.hacettepe.edu.tr> adresinden Dergipark’a üye olunarak, isimsiz bir kopya olarak yüklenmelidir. Makale Editör tarafından kör hakemlik sistemine göre iki hakeme gönderilecektir.
8. Yayımlanan makaleler için yazar(lar)a telif ücreti karşılığında her makale için iki adet basılmış dergi ile 10 (on) adet ayrı basım gönderilir ve ilgili makalenin telif hakkı Hacettepe Üniversitesi’ne devredilmiş olur.
9. Yayımlanması kabul edilmeyen makaleler hakkında Yazar(lar)a bilgi verilir.
10. Kaynaklara göndermeler, metin içinde açılacak ayraçlarla yapılmalıdır. Ayraç içindeki sıra şöyle olmalıdır: Yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları. Karşılaşılabilecek farklı durumlar şöyle örneklenebilir:
.....ifade edilmiştir (Wilson, 2011).
.....belirtilmiştir (Wilson, 2011: 210-215).
.....Dollery (2008a: 15-20) ileri sürmektedir.
.....(Wollmann vd., 2012: 126-153).
.....(Watson, Hassett, 2003: 399-432; Wollmann, Marcou, 2013: 15-23).

11. Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli; gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir. Kaynakçada, aşağıdaki örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

Kitaplar: Panara, C., M. Varney (2013), *Local Government in Europe: The 'Fourth Level' in the EU Multilayered System of Governance*, Abingdon, Oxon: Routledge.

Dergiler: Goldsmith, M. (1993), “The Europeanisation of Local Government”, *Urban Studies*, 30(4-5), 683-699.

Derlemeler: Krugman, P. (1995), “The Move Toward Free Trade Zones”, P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Pollitt, C., G. Bouckaert (2003), “Evaluating Public Management Reforms: An International Perspective” in H. Wollmann (ed.) *Evaluation Public-Sector Reform: Concepts and Practice in International Perspective*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, Inc., 12-35.

Diğer Kaynaklar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2014), *Kredi Kartı İşlemlerinde Uygulanacak Azami Faiz Oranları*, Basın Duyurusu, 5 Eylül, 2014-61, Ankara. <http://www.tcmb.gov.tr/>, E.T.: 15.09.2014.

GUIDE FOR AUTHORS

1. Submission of a manuscript implies that it has not been published previously, or has not been under consideration for publication elsewhere.
2. Manuscripts may be in either Turkish or English. Immediately after the manuscript title, a concise (150-250 words) abstract both in Turkish and English is required. Maximum of six keywords should be stated following the abstracts. Shortly, the manuscript should be submitted in the following order: manuscript title, abstract, keywords, body text, notes and references.
3. Manuscript should not exceed 8,000 words, typed on A4 page with 1.5 line spacing, leaving margins 4.5 cm at the left, 4 cm at the right, 5.5 cm at the top and 5 cm at the bottom of the page.
4. Tables and figures should be numbered sequentially. Titles should be placed at the top of tables and figures. Reference for tables and figures should be placed under tables and figures. Numbers should be full stop separated. Equations should be numbered in parentheses on the right side of the page. Derivation of equations which are not fully mentioned in the body text should be provided on a separate page with a full derivation.
5. The sub-headings of manuscripts should be written in lower case (except the first letters of words), bolded and left aligned.
6. Footnotes should be indicated with a superscript and placed at the end of the body text and before the reference section.
7. Authors are requested to submit their papers (without author/authors name) electronically by signing up Dergipark online at the following website (<http://www.iibfdergi.hacettepe.edu.tr>). The electronically submitted manuscripts will go through double-blind-peer review process by the Editor.
8. Upon acceptance and publication of a manuscript copyright fees will not be paid. Instead, as return royalty, two hardcopies of the journal and 10 reprints of manuscripts will be sent to the corresponding author. Thereby author(s) will have transferred their copyrights to Hacettepe University.
9. The author(s) will be notified about their manuscript's status.
10. Every reference cited in the text should be in parentheses. Reference in parentheses should be at the following order: Surname(s) of author (s), publication year and page number(s). Examples are as follows:
.....is stated (Wilson, 2011).
.....is indicated (Wilson, 2011: 210-215).
According to Dollery (2008a: 15-20).....

.....(Wollmann *et.al.*, 2012: 126-153).

.....(Watson, Hassett, 2003: 399-432; Wollmann, Marcou, 2013: 15-23).

11. Only reference cited in the text should be included in the reference section. The references should be listed in an alphabetical order in a separate page. Page numbers of articles in periodicals or edited books should be indicated. The examples given below should be followed strictly:

Books: Panara, C., M. Varney (2013), *Local Government in Europe: The 'Fourth Level' in the EU Multilayered System of Governance*, Abingdon, Oxon: Routledge.

Periodicals: Goldsmith, M. (1993), "The Europeanisation of Local Government", *Urban Studies*, 30(4-5), 683-699.

Edited Books: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones" in P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Pollitt, C., G. Bouckaert (2003), "Evaluating Public Management Reforms: An International Perspective" in H. Wollmann (ed.), *Evaluation Public-Sector Reform: Concepts and Practice in International Perspective*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, Inc., 12-35.

Other Sources: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2014), *Kredi Kartı İşlemlerinde Uygulanacak Azami Faiz Oranları*, Basın Duyurusu, 5 Eylül, 2014-61, Ankara. <http://www.tcmb.gov.tr/>, E.T.: 15.09.2014.